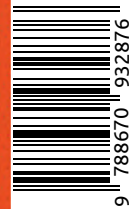

- *Multikulturalizam i etnicitet*
Goran Bašić
- *Social Culture: Reevaluating the Paradigm*
Ljubomir Hristić
- *Slepe ulice istorije: Elita, (dis)kontinuitet i legitimitet*
Neven Cvetičanin
- *О парадоксу процеса*
Владимир Ментус
- *Sudskomedicinska veštačenja u teoriji i praksi medicinskog prava*
Hajrija Mujović
- *Nasilje i mi: Mediji o nasilju nad ženama*
Zorica Mršević
- *U susret regionalnoj depopulaciji u Srbiji*
Vladimir Nikitović
- *Генетички и друшћ здравствени основи дискриминације на раду*
Сања Н. Стојковић Златановић
- *Populism, Stabilitocracy and Multiculturalism*
Zoran Lutovac
- *Pravni aspekti nasilja nad starijim osobama*
Marta Sjenčić
- *Демографска анализа утицаја здравствене заштите и јавног здравља на ширеност смртности ситановништва Србије*
Иван Маринковић
- *Tržišna ekonomija i poslovna kultura: Nemačka i Japan*
Marijana Maksimović
- *Opažanje i čulna spoznaja kod Tome Akvinskog*
Predrag Milidrag
- *Niske stope rađanja i rodne uloge: teorijski okvir i praktični izazovi*
Ankica Šobot
- *Homo experimentalis – geografija socioloških eseja*
Veselin Mitrović
- *Pravni položaj investicionih društava na tržištu kapitala*
Ranko Sovilj
- *Bihevioralna ekonomija u funkciji održivog razvoja*
Predrag Jovanović
- *SELF: From One to Many and Back to None*
Janko Nešić
- *Institutions and Investment as Growth Drivers*
Jelena Zvezdanović Lobanova
- *Међународна академска мобилност у Србији: Од идеје покрећача модерног друштва до глобализације образовања*
Нена Васојевић
- *Tradicija i korupcija u Srbiji*
Milica Joković Pantelić
- *Politička legitimnost: Dobrovoljno prihvatanje vlasti i poretka i dostojnost vlasti i poretka da budu prihvaćeni*
Zoran Lutovac
- *Političke stranke kao akteri integracije nacionalnih manjina u Srbiji*
Ksenija Marković

9 788670 932876

Studija predstavlja sveobuhvatnu analizu programskih i ideoloških pozicija partija u Srbiji o integraciji nacionalnih manjina. Poseban naučni doprinos je što ova pitanja posmatra u širem kontekstu društvenih vrednosti, identiteta i integracionih procesa, čime se izdvaja u odnosu na druge slične studije, te što analizira manjinske i većinske partije kao dva povezana i isprepletana entiteta, pokazujući njihovu pluralnost, ali i dominantne i slične logike kada je reč o razumevanju uloga manjinskih zajednica u društvu.

prof. Dušan Spasojević

Autorka je uspešno osvetlila ključne izazove integracije nacionalnih manjina u politički sistem Srbije ukazujući na postojeće probleme i uključujući konstruktivne preporuke. Zbog svog naučnog značaja i praktične primenljivosti ova monografija je vredan doprinos debati o manjinskim pravima i političkoj participaciji u Srbiji.

dr Goran Bašić

Naučni doprinos ove monografije ogleda se ne samo u sintezi i primeni teorijskih koncepta, već i u detaljno sprovedenom analitičkom istraživanju programskih stavova i političkog ponašanja političkih aktera u Srbiji. Ovo je jedan od prvih pokušaja takve detaljne analize zasnovane na jasno definisanim teorijskim principima, što značajno obogaćuje akademsku literaturu o ovoj temi.

dr Dejan Bursać

Autorka ističe pitanje efikasnosti postojećeg modela političke integracije u Srbiji, ističući kako dominacija etničkih partija otežava formiranje šireg multietničkog prostora i ograničava mogućnosti za istinski međukulturni dijalog.

dr Marko Jovanović

www.idn.org.rs

Ксенја Марковић | POLITIČKE STRANKE KAO AKTERI INTEGRACIJE NACIONALNIH MANJINA U SRBIJI |

Ksenija Marković

monografije

POLITIČKE STRANKE KAO AKTERI INTEGRACIJE NACIONALNIH MANJINA U SRBIJI

ИН
INSTITUT
DRUŠTVENIH NAUKA
Institut od nacionalnog značaja
za Republiku Srbiju

O autoru

Ksenija Marković

Ksenija Marković se u svom dosadašnjem naučnom i istraživačkom radu bavila proučavanjem etnički podeljenih društava, međuetničkih odnosa, partijskih sistema, kao i procesa demokratizacije i izgradnje države. U svom radu posebnu pažnju posvećuje političkoj participaciji nacionalnih manjina, modelima njihove integracije i ulozi političkih stranaka u tim procesima. Objavila je više od deset naučnih radova iz oblasti multikulturalizma, međuetničkih odnosa, politika integracije i manjinskih prava. Učestvovala je na brojnim nacionalnim i međunarodnim konferencijama posvećenim pravima i položaju nacionalnih manjina u postkonfliktnim društvima, a više njenih referata objavljeno je u relevantnim naučnim zbornicima. Ima značajno iskustvo u realizaciji empirijskih istraživanja javnog mnjenja, etničke distance i međuetničkih odnosa. Aktivno učestvuje u radu naučnih skupova u zemlji i inostranstvu, a bavila se i organizacijom i sprovođenjem terenskih istraživanja o položaju nacionalnih manjina i funkcionisanju nacionalnih saveta u Srbiji. Zaposlena je kao naučna saradnica u Institutu društvenih nauka u Beogradu.

POLITIČKE STRANKE
KAO AKTERI INTEGRACIJE
NACIONALNIH MANJINA U SRBIJI

Edicija
Monografije

Urednik edicije
dr Ranko Sovilj

Izdavač
Institut društvenih nauka
Beograd, 2025.

Za izdavača
dr Goran Bašić

Recenzenti
dr Goran Bašić
Prof. dr Dušan Spasojević
dr Dejan Bursać
dr Marko Jovanović

ISBN 978-86-7093-287-6
<https://doi.org/10.59954/NHWF1420>

Monografija je napisana u okviru
Programa istraživanja Instituta društvenih nauka
za 2025. godinu, koji podržava Ministarstvo nauke,
tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

Ksenija Marković

POLITIČKE STRANKE
KAO AKTERI INTEGRACIJE
NACIONALNIH MANJINA
U SRBIJI

● monografije

INSTITUT
DRUŠTVENIH NAUKA
Institut od nacionalnog značaja
za Republiku Srbiju

NAPOMENA

Ova monografija predstavlja prerađenu i dopunjenu verziju doktorske disertacije „Uticaj političkih stranaka na proces društvene i političke integracije nacionalnih manjina u Republici Srbiji (2000–2016)“, koja je odbranjena 30. septembra 2022. godine na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Sadržaj

7	1. INTEGRACIJA NACIONALNIH MANJINA KAO IZAZOV ZA DEMOKRATSKU (NE)STABILNOST
17	2. MANJINSKI NACIONALIZAM KAO ODGOVOR NA VEĆINSKO GRAĐENJE NACIJE
25	3. NAČELA I PRINCIPI INTEGRACIJE
29	3.1 DVE DIMENZIJE INTEGRACIJE NACIONALNIH MANJINA
33	3.2 KULTURNA AUTONOMIJA KAO ASPEKT DRUŠTVENE INTEGRACIJE NACIONALNIH MANJINA
39	3.4 PRAVO NA POLITIČKO PREDSTAVLJANJE KAO MEĐUNARODNI STANDARD ZAŠTITE
45	3.5 PRAVO NA POLITIČKO PREDSTAVLJANJE NACIONALNIH MANJINA – TEORIJSKI OKVIR
54	3.6 POLITIČKE STRANKE KAO AKTERI INTEGRACIJE NACIONALNIH MANJINA
65	4. TKANJE KULTURNOG MOZAIKA: IZAZOVI I DOSTIGNUĆA U INTEGRACIJI NACIONALNIH MANJINA U SRBIJI
72	4.1 POLITIČKA INTEGRACIJA NACIONALNIH MANJINA U SRBIJI
85	5. NAČELA INTEGRACIJE I IDENTITETSKA PITANJA U PROGRAMIMA STRANAKA
88	5.1 KOJE STRANKE SU RELEVANTNE U SRBIJI?
90	5.2 KAKO NAČELA INTEGRACIJE VIDE VEĆINSKE STRANKE?
164	5.3 IZMEĐU REDOVA: DEKODIRANJE PROGRAMA VEĆINSKIH STRANAKA
169	5.4 KAKO POLITIČKE STRANKE NACIONALNIH MANJINA VIDE POLITIKU INTEGRACIJE?
169	5.4.1 Političke stranke mađarske nacionalne manjine
180	5.4.2 Političke stranke bošnjačke nacionalne manjine
187	5.4.3 Političke stranke romske nacionalne manjine
190	5.4.4 Političke stranke albanske nacionalne manjine
197	5.4.5 Političke stranke hrvatske nacionalne manjine

200	5.5 IZMEĐU REDOVA: DEKODIRANJE PROGRAMA POLITIČKIH STRANAKA NACIONALNIH MANJINA
202	5.6 KLASIFIKACIJA POLITIČKIH STRANAKA U REPUBLICI SRBIJI
211	6. ZAKLJUČNE NAPOMENE
217	LITERATURA

1. INTEGRACIJA NACIONALNIH MANJINA KAO IZAZOV ZA DEMOKRATSKU (NE)STABILNOST

U pluralnim društvima multietničnost društva se često doživljava kao pretnja stabilnosti i društvenoj koheziji. Ovakav stav ne zastupaju samo pojedini politički akteri, već je prisutan i u političkoj teoriji, različiti teoretičari smatraju da je za stabilno funkcionisanje liberalno-demokratskih institucija, ako ne neophodno, onda svakako poželjno, da države budu kulturno i nacionalno homogene. Međutim, pojava uspešnih multietničkih demokratija, kao što su Švajcarska i Belgija, dovodi u pitanje ove tvrdnje i pokazuje da etnička raznolikost ne mora biti prepreka demokratskom razvoju. Sve veći broj teoretičara unutar liberalne tradicije prihvata multietničnost kao neizbežnu društvenu realnost i zalaže se za razvoj institucionalnih mehanizama koji bi prevazišli strukturne prepreke i nejednakosti sa kojima se pripadnici nacionalnih manjina suočavaju u tradicionalnim nacionalnim državama (Smith, 2014: 15). Teorija multikulturalizma nam daje dva važna uvida: prvo, da državne/nacionalne institucije promovišu nacionalnu kulturu i da su uređene u skladu sa potrebama i interesima titularne nacije, čime je mit o etnokulturalnoj neutralnosti države je srušen; drugo je da individualna prava utkana u koncept građanstva nisu dovoljna i ne mogu na adekvatan način rešiti nejednakost položaja sa kojim se suočavaju pripadnici manjinskih zajednica. Kriterijumi zagovaranja i odbrane manjinskih prava postaju načela etnokulturalne pravde. Drugim rečima, koncept političke zajednice sačinjen od jednakih građana mora biti upotpunjen pružanjem dodatnih i zasebnih prava nacionalnim manjinama, prava koja se mogu primeniti kolektivno, kao što su, na primer, pravo na očuvanje kulture ili pravo na obrazovanje i školovanje na maternjem jeziku, odnosno pravo na upotrebu maternjeg jezika u javnom životu, državnim i lokalnim institucijama (Marković & Pavlović, 2019: 84).

Stvarnost koja dolazi nakon pada Berlinskog zida i talas etničkog nacionalizma u postkomunističkim društvima ponovo pokreće pitanje uticaja nacionalizma, odnosno multietničnosti društva, na proces demokratizacije i ponovo se kreće u potragu za najadekvatnijim politikama integracije koje bi ojačale društveno jedinstvo. Nakon pada komunističkih režima, države i društva nekadašnjeg „istočnog bloka“ su morale ući u političku i društvenu transformaciju. Tokom ove transformacije paralelno su tekla tri procesa: (re)izgradnja države i nacionalnog identiteta, konsolidacija demokratije i integracija nacionalnih manjina. Političke elite u većini postkomunističkih država polazile su od pretpostavke – koja je danas prevaziđena u savremenoj političkoj teoriji – da nacionalna homogenost predstavlja prednost u procesu konsolidacije demokratije. I nije se krila namera da ove države u procesu transformacije vide priliku da sebe izgrade kao nacionalno homogene države. Nacionalne manjine su se, u najvećem broju slučajeva, doživljavale kao grupe koje nose veliki potencijal za narušavanje društvene stabilnosti i kohezije. Multietničnost društva se ovde opet pojavila kao pretnja. I tu dolazimo do ključnog pitanja, kako su nacionalne manjine reagovala na ovaj proces (re)izgradnje države i identiteta titularne nacije, kojim strategijama su pribegavale, kojim rizicima su bile izložene i kakve zahteve su postavljale ispred novih institucija. Odgovore na pomenuta pitanja ćemo tražiti u teoriji multikulturalizma Vila Kimlike (Will Kymlicka), konkretno u tvrdnji da se manjinski nacionalizam mora posmatrati pre svega kao odgovor na većinsko građenje nacije.

Kimlika napominje da su liberalne demokratije potcenile izdrživost etničkog identiteta nacionalnih manjina i da je potiskivanje manjinskog nacionalizma bila greška iz empirijskih i normativnih razloga (Kimlika, 2009: 388). Nažalost, ovu lekciju nije uspešno savladala ni većina postkomunističkih zemalja. Ova društva su bila suočena sa ogromnim izazovima koji su bili ozbiljna prepreka njihovom demokratskom razvoju i koji su dodatno otežavali rešavanje već samo po sebi dovoljno komplikovanog manjinskog pitanja. Nakon pada komunističkih režima, koji su u pojedinim slučajevima doveli i do raspada država (SFRJ i SSSR), ova društva su ušla u proces tranzicije koji je podrazumevao da

se donesu ključne odluke koje će imati dalekosežne posledice na njihov razvoj. Neki od brojnih izazova koji su od vitalnog značaja za razvoj svake zajednice bili su: odlučiti o tome koji je najpoželjniji put ekonomskog i privrednog razvoja; mogućnost uspostavljanja demokratije i liberalno-demokratskih institucija; na kojim će se osnovama izgraditi nacionalni identitet; mesto religije u društvu; kako promišljati o komunističkoj prošlosti i nasleđu i na koji način ga ugraditi u zajedničko iskustvo i istoriju i sl.

Pored svih navedenih izazova, postkomunističke države su bila suočene i sa izazovima integracije nacionalnih manjina, koje su svakodnevno istupale sa različitim zahtevima za povećavanje stepena autonomije u okviru novonastalih država kako bi zaštitili vlastitu kulturu i imali mogućnost da učestvuju u projektu građenja vlastite nacije. Ne sme se zaboraviti i da je proces demokratske integracije društva u bivšim republikama etničkih federacija (SSSR i SFRJ) dodatno opterećen i prevazilaženjem ratnih sukoba koje je uzrokovala etnonacionalna groznica i borba većinskog i manjinskog nacionalizma. Uzrok može ležati i u tome što su nekadašnje komunističke federacije, koje su predviđale visok stepen autonomije za svoje jedinice, sada zamenjene odlučnim i vrlo centralizovanim državama-nacijama koje nisu ostavljale mnogo prostora za kompromis i dogovor. Nacionalne manjine su prilikom suočavanja sa većinskim građenjem nacije imale pred sobom četiri izbora: 1) emigracija; 2) integracija u većinsku kulturu; 3) iznošenje zahteva za uspostavljanje manjinske samouprave; 4) trajna marginalizacija. Svaka od ovih mogućnosti može biti osnova za razvijanje različitih strategija među nacionalnim manjinama. Različite politike integracije su upravo rezultat različitih strategija koje nastoje da iznedre najbolji način kako umanjiti pritisak kojem su izložene nacionalne manjine prilikom državnog građenja nacije. Zahtevi koje razne etničke grupe postavljaju mogli bi se svesti na one koje se tiču: 1) identiteta; 2) individualnih prava i sloboda i kolektivnih prava manjinskih grupa; 3) obezbeđeno učešće u vlasti putem (*power sharing*); 4) težnja etničkih grupa da uspostave kontrolu nad prirodnim resursima na teritorijama gde žive, ili na koje pretenduju, odnosno težnja da učestvuju u raspodeli društvenog bogatstva (Stanovčić, 1996: 51). Država na

ove četiri grupe zahteva može odgovoriti sledećim ustupcima: 1) kreiranjem i sprovođenjem multikulturalnih politika; 2) uvođenjem samouprave i jezičkih prava; 3) uspostavljanjem mehanizama ugovornih prava i prava na zemljište; 4) izuzimanjem iz zakonskih odredbi (Kimlika, 2009: 385). Uz jednu napomenu da se navedenoj klasifikaciji može priključiti i model kulturne autonomije koji se najčešće i primenjuje u postkomunističkim zemljama. Neke etnokulturalne zajednice se mogu uklopiti u svaku od ovih kategorija, dok se neke mogu poistovetiti sa obe ili više.

Nakon pada komunističkih režima i raspada etničkih federacija usledila je politička i društvena transformacija ovih društava, u ovom procesu jedna od nezaobilaznih tema je bila rešavanje statusa autohtonih manjina – etničkih grupa koje su status nacionalnih manjina stekle za vreme komunističkog režima i novih manjina, odnosno etničkih zajednica koje su pre raspada države imale status konstitutivnog naroda. Dušan Janjić, izučavajući raspad Jugoslavije, zaključuje da se razlika između ove dve grupe ogledala u tome što se starim manjinama dodeljuju prava koja im omogućavaju čuvanje i negovanje nacionalnog identiteta, dok se novim manjinama ta prava uskraćuju i često se ide ka tome i da se nasilno asimiluju u većinsku naciju. Ovaj proces je naročito došao do izražaja u postkomunističkim društvima, koja su sebe nastojala da izgrade kao nacionalno homogene države (Janjić, 2010: 210). Da podsetimo na upozorenje koje je Kimlika uputio donosiocima odluka ovih zemalja: dominantna etnička grupa ima obavezu da tokom svog projekta izgradnje nacije vodi računa i o pravima nacionalnih manjina, kako bi manjine imale šansu da sebe zaštite kao posebne etnokulturalne grupe (Kimlika, 2002: 45). Način na koji su stečena prava nacionalnih manjina integrisana u pravni sistem nove suverene države je bio jasan pokazatelj da li će novoizabrani režimi imati dovoljno političke volje da krenu u projekat izgradnje nacije pod elementarno fer uslovima.

Različite su procene o odgovornosti komunizma za savremeni nacionalizam, kao i za različite odgovore na rešavanje statusa nacionalnih manjina u godinama nakon pada Berlinskog zida. Zagorka Golubović, izučavajući osnovne probleme jugoslovenskog društva osamdesetih godina, zaključuje da je nacionalizam

ugrađen u sistem, a ne samo da izvire iz njega (Golubović, 1988: 79). Prema oceni Vojina Dimitrijevića primena marksističkog rešenja za nacionalno pitanje je podrazumevala stalno usitnjavanje i izmišljanje etničkih grupa. Tako su komunistički režimi kroz zvaničnu statistiku stalno pokušavali da termin nacionalna manjina zamene nekim bezazlenijim terminom poput narodnosti kako bi ukazali na numeričku inferiornost nacionalnih manjina (Dimitrijević: 330–332).¹ S druge strane, pojedini autori ocenjuju da su jugoslovenski komunisti na temelju jednakosti nacija jedini istinski napredovali prema rešenju nacionalnih sukoba u višenacionalnoj državi (Siton-Votson, 1977: 148). Na istom tragu je i tvrdnja da neuspeh komunizma da ukroti nacionalizam nije ništa veći od liberalizma, liberalne demokratije su možda bile još manje sposobne da obuzdaju nacionalizam (Feher, 1991: 570).

Jang smatra komunistički režim odgovornim za eksploziju potisnutog etnonacionalizma. Prema oceni Iris Jang (Iris Marion Young) glavne odlike komunističkog režima su: 1) slab osećaj grupnog identiteta; 2) postojanje veza između različitih etničkih zajednica (mešoviti brakovi); 3) institucionalno priznata prava nacionalnih manjina. Jangova se pita kako to da je i pored svih ovih odlika došlo do oružanih sukoba uzrokovanih etnonacionalnom histerijom? Prema tumačenju autorke postoje dva uzroka. Kao prvi uzrok navodi ograničenu političku slobodu. Usled postojanja jednopartijskog sistema koji je ograničavao političku slobodu, grupni konflikti su bili potisnuti. Drugi uzrok je problem logike identiteta, odnosno shvatanje drugog. U kratkom osvrtu na sukobe devedesetih i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini objašnjava da drugi nije samo stran, već je i zao. Sve nacije na prostoru bivše SFRJ su nakon raspada krenule putem dokazivanja njihove specifičnosti, odnosno razlike u odnosu na druge. Fokus politika je bio na razlikama i svaka sličnost sa onom drugom grupom se poriče. Zaključuje da s obzirom na to da je svaka republika u SFRJ imala po nekoliko različitih identitetskih (etničkih) grupa između čijih članova je postajao značajan stepen

¹ Kao empirijski primer ove tvrdnje Dimitrijević navodi tumačenje nacionalista da su Makedonci vanbračno dete komunizma.

interakcije i uticaja (brakovi i prijateljstva). Pomešanost unutar grupa je bila duboka, a razlike duboko potisnute usled karakteristika sistema, čime su se stvorili uslovi za izbijanje nasilnih sukoba onog časa kada neko od njih odluči da se odvoji i proglasi jedinstvenim tražeći teritoriju i homogenu državu. Tako dolazi do politike asimilacije unutar novih nacionalnih država, a žrtva te asimilacije su etničke manjine (Young, 1995: 166–171). Opšta atmosfera u društvima Istočne i Srednje Evrope i uslovi u kojima su nacionalne manjine sticale svoj status se mogu opisati kao jedna vrsta nacionalističke ekstaze.² Dimitrijević ocenjuje postkomunističke države kao države „latentne diskriminacije“ (Dimitrijević, 1996: 335). Danas se ta ocena čini više nego adekvatnom jer su nacionalne manjine u novonastalim državama često markirane kao društvene grupe sa zabrinjavajuće velikim potencijalom za narušavanje društvene stabilnosti i kohezije. Ovakva politika prema nacionalnim manjinama je u velikoj meri prouzrokovana nerealnim strahom vladajuće strukture da će poboljšanje položaja nacionalne manjine neminovno voditi slabljenju snage većinske nacije (Lošonc, 1996: 90). S druge strane, bilo je više nego očigledno da se u postkomunističkim zemljama, posebno ako se radi o višenacionalnim društvima, država sa državnim aparatom na čelu nalazi u ozbiljnoj krizi i sa strukturalnog i sa funkcionalnog aspekta (Vasović, 1996: 35).

Podsetimo da su zapadne višenacionalne države shvatile da su pokušaji da se suzbije manjinski nacionalizam kontraproduktivni i opasni, a rešenje za etničke podele sa kojim se suočavaju njihova društva pronašle su u federalizmu ili različitim modelima teritorijalne autonomije. Kimlika ispravno primećuje da u zemljama Istočne Evrope postoji vrlo izražen otpor prema federalizmu i/ili drugim oblicima teritorijalne autonomije za nacionalne manjine. Autor, navodeći iskustva SFRJ i SSSR kao

² Vojin Dimitrijević to opisuje ovako: „Sve manjine, stare i nove, treba da žive u atmosferi hvalisavog pozivanja na superiornost dominantne nacije, na njenu slavu i pobedničku prošlost (neretko upravo nad nacijama kojima manjine pripadaju) okružene retorikom omalovažavanja, ismevanja i mržnje, sklonošću projektima budućih ograničenja i isključivanju elemenata koji ne pripadaju naciji, i, što još više uznemirava, izazivanje nacionalne i verske mržnje ostaje nekažnjeno“ (Dimitrijević, 1995: 333).

primer, naglašava da su države prihvatale autonomiju kao realnu opciju za rešenje etničkog konflikta samo u slučaju kada ne postoje velike šanse i izgledi za ostvarenje pobede na vojnom planu. Kimlika izdvaja četiri grupe uzroka ovolikog otpora prema teritorijalnoj autonomiji kao modelu za rešavanje statusa nacionalnih manjina. Prvi je strah od nelojalnosti nacionalnih manjina i posmatranje zahteva nacionalnih manjina samo kao uvod u separatističke politike, a drugi nasleđe i iskustvo sa pseudofederalizmom iz komunističkih režima. Možemo se složiti sa Kimlikinom ocenom da je federalizam bio samo mehanizam centralizovane kontrole nad izražavanjem i isticanjem etniciteta kako bi se uklonila i najmanja mogućnost etničke mobilizacije koja bi bila nezavisna od komunističke partije. Treća grupa uzroka je postojanje matične države nacionalne manjine i to u neposrednom susedstvu. Kimlika nas podseća da su u većini najtežih sukoba u Centralnoj i Istočnoj Evropi bile uključene one nacionalne manjine koje u svom susedstvu imaju matičnu državu, i ne samo to, već je postojala realna opasnost da se neadekvatan položaj nacionalnih manjina koristi kao obrazloženje za vojnu intervenciju. Četvrti uzrok su istorijski odnosi između nacionalnih manjina i spoljnih sila. Često su vladajuće strukture novonastalih država optuživale pripadnike nacionalnih manjina da su saveznici i saradnici različitih spoljnih sila koje su u prošlosti tlačile pripadnike većinskog naroda (Kimlika, 2002: 76–80). Peti faktor, koji bismo dodali navedenim uzorcima, se odnosi na strah većinske nacije da primeni federalizam kao model organizacije jer on predviđa mogućnost efikasne blokade parlamenta i drugih institucija od strane manjinskih grupa (Bašić, 2018: 137). Pobrojani faktori su važni jer su u velikoj meri uticali na prihvatanje tri pretpostavke u zemljama Centralne i Istočne Evrope: 1) doživljavanje nacionalnih manjina kao nelojalnih, i to ne samo prema zemlji u kojoj žive, već su optužene i da sarađuju sa neprijateljem; 2) uvaženo mišljenje da jaka i stabilna država zahteva slabe nacionalne manjine i međuetnički odnosi se posmatraju samo kao igra nultog zbira, stoga nema prostora za kompromis; 3) rešavanje statusa nacionalnih manjina se posmatra isključivo kroz prizmu nacionalne bezbednosti; (Kimlika & Opalski, 2002: 81). S druge strane,

tvrdoglavo odbijanje bilo kakve ideje federalizma povuklo je za sobom i veliko zaziranje od modela konsocijacije ili regionalne države, kao u praksi koliko-toliko proverenih modela za prevazi-
laženje međuetničkih sukoba i tenzija.

Veliku ideološku i vrednosnu konfuziju prilikom rešavanja statusa nacionalnih manjina u tranzicionim društvima je unelo to što se zanemario aspekt pravde, dok je pitanje pravednosti gurnuto pod tepih pod pritiskom (ne)realnih bezbednosnih pretnji koje su svoj lik dobijale u različitim manifestacijama manjinskog nacionalizma. U ovakvoj atmosferi koja se negovala u društvu, zahtevi nacionalnih manjina se sigurno nisu mogli smatrati legitimnim i opravdanim, naprotiv, oni su uvek bili uvod u nove rasprave o tome kako su manjine samo prepreka koja se mora ukloniti sa puta kako bi se konačno zaokružilo stvaranje nezavisne države. Ne smemo smetnuti s uma da je politika multikulturalizma koja se primenjuje na balkanskim prostorima imala kao osnovnu funkciju da obuzda nasilje i da predupredi dalji razvoj nasilja naročito u Bosni i Hercegovini i na Kosovu (Bašić, 2018: 133). Prilikom procene dometa ovih politika to se uvek mora uzimati u obzir. Većina postkomunističkih država Istočne i Srednje Evrope, a naročito one na tlu nekadašnje Jugoslavije, još uvek žive od nacionalističkog naboja koji je prožeo njihove ustave i zakone. Jedini prihvatljiv cilj za ove zemlje je bio stvaranje nezavisne države, sve druge opcije su se doživljavale kao neuspeh ili nepravda.³ Poruka Iris Marion Jang narodima postkomunističkih zemalja je da odvajanje i formiranje nove nezavisne države nije dobar odgovor na konflikt. Ona ističe da će ove zemlje zbog ekonomske, političke i kulturne povezanosti, koja je proistekla iz fuzije različitih etničkih grupa za vreme komunizma, morati da sarađuju htele one to ili ne (Young, 1995). Najbolji dokaz za iznetu tvrdnju jeste promovisanje regionalne saradnje tokom procesa evropskih integracija na Balkanu. Regionalna saradnja se nametala kao uslov od strane Brisela, jer EU nije želela da u

³ Vrlo upečatljiv opis ove želje za sticanje nezavisnosti po svaku cenu dao je Goran Bašić: „centralnoevropske države su istoriju evropskih podela obogatile janusovski licemernom etničkom homogenizacijom čiji je krajnji cilj bio osamostaljena, nacionalna država“ (Bašić, 2018: 122).

svoje granice uveze nove konflikte i probleme. Ali se ne sme za-
boraviti ni da su regionalnu saradnju često postavljale kao cilj i
političke elite eks-ju zemalja. Regionalna saradnja se prepoznala
kao pogodan okvir za zakopavanje ratnih sekira i prevazilaženja
nagomilanih problema iz perioda rata. Pitanje je koliko je koja
zemlja Zapadnog Balkana bila uspešna u ovoj politici, ali je činje-
nica da su sve vladajuće strukture u većoj ili manjoj meri isticale
regionalnu saradnju kao realnu potrebu i kao neophodni uslov
za razvoj, kako svake zemlje pojedinačno, tako i celokupnog re-
giona, uz napomenu da je regionalna saradnja najbolji put ka EU.
Ispostavilo se da je put do Evropske unije u stvari renoviranje
puta nekadašnjeg bratstva i jedinstva.

Pored navedene tri pretpostavke koje je istakao Kimlika,
kao specifičnosti procesa integracije nacionalnih manjina može-
mo izdvojiti sledeće: 1) primena teritorijalnog principa, u smislu
da svaka etnička grupa ima svoju državu, nije održiva na područ-
ju postkomunističkih zemalja jer su u pitanju etnički heterogena
područja u kojima nema potpunog preklapanja etničkih i poli-
tičkih granica (Smith, 2015: 163); 2) postkomunističke zemlje su
nakon pada komunističkih režima ušle paralelno u tri procesa:
proces tranzicije i izgradnje liberalnih demokratskih institucija,
proces izgradnje nacije i rešavanje statusa nacionalnih manjina;
3) građani postkomunističkih država su se lakše identifikovali sa
etničkom grupom iz koje potiču nego sa novoformiranim poli-
tičkim institucijama (Smith, 2015: 163); 4) odbijanje federalizma
kao načina teritorijalne organizacije zemlje i neprihvatanje teri-
torijalne autonomije kao aranžmana za rešavanje statusa naci-
onalnih manjina; 5) fenomen matične države je faktor koji ima
veliki uticaj na dinamiku odnosa između nacionalne manjine i
novoformirane države u kojoj date manjine žive, čiji se uticaj
može sagledati i kao pozitivan i kao negativan kada govorimo o
procesu integracije nacionalnih manjina.

Iskustvo postkomunističkih zemalja je pokazalo da u ze-
mljama u kojima je nacionalno i državno pitanje rešeno paralel-
no ili pre uvođenja demokratije, demokratske ustanove su se
brže konsolidovale ili, rečeno Merkelovim rečnikom, demokra-
tije su se ukorenile brže i lakše (Merkel, 2004). Ovo objašnjenje

je izvedeno iz Kimlikine teorije o dijalektičkom odnosu građenja nacije i izgradnje demokratskih ustanova. Linc i Stepan napominju da tamo gde demokratska država još uvek nije konsolidovana „politika građenja nacije često ima potpuno drugačiju logiku od politike građenja demokratije“. Ovu suprotstavljenost građenja nacije i građenja države Huan Linc (Huan Linz) i Alfred Stepan (Alferd Stepan) nazivaju nepovoljnim činjenicama (Linc & Stepan, 1996: 25). Nepovoljne činjenice se ogledaju u sledećem: nova nacionalna država će težiti da se deklarise kao država jednog naroda, jedne kulture i jednog jezika, a ona to de fakto nije, jer postoje manjine koje se razlikuju od većine i ne žele da se identifikuju sa titularnom nacijom i kulturom i insistiraju da te razlike postanu deo nacionalnog identiteta nove države. U takvim društvima paralelno teku dva procesa – izgradnja nacije i integracija nacionalnih manjina. Dešavanja u zemljama Istočne i Srednje Evrope potvrđuju tezu da se manjinski nacionalizam zaista mora posmatrati kao odgovor na većinsko građenje nacije. Manjinski predstavnici, suočeni sa projektom građenja nacije, traže spas u uspostavljanju sopstvenih institucija kako bi očuvali vlastitu kulturu i identitet. Rešavanje nacionalnog pitanja u postkomunističkim državama uvek je podrazumevalo sledeće: obnovu ili izgradnju identiteta titularne nacije, definisanje nacionalne kulture, a oba procesa su uvek za sobom povlačila rešavanje statusa nacionalnih manjina koje žive u tim državama. Konačno možemo zaključiti da u svim postkomunističkim državama etnokulturalna pripadnost postaje značajna i pravno priznata kao odrednica u definisanju pravnog i političkog položaja određene zajednice i pojedinca. Kada se ovoj jednačini doda još i proces demokratizacije, onda se stvari dodatno komplikuju. Najčešće i predstavnici manjine i predstavnici većine dele uverenje da su procesi izgradnje nacije nespojivi sa građenjem demokratskih ustanova. A vladajuće strukture, suočene sa zahtevom nacionalnih manjina, žive u paničnom strahu da će svako uvažavanje ovih zahteva ugroziti identitet ili kulturu titularne nacije, ili u najboljem slučaju izazvati negodovanje većine. U tom kontekstu je važno ispitati Kimlikinu tezu da je manjinski nacionalizam, naročito u novim demokratijama, ništa drugo do odgovor na većinsko građenje nacije.

2. MANJINSKI NACIONALIZAM KAO ODGOVOR NA VEĆINSKO GRAĐENJE NACIJE

Većina multikulturalnih društava i država se susreću sa različitim zahtevima manjina koji mogu biti opravdani, odnosno legitimni i neopravdani, odnosno nelegitimni. Opravdanost, tj. legitimnost zahteva da se uvek mora sagledavati ne samo kroz prizmu prava nacionalnih manjina, već i iz jedne šire perspektive odnosa etničkih grupa, koji su po svojoj dinamici složeni i često opterećeni etnonacionalističkim pogledom na svet. Kada se govori o karakteru zahteva nacionalnih manjina, koji često predstavljaju odjek manjinskog nacionalizma, da se ne bi završilo na putu popločanom iluzijama i izneverenim očekivanjima, mora se poći od stava da pripadnici nacionalnih manjina i pripadnici većinskog naroda mogu imati različite interese i političke ciljeve. I ne samo to, mora se prihvatiti da različita viđenja iste stvari, u ovom slučaju rešavanje statusa nacionalnih manjina, nisu devijantna pojava, već normalna odlika pluralnog društva. Na koji način se rešava problem ovog različitog gledišta jeste ono što razlikuje liberalne demokratske države/društva od neliberalnih i nedemokratskih.

Iz tumačenja liberalne teorije manjinskih prava Vila Kimlike, jasno je da on nema dilemu koja još uvek muči pojedine liberalne teoretičare, da li su grupno-specifična (kolektivna) prava nacionalnih manjina opravdana. Kimlika ova prava vidi samo kao korektivni mehanizam koji se daje na raspolaganje nacionalnim manjinama kako bi se obezbedili isti uslovi koje je imala i većina prilikom izgradnje nacije, što je neophodno i iz aspekta etnokulturalne pravde. Uz upozorenje da liberalna demokratija, kao koncept uređenja države i društva, insistira da svaka nacionalna grupa, svedeno da li je reč o većini ili manjini, koja je zainteresovana i učestvuje u projektu građenja nacije, mora poštovati pravo drugih nacija unutar jedne jurisdikcije da štite

i razvijaju njihove sopstvene nacionalne institucije (Kymlicka, 2001: 30–31). Ovo se uvek mora imati u vidu kada prosuđujemo o tome koji zahtevi nacionalnih manjina jesu opravdani i legitimni. Poimanje i klasifikacija nacionalnih manjina nedvosmisleno povezana sa rešavanjem njihovog položaja koji se najčešće tiče političkog i pravnog priznanja njih kao grupe. Kako će biti definisan, tumačen i primenjen pojam nacionalne manjine, često zavisi od samog poimanja nacije u jednom društvu. Drugim rečima rečeno, odnos dominantne većine i etnokulturalne manjine je često povezan sa tim kako se tumači pojam nacije.

Zavisno od toga kako se doživljava politička zajednica i na kojim osnovama se obezbeđuje političko jedinstvo u jednom društvu i državi, možemo razlikovati političko i etničko poimanje nacije. „Danas postoje države koje se zasnivaju na političkom poimanju nacije kao grupe koja obuhvata najrazličitije etničke i verske grupe i rase, koje zajedno čine jednu naciju (na primer američku, švajcarsku, francusku). A postoje i države u kojima se nacija shvata u etničkom smislu, kao zajednica ljudi istog pretpostavljenog porekla, jezika, tradicije, religije, istorije, mada nijedan od ovih elemenata nije ni nužan niti dovoljan, jer nijedan sam kao činilac ne određuje potpuno naciju... Pojam nacije je u Istočnoj Evropi, odnosno Evroaziji, pa i Africi, etnički obojen, ako ne i određen“ (Stanovčić, 2008: 482). Ignjatijev opisuje istu pojavu naglašavajući da se razlikuju liberalne „građanske“ nacije od neliberalnih „etničkih“ nacija. Etničke nacije smatraju da je reprodukcija etnonacionalne kulture i identiteta jedan od najvažnijih ciljeva koje pred sobom imaju države. Nasuprot tome, građanske nacije su neutralne spram etnokulturalnog identiteta svojih građana i određuju nacionalnu pripadnost isključivo kroz privrženost određenim principima demokratije i pravde (Ignatieff, 1993). Kimlika kritikuje distinkciju napravljenu na ovoj osnovi jer ona u velikoj meri predstavlja odraz mita o etnokulturalnoj neutralnosti liberalne države.

Kimlika u nekoliko navrata na različitim primerima i iskustvima zemalja Zapadne Evrope dokazuje da je tvrdnja da su liberalno demokratske ili „građanske“ nacije neutralne prema etnokulturalnim različitostima pogrešna istorijski i konceptualno

(Kimlika & Opalski, 2002: 30). Država svakog dana, donoseći odluke o jeziku koji se koristi u obrazovnim ustanovama, državnim službama, zahtevima za državljanstvom i odlukama o teritorijalnoj organizaciji zemlje, i te kako direktno utiče na to koje će etnokulturalne grupe ostati na marginama društva, a koje će dobiti šansu da postanu ravnopravni članovi društva. Kimlika objašnjava da se i u etničkim i u građanskim nacijama dešava identičan proces, a to je integracija etnokulturalnih grupa u socijetalnu kulturu kao deo projekta građenja nacije. S druge strane, gotovo sve liberalne demokratije su pokušale da prošire jedinstvenu socijetalnu kulturu na čitavu svoju teritoriju i to su upravo radili kroz projekat građenja nacije (Kimlika & Opalski, 2002: 33). Zašto su liberalne demokratije zapadnih zemalja ulagale toliko napora da što više etnokulturalnih grupa integrišu u socijetalnu kulturu? Odgovor se krije iza uverenja da je izgradnja jedne zajedničke socijetalne kulture od vitalnog značaja za uspostavljanje društvene jednakosti i političke stabilnosti u društvu. Odnosno, liberalne demokratije su ulagale ogromne napore da uguše svest o različitosti, naročito onoj koja se bazira na nacionalnom identitetu, jer ukoliko bi se nacionalnim manjinama dala mogućnost da razvijaju sopstveni identitet, postoji velik rizik da postanu nelojalne, a njihova nelojalnost može lako izrasti u otvorene zahteve za secesijom.

Kimlika odbija da prihvati stav da je država u stanju da promoviše samo jednu socijetalnu kulturu, kao što to tvrde pristalice ideje o etnokulturalnoj liberalnoj državi. Izdvaja Kanadu, Španiju, Belgiju i Švajcarsku kao primere gde država zaista promoviše dve ili tri socijetalne kulture. Model građenja nacije Kimlika nudi kao alternativu za objašnjavanje etničkih odnosa u pluralnim društvima i kao prednost ovog koncepta vidi to što nam otvara mogućnost da iz druge perspektive sagledamo opravdanost grupnih prava koja se dodeljuju nacionalnim manjinama. Kimlikinu tezu da proces građenja nacije neizbežno privileguje pripadnike većinske kulture deli i Čarls Tejlor (Charles Taylor), autor na koga se i Kimlika poziva prilikom odbrane svoje teze. Čarls Tejlor ističe da građenje nacije neizbežno privileguje pripadnike većinske zajednice i to objašnjava na sledeći način:

„Ako moderno društvo proglasi neki jezik za „službeni“, u punom značenju tog pojma to podrazumeva da je državno sponzorisan, odnosno usađen u određenu kulturu u kojoj funkcionišu i ekonomija i država, tada je očigledno ogromna prednost ljudi čiji je to jezik i kultura. Govornici drugih jezika su u značajnom nedostatku“ (Taylor, 1997: 34). Stoga Kimlika smatra da nas insistiranje na razlikama između građanskog i etničkog modela nacije može navesti na stranputicu, jer se retko kada program građenja nacije ograničava samo na širenje političkih načela i demokratskih principa, ovaj proces takođe uključuje i širenje zajedničkog jezika i kulture. Ako prihvatimo da model građenja nacije nikad nije bio i nikad neće biti neutralan, onda otvaramo vrata da zahteve nacionalnih manjina posmatramo iz nove perspektive, a standard za vrednovanje prava nacionalnih manjina postaje etnokulturalna pravda (Kimlika & Opalski, 2002: 35).

Kimlika napominje da liberalni teoretičari nisu posvetili dovoljno pažnje problemu građenja nacije, odnosno koji su to modeli građenja nacije dopušteni u liberalnim demokratijama. Nameće se pitanje kako Kimlika vidi ulogu nacionalizma u modelu građenja nacije. Objašnjavajući značenje pripadnosti naciji, on objašnjava značaj lojalnosti političkoj kulturi i vrednostima koje promoviše, takođe, koristi se Kenovanovim rečnikom da je to „baterija“ koja pokreće zapadne države, tj. postojanje zajedničkog nacionalnog identiteta motiviše građane da deluju zarad zajedničkih političkih ciljeva. Iskustva različitih zemalja su pokazala da je nacionalizam jedno od najefikasnijih sredstava za mobilizaciju građana. Dok se „baterija“ može koristiti i za liberalne ciljeve poput društvene pravde, demokratizacije, jednakosti mogućnosti, ekonomskog razvoja, ali i za neliberalne ciljeve kao što su šovinizam, ksenofobija, militarizam i nepravedno osvajanje. Ovo je i razlog zašto je građenje nacije zajedničko kako autoritarnim režimima, tako i demokratijama (Kimlika & Opalski, 2002: 34). Kimlika umesto diskutabilne i ostrašćene podele na građanski nacionalizam (koji se uvažava kao prihvatljiv) i etnički nacionalizam (koji se ocenjuje kao neprihvatljiv) govori o liberalnim i neliberalnim elementima koji su prisutni u svakom nacionalizmu i nacionalističkom pokretu, bez obzira na to da li se

radi o zemljama Istočne ili Zapadne Evrope. A kao razliku između liberalnog i neliberalnog građenja nacije on navodi sadržaj i stepen pluralizma i otvorenosti nacionalne kulture i mogućnosti koje se daju pripadnicima različitih etnokulturalnih grupa da se uključe u dominantnu kulturu, kao i predviđene mehanizme za očuvanja vlastite kulture različitih etnokulturalnih grupa (Kimlika & Opalski, 2002: 66–72).

Razlika između Zapadne i Istočne Evrope postoji, ali se ona pre tiče toga u kojoj fazi građenja nacije se nalaze ove zemlje, nego toga da li je u procesu građenja nacija imao primat liberalni ili neliberalni pristup. Zemlje Zapadne Evrope se trenutno nalaze u fazi „održavanja nacije“, dok su zemlje Istočne Evrope, naročito one koje su stekle nezavisnost nakon pada Berlinskog zida, u fazi „izgradnje nacije“. Rodžers Brubaker (Rogers Brubaker) isto govori o postkomunističkim zemljama kao državama koje su još uvek u procesu izgradnje nacije i naglašava da se ne sme izgubiti iz vida da su ovo nedovršene države u političkom i institucionalnom smislu. Nova nacionalna država će težiti da se deklarise kao država jednog naroda, jedne kulture i jednog jezika, ali ona to de fakto nije, jer postoje manjine koje tvrde da se razlikuju od većine i insistiraju da te razlike postanu deo identiteta nove države (Brubaker, 1995: 114–117). Međutim, proces izgradnje nacije se ne odvija izolovano, Rodžers Brubaker zapaža isto što i Kimlika, da paralelno sa konstituisanjem nove nacionalne države teče i proces integracije nacionalnih manjina i da se ova dva procesa u slučaju zemalja Nove Evrope moraju analizirati uporedo, jer je stepen međuzavisnosti i uticaja među njima na jako visokom nivou (Brubaker, 1995). Analitički i teorijski okvir koji su razvila pomenuta dva autora, može biti od velike pomoći prilikom izučavanja motiva i interesa kojima se vode predstavnici nacionalnih manjina u borbi za ostvarivanje svojih prava.

Na rešavanje statusa nacionalnih manjina zaista u velikoj meri utiče to da li je u nekom društvu dominantno političko ili etničko poimanje nacije. I ova tvrdnja se u ovom radu ne koristi kao teorijski argument, već kao činjenica da je to prizma kroz koju su na rešavanje statusa nacionalnih manjina gledale političke elite u Srbiji. U društvima koja naciju shvataju pre svega

kao pravnu zajednicu svih podanika, grupna pripadnost često gubi na značaju i postaje suvišni detalj koji opterećuje univerzalni koncept građanstva. Politički razvoj ovih društava je bio pod uticajem liberalne teze o građanstvu kao konceptu koje apstrahuje sve razlike koje proizlaze iz različitih identiteta (kulturni, etnički, religiozni, polni i sl.), što podrazumeva da su svi građani na isti način vezani za državu (svi su jednaki u pravima i obavezama koje im garantuje i propisuje zakon), a nediferencirano i kroz njihovo članstvo u intermedijarnim zajednicama (Parekh, 2002: 183). Dok u društvima u kojima dominira etničko shvaćanje nacije, razlike u poreklu imaju presudan značaj jer prave jasnu razliku između većine i manjine. Bez obzira na dimenzije i proporcije odnosa između nacionalnih manjina i većine, svi oni koji ne pripadaju državnoj naciji su u postkomunističkoj nacionalnoj državi manjine, *de jure* ili *de facto*. Nema anacionalne ili multinacionalne postkomunističke države (Dimitrijević, 1996: 335). Podsećamo na stav koji je iznet na samom početku rada, danas su etnički homogene države retkost, različite etničke zajednice postoje i žive zajedno u različitim državama, pitanje je samo u kojoj meri je etnokulturalna pripadnost značajna i pravno priznata kao odrednica u definisanju pravnog i političkog položaja određene zajednice ili pojedinca. Novija istorija zemalja Istočne i Centralne Evrope dokazuje tezu da se manjinski nacionalizam zaista mora posmatrati kao odgovor na većinsko građenje nacije, koji je u ovim zemljama umeo da poprimi vrlo agresivne oblike i skoro uvek išao na uštrb interesa nacionalnih manjina. Objasnjavajući okolnosti u kojima se odvija integracija nacionalnih manjina u bivšim republikama SFRJ, Lošonc zapaža da nastojanja manjina, njihovi zahtevi i inicijative dolaze u težak sukob sa interesima države i većinskog etniciteta (Lošonc, 1996: 190).

Kada govorimo o karakteru zahteva nacionalnih manjina, skoro uvek je reč o tome da manjine nastoje da razviju sopstvene modele nacije i u tom poduhvatu se koriste sledećim mehanizmima: kontrola nad službenom upotrebom maternjeg jezika; kontrola obrazovanja na maternjem jeziku; uspostavljanje političke autonomije; uspostavljanje teritorijalne autonomije i sl. Ovako konstruisani zahtevi nacionalnih manjina su preslikani

model izgradnje nacije većine i njihova implementacija često vodi segregativnom multikulturalizmu (Bašić, 2018: 63). Kimlika nije začuđen zahtevima sa kojima nastupaju nacionalne manjine u postkomunističkim državama, svi ti zahtevi bi se mogli objasniti kao klasičan primer Njutnovog zakona akcije i reakcije – svaka akcija većinskog građenja nacije, koja insistira na promovisanju većinske i ignorisanje i isključivanje manjinskih kultura, podrazumeva snažnu reakciju etnokulturalnih grupa da se odupru politikama asimilacije i integracije, tražeći spas u uspostavljanju sopstvenih institucija kao garant za egzistencijalni i kulturni opstanak. Kao glavna obeležja manjinskog nacionalizma koji se javlja u okvirima modela segregativnog multikulturalizma možemo izdvojiti sledeće: 1) primordijalni manjinski nacionalizam – u odbrani svojih zahteva politički lideri nacionalnih manjina pribegavaju oprobani model nacionalizma većine koji počiva na primordijalnim sentimentima i etnomobilizaciji; 2) često se pozivaju na ugrožena ljudska prava i nepravde koje su preživeli pripadnici nacionalnih manjina tokom procesa izgradnje nacije; 3) manjinski lideri preuzimaju kontrolu nad procesom upravljanja razvoja etnokulturalnog identiteta zajednice, dok je stepen uključenosti samih pripadnika nacionalnih manjina u proces donošenja odluka sveden na minimum; 4) insistiranje na političkoj autonomiji i izgradnja novih socijetalnih institucija – po pravilu zahtevi sa kojima nastupaju manjinski lideri prevazilaze početni nacionalni zanos za priznavanjem i poštovanjem identiteta i insistiraju na mnogo širim oblicima samouprave koji neretko podrazumevaju i ekonomsku kontrolu nad resursima regije, regionalnu autonomiju, a u najekstremnijim slučajevima i secesiju teritorije u kojoj pripadnici date manjine imaju dominantan udeo u stanovništvu (Bašić, 2018: 63).

Ukoliko se politika identiteta primeni na nacionalne manjine, podrazumeva da one kao posebna etnokulturalna grupa imaju sopstvene potrebe i interese. Njihove potrebe i interese bi mogli da artikuliraju kroz javni diskurs postojeći politički akteri (to su najčešće upravo pripadnici većinskog naroda), međutim to nije dovoljno. Jezik identiteta, onako kako ga Pareh (Bhikhu Parekh) objašnjava, podrazumeva da nacionalne manjine imaju

svoje viđenje vlastite uloge u društvu, zbog čega treba da govore na svoj način i u svoje ime. Primena ovakvog pristupa ih ustoličava kao zaseban i samoodređujući društveni i politički subjekt koji može aktivno učestvovati u oblikovanju društva i njegove kulture, jer njihov identitet im daje zasebnu referentnu tačku, perspektivu i vlastitu sferu unutar društva (Parekh, 2008: 33). Ustoličenje nacionalnih manjina kao zasebnih samoodređujućih društvenih i političkih subjekata je osnovna premisa politike integracije koju predstavljamo u ovom radu.

3. NAČELA I PRINCIPI INTEGRACIJE

Koncept nacije prihvaćen kao najoptimalniji okvir za poštovanje individualne slobode i autonomije izbora pojedinca. Sa razvojem liberalizma nacija postaje, i uprkos svim izazovima koje joj donosi proces globalizacije, ostaje osnovni pravno-politički obrazac regulisanja prava među ljudima, odnosno građanima. Tako da je glavno pitanje prilikom definisanja politika integracije u kojoj meri je etnokulturalna pripadnost značajna i pravno priznata kao odrednica u definisanju pravnog i političkog položaja određene zajednice ili pojedinca. U ovom radu se etnokulturalna pripadnost uvažava kao kategorija koja u velikoj meri utiče na individualni izbor i mogućnosti koje pojedinac ima kao član jednog društva. Imajući to na umu, neophodno je da se nacionalnim manjinama omoguće individualna, ali i grupna prava koja će im omogućiti da postanu ravnopravni članovi društva. Dodela grupnih prava podrazumeva da se određenoj etnokulturalnoj grupi ne priznaje samo pravo da očuva sopstveni identitet i način života, već se daje legitimitet samoj grupi da javno zastupa svoje potrebe i interese. Kako bi postigle ovaj cilj, države osmišljavaju različite model integracije koji podrazumevaju primenu različitih afirmativnih mera i prilagođavanje javnih politika potrebama nacionalnih manjina. Sledeći korak je prikaz osnovnih načela integracije, uz jednu opasku, da među njima ne postoji bilo kakav stepen gradacije, izostavljanje bilo kog principa dovodi u pitanje stepen demokratičnosti procesa integracije. Kao osnovna načela integracije izdvajamo sledeće: 1) višestrukost identiteta; 2) primat dobrovoljne samoidentifikacije; 3) ravnopravnost; 4) uvažavanje integracije kao dvostrukog procesa interakcije manjine i većine; 5) delotvorno učešće u raspodeli društvenih resursa i javnih dobara i uspostavljanje institucija javne vlasti koje će svi građani smatrati legitimnim; 6) kulturni pluralizam.

Višestrukost identiteta kao načelo podrazumeva da su pojedinci nosioci različitih identiteta i da ne pridaju svi isto značenje svakom od njih.⁴ Primena ovog načela podrazumeva da pojedinac ima pravo da različite dimenzije identiteta slobodno razvija, neguje i menja, bez prisile da nužno mora istaknuti važnost nekog od njih. Odustaje se od društvenog determinizma i krutog poimanja identiteta i svrstavanja pojedinaca na osnovu identitetskih osobenosti u isključive i nepromenljive kategorije. U slučaju nacionalnih manjina to podrazumeva priznavanje prava na očuvanje i negovanje svog nacionalnog identiteta i kulture, ali bez rizika da će zbog toga biti kažnjeni i isključeni iz širih društvenih tokova. Načelo višestrukosti identiteta obavezuje pripadnike dominantne nacije, ali i same pripadnike nacionalnih manjina, da prihvate i uvažavaju različitosti unutar svoje zajednice.

Načelo dobrovoljne samoidentifikacije naglašava slobodu pojedinca da se kao građanin jednog društva dobrovoljno izjasni ili ne izjasni o svojoj nacionalnoj, etničkoj, verskoj, jezičkoj ili bilo kojoj drugoj pripadnosti. Primena ovog načela podrazumeva da se pripadnost zajednici zasniva na slobodnom izboru pojedinca i nije dopušteno da država ili organi vlasti, na osnovu nekih objektivnih karakteristika, pojedincima bez njihove saglasnosti pripisuje pripadnost određenoj nacionalnoj manjini. Isto kao i u slučaju višestrukosti identiteta, sloboda izražavanja o nacionalnoj pripadnosti ne postoji samo u odnosu na državu, već i u odnosu na manjinu kao zajednicu. Nikome, ni institucijama koje predstavljaju interese manjine, kao ni organima vlasti, nije dopušteno bilo kakvo klasifikovanje pojedinaca u kategoriju nacionalne manjine bez njihovog znanja i pristanka.

Ideal integrativne manjinske politike je ravnopravnost u društvu. Politika integracije treba da približi interese većine i manjine i stvori osećaj pripadnosti zajedničkom društvu, i na taj način ojača društvenu koheziju i samim tim umanjí opasnost od segregacije etničkih zajednica (Marković, 2017: 213). Isto tako

⁴ Prihvatamo Parehovu definiciju identiteta koja razlikuje tri dimenzije identiteta: lični, društveni i ljudski identitet (Parekh, 2008).

je važno naglasiti da se pod ravnopravnim tretmanom ne podrazumeva i identičan tretman, bilo da li se radi o pojedincima ili grupama. Načelo ravnopravnosti je tesno povezano sa načelom delotvornog učešća, pošto nalaže da se uzmu u obzir interesi i potrebe različitih društvenih grupa i shodno tome kreiraju namenske politike koje podrazumevaju primenu posebnih afirmativnih mera, a koje će pomoći da date grupe na ravnopravnoj osnovi uživaju zakonom garantovana prava.

Četvrto načelo se tiče uvažavanja integracije kao dvostrukog procesa interakcije manjine i većine. Primena ovog načela podrazumeva da se proces integracije nacionalnih manjina ne sme posmatrati samo sa aspekta prava nacionalnih manjina, već se mora voditi računa o dinamici međuetničkih odnosa i moraju se razvijati politike koje su namenjene i pripadnicima nacionalnih manjina i pripadnicima dominantne nacije. Dvostruka priroda procesa integracije se ogleda u sledećem: prvo, pored garantovanih prava nacionalnih manjina i mogućnosti za delotvorno učešće nacionalnih manjina u društvenom i političkom životu, podrazumeva i postojanje obaveza i odgovornosti manjinskih zajednica, kako prema samoj državi i njenim zakonima i institucijama, tako i prema drugim članovima društva. Politike integracije imaju za cilj da spreče segregaciju etnokulturalnih grupa i stvore uslove za razvijanje manjinsko-većinske saradnje. U slučajevima kada dominiraju etničke podele u društvu to nije lak zadatak, jer i većina i manjina insistiraju na postojećim razlikama i zatvaraju krug oko sebe čime otežavaju i sprečavaju interakciju. Unapređenje položaja nacionalnih manjina nije moguće postići ukoliko je to na račun ukupne društvene i političke stabilnosti, u fokusu moraju biti međunacionalna i interkulturalna saradnja.

Načelo delotvornog učešća nacionalnih manjina u raspodeli društvenih resursa i javnih dobara i uspostavljanje zajedničkih institucija je od suštinskog značaja za proces integracije. Konstelacija društvenih odnosa je takva da isključenost jedne društvene grupe iz raspodele političke moći neretko podrazumeva i isključenost iz raspodele javnih dobara i otežani pristup javnim uslugama, stoga je potrebno naglasiti da se delotvorno učešće nacionalnih manjina mora posmatrati ne samo kroz

pristup političkoj moći, već i kroz pristup ekonomskoj moći. Nacionalne manjine često dovode u pitanje legitimnost postojećih institucija vlasti primarno iz dva razloga. Prvi razlog jeste odsustvo predstavnika nacionalnih manjina iz organa vlasti. Drugi razlog je ubeđenje nacionalnih manjina da vladajuće institucije ne predstavljaju na adekvatan način interese manjina i da su isuviše fokusirane na promociju interesa dominantne nacije i njene kulture. Oba navedena razloga su posledica toga što se zahtevi nacionalnih manjina uvek javljaju kao odgovor, odnosno kao reakcija, na većinsko građenje nacije. U oba slučaja primena načela delotvornog učešća nalaže kreiranje posebnih afirmativnih mera kako bi se omogućila artikulacija interesa nacionalnih manjina, kako u političkoj, tako i u socioekonomskoj sferi. Cilj ovih mera mora biti uspostavljanje institucija vlasti čiji legitimitet neće dovoditi u pitanje ni nacionalna manjina, ali ni većina. Mora se voditi računa o tome da i većina može postaviti pitanje legitimiteta institucija koje predstavljaju interese nacionalnih manjina. U oba slučaja, sumnja u legitimnost predstavničkih institucija podriva stabilnost političkog poretka i negativno utiče na društveno jedinstvo.

Šesto načelo se odnosi na to kako definisati i doživeti pojam kulture. Očuvanje kulture, u najširem smislu, od ključnog je značaja za opstanak svake nacije. Poštovanje načela integracije podrazumeva odustajanje od rigidnog shvatanja kulture, kao što se odustaje i od rigidnog shvatanja identiteta. Primena ovog načela podrazumeva prihvatanje Parehove premise o kulturnom pluralizmu koji se ne odnosi samo na uvažavanje činjenice o postojanju različitih kultura, već i da su sve kulture interno pluralne i fluidne. I u ovom slučaju je u fokusu interakcija između manjinske i većinske kulture, a ne samo prava nacionalnih manjina na očuvanje svoje kulture. Stvaranje uslova za uspostavljanje interkulturalnog dijaloga svakako mora biti na teretu većine, jer usled dominantne pozicije u društvu drži i poluge moći. Međutim, odgovornosti nisu oslobođeni ni predstavnici manjine, naročito ukoliko imaju aktivnu ulogu u procesu kreiranja i sprovođenja zakona koji definišu položaj nacionalnih manjina. Cilj politike integracije jeste da se celokupni javni prostor otvori

za manjinske kulture, uz akcenat da i manjinske kulture moraju biti dovoljno porozne za propuštanje uticaja koji dolaze iz domaće većinske kulture. Interkulturalni dijalog svakako ne podrazumeva da se na bilo koji način ugrozi postojeća manjinska kultura, već se samo insistira na komunikaciji između kultura i uvažavanju doprinosa koje je svaka do njih dala društvu. Kao što je učešće predstavnika nacionalnih manjina u radu institucija poretka ključan uslov za ispunjavanje uslova legitimnosti, tako je interkulturalni dijalog između većine i manjine ključan kako bi se stvorili uslovi za izgradnju zajedničkog javnog prostora.

Cilj politika i mera koje predviđa proces integracije je jasan – unapređenje položaja nacionalnih manjina i jačanje društvene kohezije, ali najveća dilema ostaje kako postići zacrtano? Kako načela integracije ugraditi u pravni i institucionalni okvir, odnosno koja prava nacionalne manjine ostvaruju integracijom u društvene i političke institucije.

3.1 DVE DIMENZIJE INTEGRACIJE NACIONALNIH MANJINA

U prethodnom odeljku smo uputili na glavna načela politike integracije iz kojih jasno sledi da se pod demokratskom integracijom društva podrazumevaju strategije i politike uključivanja različitih etničkih zajednica, odnosno nacionalnih manjina u politički i društveni život. Kako bismo rešili dilemu kako integrisati nacionalne manjine, moramo prvo odgovoriti na pitanje da li nacionalne manjine imaju pravo na samoopredeljenje i ukoliko ga imaju, kako će one to pravo ostvariti u političkim i društvenim okvirima nove nacionalne države. U političkoj teoriji se jezgrom nacionalnog samoopredeljenja smatra pravo da se odluči da li će izvesna teritorija postati ili ostati posebna država. Na isti način su pravo na samoodređenje shvatale i političke elite koje su stvarale nove nacionalne države nakon pada Berlinskog zida. Međutim, nekoliko puta pomenuta autorka Jael Tamir, u svojoj knjizi Liberalni nacionalizam, insistira na razlikovanju prava na samoopredeljenje od prava na samoodređenje jer se „pravo na

samoodređenje odnosi pre na kulturne, nego na političke zahteve, to jest, radi se o pravu da se očuva postojanje nacije kao posebnog kulturnog identiteta“ (Tamir, 2002: 122).

Teorija liberalnog nacionalizma ove autorke se nalazi na istom tragu kao i Kimlikina teorija. Oba autora pokušavaju da nađu rešenje za uvođenje i primenu koncepta kolektivnih, odnosno grupno-diferenciranih prava nacionalnih manjina i daju preporuke liberalnim demokratijama kako da ove koncepte realizuju u konkretnim političkim i društvenim prilikama svojih zemalja. Tamir se razlikuje od Kimlike jer smatra da nacionalni zahtevi nisu sinonimni sa traženjem političkog suvereniteta, ona pravo na samoodređenje shvata kao kulturni zahtev za očuvanje nacionalnog identiteta i načina života, kako pojedinca tako i grupe. Ali oba autora ističu značaj razlikovanja pojma samoupravljanja i samoodređenja, što je ključno za proces integracije. Suština razlikovanja jeste da ova dva pojma zagovaraju dva različita dobra. Pravo na samoupravljanje upućuje na pravo da individue upravljaju svojim životom bez spoljašnjih diktata, dok se u slučaju samoodređenja govori o tome kako individue definišu svoj individualni i nacionalni identitet. Iako se oba prava vezuju za način života individua, ključno je da se priznaje da uživanje ovog prava jeste povezano sa kolektivnim aspektom. Kolektivni aspekt prava na samoodređenje se shvata kao kulturni zahtev individua da javno izraze svoj nacionalni identitet, odnosno pravo individua (pripadnika nacionalne manjine) da učestvuju zajedno sa većinom u građenju „zajedničkog javnog prostora“ (Tamir, 2002: 140–142). Tamir ne smatra da iza svakog zahteva za nacionalno priznanje vrebaju i separatistički zahtev za uspostavljanje nezavisne države nacije. Ili, kako to ističu drugi autori, postoji razlika između državnog nacionalizma i kulturnog nacionalizma, drugi se samo tiče opravdanog interesa različitih etnokulturalnih grupa da svoju kulturu očuvaju i razvijaju i ti interesi zahtevaju zaštitu države u kojoj žive date zajednice (Gans, 2003: 7). Podsetimo, osnovna ideja liberalnog nacionalizma jeste odustajanje od ideje da je nacija isto što i država. Autorka ovog rada prihvata osnovno polazište liberalnog nacionalizma koje nameće fleksibilnije shvatanje nacije i još bitnije redefinisane pojma

nacionalnog interesa i otvaranje javnog prostora za potrebe i interese nacionalnih manjina, što je ujedno i cilj procesa integracije. Drugim rečima rečeno, u slučaju kulturnog nacionalizma cilj je očuvanje nacionalne kulture, a država je sredstvo za postizanje tog cilja, dok je u slučaju državnog nacionalizma nacionalna kultura sredstvo za postizanje krajnjeg cilja – osnivanje nezavisne države (Gans, 2003: 7).

Izučavajući proces integracije, u ovom radu se prati argumentacija Jael Tamir i razlikuje se pravo na samoodređenje od prava na samoopredeljenje, samim tim se i proces integracije posmatra kroz dve dimenzije: političku i društvenu integraciju. Kolektivni aspekt samoupravljanja podrazumeva pravo individua da učestvuju u raspravi o fundamentalnim odlukama koje utiču na politički proces. Uvažavajući ovaj stav, političku dimenziju integracije možemo definisati kao učešće u procesu donošenja odluka i u upravljanju državom, odnosno obezbeđeno prisustvo pripadnika nacionalnih manjina u organima javne uprave kako bi se obezbedili uslovi za izgradnju zajedničkih institucija koje će svi građani smatrati legitimnim. Kolektivni aspekt samoupravljanja se poklapa sa konceptom političke integracije koji je prikazan u ovom radu, uz napomenu da se politička integracija ne može ostvariti samo primenom individualnih političkih prava, već zahteva da nacionalne manjine kao kolektivi budu nosioci prava na političko predstavljanje.

Društvena integracija je po svojoj prirodi složeniji i širi pojam od političke integracije i zato izmiče preciznom i jednoobraznom definisanju. Pravo na samoodređenje podrazumeva da uvažavanje stava da je kulturna pripadnost važna za očuvanje autonomije pojedinca. Pravo na samoodređenje uglavnom se vezuje za kulturna prava nacionalnih manjina, a koja se opet najčešće ostvaruju primenom neteritorijalne, odnosno kulturne autonomije.

Odnos političke i društvene integracije je složen i oni nužno ne proizlaze jedan iz drugog. Savremena društva složena i da se artikuliraju na više nivoa: političkom, ekonomskom, socijalnom, moralnom, kulturnom i sl. Prateći ovu logiku opravdano je očekivati da će se pripadnici nacionalnih manjina uspešno

integrirati na jednom nivou, dok na drugom neće. Pravo pitanje jeste koji nivo integracije je dovoljan da bi se obezbedilo jedinstvo unutar jednog društva. Pomenuti Biku Pareh smatra da je problem savremene liberalne teorije i prakse to što se zadovoljava ovim parcijalnim pristupom integraciji. Pareh u svojoj teoriji priznavanja identiteta objašnjava zašto ovo nije zadovoljavajuće rešenje, jer se primenom tog pristupa različitost posmatra samo kao vrednost koja je recipročna dinamici integracije date nacionalne manjine. Pareh ispravno primećuje da je obaveza integracije često stavljana na teret nacionalnih manjina i da uključivanjem u institucije poretka manjine dokazuju svoju lojalnost (Parekh, 2008: 74–76). Zato se u ovom radu insistira na tome da se integracija posmatra kao dvostruki proces koji zahteva stalnu interakciju, uvažavanje razlika i prilagođavanje većine i dominantnih društvenih struktura potrebama manjine i obratno.

Osnovni cilj primene kolektivnih prava jeste obezbeđivanje delotvornog učešća nacionalnih manjina u javnom životu i odlučivanju (Korhec, 2019: 11). Možemo zaključiti da je cilj integracije delotvorno učešće nacionalnih manjina, a jedno od mehanizama kako postići dati cilj jeste primena kolektivnih prava. Kao najčešće mere koje države primenjuju, kako bi ostvarile delotvorno učešće nacionalnih manjina, izdvajamo: 1) afirmativne mere koje obezbeđuju prisustvo predstavnika manjina u zakonodavnim organima vlasti; 2) direktno učešće predstavnika manjina u organima izvršne vlasti i javnoj upravi; 3) primena teritorijalne ili neteritorijalne autonomije, kao mere koje omogućava da pripadnici nacionalnih manjina odlučuju o onim pitanjima koje su od vitalnog značaja za razvoj i opstanak njihove nacionalne zajednice (Weller, 2007: 479–480). Očigledno je da je najveći broj mera usmeren ka stvaranju uslova da nacionalne manjine ostvare političku jednakost u odnosu na titularnu naciju. Ovo nije iznenađujući pristup, politička teorija manjinskih prava polazi od pretpostavke da će visok stepen političke integracije u jednom momentu imati za ishod i visok stepen društvene integracije, ali to nužno nije slučaj.

3.2 KULTURNA AUTONOMIJA KAO ASPEKT DRUŠTVENE INTEGRACIJE NACIONALNIH MANJINA

U savremenom kontekstu kulturna autonomija je, najjednostavnije rečeno, samostalnost grupe da upravlja unutrašnjim poslovima u vezi sa svojom kulturom. Takvo shvatanje kulturne autonomije se izvodi iz diskursa egalitarnog liberalizma, koji podrazumeva dekonstrukciju „moralno arbitrarnih“ nejednakosti, odnosno opovrgavanja mita o etnokulturalnoj neutralnosti države, i to primenom institucionalnog priznavanja grupnih identiteta, koje se manifestuje i pravom pripadnika manjinskih zajednica da se staraju o svom kolektivnom (etničkom, jezičkom ili religijskom) identitetu (Bašić, 2019: 33).

Koncept kulturne autonomije ima različite institucionalne oblike u različitim zemljama, a sadržaj pomenutog koncepta zavisi od zahteva koje nacionalne manjine postavljaju ispred vlasti, kao i od političke volje i finansijskih mogućnosti da vlast te zahteve ispuni i sprovede u delo. U režimu kulturne autonomije država optira da manjinama ne nameće svoju vlast u određenom setu pitanja (Suksi, 2008: 195–225). Kulturna autonomija je neteritorijalna u smislu vršenja ovlašćenja za ona pitanja u kojima je nadležna na čitavoj teritoriji države (Tkacik, 2008: 371), odnosno primena ovog modela ne podrazumeva da se kao autonomni subjekt javlja teritorijalna jedinica, već se vezuje za etničku grupu. Efraim Nimni (Ephraim Nimni), baveći se izučavanjem koncepta neteritorijalne autonomije, kulturnu autonomiju je svrstao kao jednu od mogućih pet modela neteritorijalne autonomije, koji omogućava etnokulturalnim grupama da kontrolišu svoje kulturne prakse i da ublaže polarizaciju između većine i manjine, kao i rizik diskriminacije manjine (Nimni, 2005: 53). Iskorišćemo priliku da još jednom napomenemo da se u ovom radu kulturna autonomija ne posmatra kao ekvivalent modelu neteritorijalne autonomije i pod kulturnom autonomijom nacionalnih manjina se podrazumeva pravo ovih grupa na zaštitu kolektivnog identiteta, a institucionalizuje se kroz priznavanje prava na očuvanje kulture, službenu upotrebu jezika i pisma, obrazovanje i javno informisanje na manjinskom jeziku (Bašić & Crnjanski, 2006: 97).

Model kulturne autonomije treba da posluži kao jedan od instrumenata integracije manjinskih grupa u širu zajednicu, prednost primene ovog modela se ogleda u tome što neutrališe potencijalne uzroke društvene nestabilnosti jer umanjuje stepen nezadovoljstva nacionalnih manjina i otklanja opasnost od radikalizacije zahteva manjinskih grupa (Nimni, 2005: 152).

Društvena integracija se u ovom radu tumači kao proces koji ima za cilj da pripadnicima nacionalnih manjina ponudi mehanizme koje će im obezbediti delotvorno učešće u javnom životu, ali ne po cenu odricanja vlasititog nacionalnog i kulturnog identiteta. Kulturna autonomija, kao što smo u nekoliko navrata napomenuli, predstavlja mehanizam koji nacionalnim manjinama omogućava da ostvare svoje pravo na samoodređenje, koje se tumači kao kulturni, a ne nužno kao politički zahtev. Cilj kulturnog nacionalizma je očuvanje nacionalne kulture, a država je sredstvo za postizanje tog cilja, dok je u slučaju državnog nacionalizma obratno, nacionalna kultura je sredstvo za postizanje krajnjeg cilja – osnivanje nezavisne države (Gans, 2003: 7). Imajući u vidu navedeno, pravo na samoodređenje nacionalnih manjina se institucionalizuje kroz različita kulturna prava, odnosno država koja priznaje kulturne zahteve nacionalnih manjina dužna je da obezbedi i zakonsku, institucionalnu i finansijsku podršku za uživanje ovih prava. S druge strane, uloga kulturne autonomije u procesu društvene integracije nacionalnih manjina se ne ogleda samo u tome da se omoguće uslovi za očuvanje i negovanje nacionalne kulture manjina, već da se stvore preduslovi da nacionalne manjine učestvuju u stvaranju zajedničkog javnog prostora. Zajednički javni prostor je u ovom radu zamišljen ne samo kao arena za interkulturalnu saradnju, već i kao prostor u kome se izražava zajednički identitet. Odnosno prihvata se argument koji nudi liberalni nacionalizam – izvesne društvene i političke institucije se mogu shvatiti kao reprezentanti određene kulture i kao nosioci nacionalnog identiteta (Tamir, 2002: 142).

Pravo na samoodređenje se može ostvariti kroz mnoštvo političkih aranžmana, opseg mogućnosti se kreće od uspostavljanja nacionalnih institucija do stvaranja autonomnih zajednica. Kao dilema ostaje pitanje u kojim slučajevima pravo na

nacionalno samoodređenje opravdava izvesno političko rešenje. Iz odeljka koji se bavio integracijom nacionalnih manjina u post-komunističkim društvima, uvideli smo da je među ovim zemljama prihvaćen model neteritorijalne autonomije, uz napomenu da je svaka zemlja teorijski model prilagođavala lokalnim prilikama, pa je prisutno dosta varijacija na istu temu. Iako se mehanizmi primene i sadržaj koncepta kulturne autonomije razlikuju, kao osnovna prava koje ovaj model podrazumeva izdvajamo: pravo na korišćenje jezika u službenoj upotrebi, način upotrebe simbola (grba i zastava) manjinskih zajednica i toponima (naziv mesta), pravo na obrazovanje i osnivanje obrazovnih i školskih ustanova, osnivanje kulturnih i etničkih udruženja, osnivanje izdavačkih preduzeća, knjižara, osnivanje medija (radija, TV stanica, novina) i druge mehanizme načina zaštite kulturne baštine (Tatalović, 2003: 13).

Pravo na kulturnu autonomiju pripadnici nacionalnih manjina mogu vršiti neposredno ili preko svojih predstavnika u različitim većima, savetima i asocijacijama. Pojedini autori insistiraju na tome da kulturna autonomija podrazumeva organizaciju etničke grupe koja je njen nosilac, kao vertikalno integrisane korporacije, zasnovane na individualnom članstvu sa izabranim rukovodećim telom koje je nosilac određenih javnih funkcija i ovlašćenja, odnosno implicira etnokulturalne zasnovane samoupravne institucije koje nisu deo teritorijalno određene javne vlasti i koje imaju obezbeđene određene materijalne ili autoritativne javne resurse (Osipov, 2011: 396). Suština prava na samoupravu jeste da javnim telima koja predstavljaju nacionalne manjine, država ustavom i zakonom poveri određene nadležnosti, tj. javna ovlašćenja koja daju mogućnost predstavnicima manjina da odlučuju o onim pitanjima koja su od posebnog značaja za razvoj i opstanak manjinske zajednice (Weller, 2007: 480). Uvođenje samoupravnih struktura i rukovodećih tela u pojam kulturne autonomije približava kulturnu autonomiju pojmovima funkcionalne i administrativne autonomije i stvara svojevrsno „prelazno“ teorijsko područje (Đurić, 2018: 49). Postavlja se pitanje koje su to institucije relevantne kao institucije kulturne autonomije. Načela međunarodnog prava nalažu da se ovim

institucijama mora dodeliti status pravnog lica što implicira da država ima obavezu da obezbedi zakonsku, institucionalnu i finansijsku podršku za osnivanje tela kulturne autonomije. Ovo ne podrazumeva da manjine nemaju mogućnost osnivanja organizacija bez mešanja države, videli smo da je međunarodno pravo jasno da bilo kakvo kršenje slobode udruživanja radi očuvanja, održavanja i izražavanja kulture i identiteta, predstavlja grubo kršenje manjinskih prava. Ovde je reč o tome da država mora da obezbedi pravno i političko priznanje nacionalnih manjina i institucija koje ih predstavljaju i da preuzme odgovornost i obavezu koje nameće uživanje prava na samoodređenje, a to je da i većina i manjina imaju jednako pravo na uživanje nacionalne kulture. Napomenuto je da se pravo na kulturnu autonomiju institucionalizuje kroz priznavanje prava na očuvanje kulture, službeni upotrebu jezika i pisma, obrazovanje i javno informisanje na maternjem jeziku. Tako da kada se govori o ovlašćenjima koja imaju institucije kulturne autonomije, fokus je na analizi javnih ovlašćenja u navedene četiri oblasti, koje se prepoznaju kao ključne za razvijanje manjinske zaštite, ali i za proces društvene integracije nacionalnih manjina.

Postavlja se pitanje koju funkciju ima kulturna autonomija u procesu društvene integracije nacionalnih manjina. Neki bi rekli da je ovo suvišno pitanje, ali smatramo da postoji nekoliko razloga zašto se ovome mora posvetiti detaljnija pažnja. Čini se da smo danas u istoj situaciji kao pre više od sto godina, kada su koncept kulturne autonomije, kao ideju za rešavanje međuetničkih odnosa u Austrougarskom carstvu, izrodili Oto Bauer (Otto Bauer) i Karl Renner (Karl Renner). Očekivanja od kulturne autonomije kao osnovnog uporišta zaštite nacionalnih manjina su prosto prevelika. Kulturna autonomija je u teoriji osmišljena kao jedan od instrumenata integracije različitih etnokulturalnih grupa u šire društvo, i to uz poštovanje svih različitosti koje proističu iz njihovih kulturnih identiteta. I u tom duhu treba posmatrati i njenu ulogu u procesu društvene integracije, ona kao instrument integracije treba da doprinese poboljšanju položaja nacionalnih manjina i to primenom prava na očuvanje vlastite kulture i tradicije, ali i otvaranjem

javne sfere za uticaje i doprinose kulture nacionalnih manjina. Pošlo se od pretpostavke da su multietničke države u stanju da prepoznaju svoj interes uspostavljanja društvene stabilnosti, omekšavanjem granica između etnokulturalnih grupa i podsticanjem društvene integracije, a kao osnovna sredstva za postizanje ovog cilja se mogu izdvojiti: promovisanje višejezičnosti, socijetalne sigurnosti i interkulturalne razmene (Bašić, 2019: 38). Kako i sam autor primećuje, nije ovo uvek bio slučaj, iskustva postkomunističkih zemalja su pokazala da kulturna autonomija može postati sredstvo manjinskih nacionalizama i umesto da bude podstrek, pretvara se u prepreku društvenoj integraciji, što će u slučaju Republike Srbije biti i detaljno objašnjeno. Uspostavljene manjinske samouprave ispoljavaju jasnu nameru da iskorišćavanjem prava na kulturnu autonomiju homogenizuju etničke zajednice čija prava zagovaraju i zastupaju (Bašić, 2019: 39). Isto tvrdi i Baubok (Rainer Bauböck): težnja manjinskih elita za političkom moći nije uvek motivisana samo borbom za očuvanje kulture i nacionalnog identiteta, već se radi o prostoj borbi za kontrolu političkih i društvenih resursa (Bauböck, 2005: 86). S druge strane iskustvo postkomunističkih društava pokazuje tendenciju da se institucijama neteritorijalne autonomije, a naročito onima iz oblasti kulturne autonomije, daje nizak stepen javnih ovlašćenja, čime im se obesmišljava prvobitno zamišljena funkcija, a još važnije, značajno umanjuje manevarski prostor da preuzmu ulogu aktivnog učesnika integracije. Pojedini autori ističu da institucije kulturne autonomije često imaju simboličku funkciju, umesto da cilj bude izgradnja institucija koje će imati dovoljno kapaciteta da samostalno odlučuju o određenim pitanjima i tako ostvare ulogu koja im je namenjena, tj. da omoguću manjinama da samostalno upravljaju u oblastima koja su ključna za njihov opstanak i razvoj (Suksi, 2015: 114). Baubok upozorava da je veliko pitanje da li model kulturne autonomije kao takav, ima dovoljno kapaciteta da prevaziđe izazove i prepreke koje nameće konkurencija manjinskog i većinskog nacionalizma poput: borbe oko teritorija, stepena političke autonomije ili tumačenja prava na samoopredeljenje (Bauböck, 2005: 92). „U uslovima zatvorenih i za

kulturne uticaje nepropustljivih manjinskih identiteta, kulturna autonomija postaje svoj antipod – umesto da doprinosi očuvanju etnokulturalnih i jezičkih identiteta i društvenoj integraciji nacionalnih manjina, ona pogoduje okoštavanju limesa između različitih etničkih grupa“ (Bašić, 2019: 38).

Naglasili smo na samom početku rada da proces integracije posmatramo kao dvostruki proces. Dvostruka priroda integracije se ogleda u tome što se uvek tiče relacije odnosa između dominantne nacije i nacionalne manjine i što obuhvata mere koje su usmerene na uključivanje nacionalnih manjina u politički i društveni život. U ovom odeljku smo pokušali da ukažemo na značaj i ulogu koju model kulturne autonomije ima u procesu društvene integracije, zaključili smo da je ostvarivanje kulturne autonomije izuzetno važno za proces društvene integracije, jer manjinama daje pravo da samostalno odlučuju o pitanjima koja su od suštinskog značaja za očuvanje vlastitog identiteta i kulture i na taj način ostvaruju pravo na samoodređenje, i kao kolektiv i kao pojedinci. Imajući u vidu da je jedno od načela integracije kulturni pluralizam i da se odustaje od rigidnog shvatanja kulture i identiteta, dozvoljava se da se model kulturne autonomije, uslovno rečeno, posmatra iz nove perspektive. Osnovni cilj kulturne autonomije nije samo zaštita manjinskih identiteta, već i stvaranje preduslova da manjine učestvuju u građenju zajedničkog javnog prostora kroz interkulturalnu saradnju. U fokusu društvene integracije je saradnja i jačanje društvene kohezije, a ne zatvaranje u postojeće etničke okvire. Primena ovog prava je otvorila dva pitanja. Prvo pitanje jeste da li je model kulturne autonomije dovoljan da zadovolji preferencije i težnje koje imaju nacionalne manjine. Drugo, uočeno je dosta zloupotreba prava na ostvarivanje kulturne autonomije, politički lideri manjina se ne libe da koriste institucije kulturne autonomije kao platformu za ostvarivanje svojih političkih aspiracija, dok predstavnici vlasti koriste svaku priliku da umanje politički značaj i ulogu ovog tela u procesu kreiranja i sprovođenja politika namenjenih manjinama.

3.4 PRAVO NA POLITIČKO PREDSTAVLJANJE KAO MEĐUNARODNI STANDARD ZAŠTITE

Kada govorimo o međunarodnim standardima zaštite nacionalnih manjina, prvo se pomisli na garantovanje prava koja su ključna za zaštitu, opstanak i razvoj manjinskih identiteta, poput: zaštite i službene upotrebe maternjeg jezika i pisma, politike obrazovanja, kulturna prava i sl. U prvom delu rada smo ukazali na iskustvo liberalnih društava Zapadne Evrope koje su usled dominacije mita o etnokulturalnoj neutralnosti, smatrale da je o grupnim pravima, naročito o pravu na političko predstavljanje, suviše govoriti, jer koncept univerzalnog građanstva već podrazumeva pravo na političku participaciju svih građana bez obzira na etničku ili drugu grupnu pripadnost. Kimlika napominje da je sve do devedesetih godina dvadesetog veka bilo vrlo teško pronaći valjanu raspravu o legitimnim oblicima manjinskih prava (Kimlika & Opalski, 2002: 27–99). Nakon razbijanja mita o etnokulturalnoj neutralnosti liberalne države, obnavlja se rasprava o tome da li pravo na političko predstavljanje nacionalnih manjina treba uvrstiti u korpus grupnih prava. Zagovornici teorije grupnog predstavljanja upozoravaju da su pojedine društvene grupe isključene iz političkog i društvenog života na osnovu apstraktnih karakteristika, poput etniciteta i pola i da princip jednakosti zahteva da se ovim grupama omogućí da govore u svoje ime i da se ustoliče kao zaseban samoodređujući politički i društveni subjekt unutar političke arene (Parekh, 2008: 33). Kao što je iskustvo zemalja Zapadne Evrope pokazalo da država i institucije poretka nisu slepe na etničke razlike, tako je i iskustvo postkomunističkih zemalja u rešavanju statusa nacionalnih manjina, nakon pada Berlinskog zida, pokazalo da mere usmerene samo na zaštitu manjinskog identiteta imaju uspeha samo u domenu zabrane asimilacije, ali i tu su njihovi dometi ograničeni. Drugo, postalo je jasno da propisane mere kulturne autonomije nisu dovoljne da se obezbedi integracija nacionalnih manjina i da se postojeći mehanizmi zaštite moraju dopuniti adekvatnim afirmativnim merama kako bi se obezbedilo delotvorno učešće

nacionalnih manjina u javnom životu. Delotvorno učešće pripadnika nacionalnih manjina u društvenom i političkom životu se posmatra kao jedan od pokazatelja nivoa demokratije i pluralizma u jednom društvu. Nakon pada Berlinskog zida, razvijaju se dodatni pravni standardi u okviru međunarodnog prava političkog predstavljanja nacionalnih manjina. Tri dokumenta međunarodnog prava imaju definisane odredbe koje definišu pravo na participaciju manjina: 1) Dokument iz Kopenhagena usvojen na Konferenciji za ljudske dimenzije OEBS-a 1990. godine (par. 35);⁵ 2) *Deklaracija UN o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih i jezičkih manjina*, iz 1992. godine (čl. 2, stav 2 i 3);⁶ 3) *Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina*, iz 1995. godine (čl. 15).⁷

Problem političke participacije je prepoznala i institucija Visokog komesara za nacionalne manjine (VKNM) i 1999. godine je formulisala preporuke o delotvornom učešću nacionalnih manjina u javnom životu, poznate pod nazivom Preporuke iz

⁵ Prema paragrafu 35. Dokumenta usvojenog na sastanku posvećenom ljudskoj dimenziji koji je održan u Kopenhagenu 1990. godine, države učesnice OEBS „će poštovati pravo osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama da delotvorno učestvuju u javnim poslovima, uključujući i učešće u poslovima koji se tiču zaštite i unapređenja identiteta tih manjina.“ Preporuke iz Lunda o delotvornom učešću nacionalnih manjina u javnom životu sa objašnjenjima, VKNM i Fondacija za multietničke odnose, 1999. godine, str. 16. Dokument u celosti dostupan na: <https://www.osce.org/sr/hcnm/32253> (posećeno 8. jula 2019. godine).

⁶ Prema čl. 2, st. 2 i st. 3, Deklaracije UN o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih i jezičkih manjina, usvojena 1992. godine u Generalnoj Skupštini UN, rezolucija 47/135: „Osobe koje pripadaju manjinama imaju pravo da aktivno učestvuju u kulturnom, verskom, društvenom, ekonomskom i javnom životu. Osobe koje pripadaju manjinama imaju pravo na državnom, i kad je potrebno i na regionalnom, nivou da aktivno učestvuju u donošenju odluka koje se odnose na pripadnike date manjine ili na područja u kojima žive, na način koji je u skladu sa zakonom.“ Dokument u celosti dostupan na: <https://www.ohchr.org/en/ProfessionalInterest/Pages/Minorities.aspx> (posećeno 8. jula 2019. godine).

⁷ Prema čl. 15 Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina, usvojene na sastanku Komiteta ministara Saveta Evrope: „Strane ugovornice će stvoriti uslove potrebne za delotvorno učešće pripadnika nacionalnih manjina u kulturnom, društvenom i ekonomskom životu i javnim odnosima, posebno onim koji se na njih odnose.“ Dokument u celosti dostupan na: <https://ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19816>, (posećeno 8. jula 2019. godine).

Lunda.⁸ Formulirane preporuke su svoje normativno opravdanje zasnivale na ideji da je nacionalni i kulturni identitet važan za ostvarenje individualne autonomije i da je pristup socijetalnoj kulturi, u duhu Kimlikine interpretacije, ili javnoj sferi, kako to Tamir formuliše, od ključnog značaja za ostvarenje individualne slobode, jer kulturna pripadnost omogućava kontekst izbora. Teško se može govoriti o tome da pripadnici nacionalnih manjina imaju jednako pravo i šanse izbora ukoliko nemaju uticaj na proces donošenja odluka.

Formulirane preporuke su svoje normativno opravdanje zasnivale na ideji da je nacionalni i kulturni identitet važan za ostvarenje individualne autonomije i da je pristup socijetalnoj kulturi, u duhu Kimlikine interpretacije, ili javnoj sferi, kako to Tamir formuliše, od ključnog značaja za ostvarenje individualne slobode, jer kulturna pripadnost omogućava kontekst izbora. Teško se može govoriti o tome da pripadnici nacionalnih manjina imaju jednako pravo i šanse izbora ukoliko nemaju uticaj na proces donošenja odluka.⁹

Osnovna konceptualna podela Preporuka iz Lunda sledi dva pravca – učešće u upravljanju državom kao celinom i pravo na samoupravu u određenim lokalnim i unutrašnjim pitanjima. Preporuke su grupisane u četiri celine: 1) opšta načela; 2) učešće u donošenju odluka; 3) samouprava; 4) mehanizmi garancije da se proklamovana prava i sprovedu. Osnovni princip kojim se mora voditi manjinska politika jeste poštovanje dobrovoljne samoidentifikacije, bez rizika za pojedinca da snosi nepovoljne posledice za svoj izbor (Preporuka br. 4: 7).

⁸ Preporuke pravni osnov i legitimitet crpe iz obaveza koje su države članice OEBS-a preuzele prihvatanjem Dokumenta iz Kopenhagena usvojenog na Konferenciji za ljudske dimenzije OEBS-a 1990. godine, koji u četvrtom delu detaljno razrađuje standarde zaštite nacionalnih manjina. Preporuke iz Lunda o delotvornom učešću nacionalnih manjina u javnom životu sa objašnjenjima, VKNM i Fondacija za multietničke odnose, 1999. godine, ceo dokument dostupan na: <https://www.osce.org/sr/hcnm/32253> (posećeno 8. jula 2019. godine).

⁹ Ovaj pristup se argumentuje tvrdnjom da „Ostvarenje legitimnih interesa lica koja pripadaju manjinama može da postane miran proces koji nudi izgleda za optimalna rešenja u domenu javne politike i donošenju zakona jedino ukoliko počiva na dobrovoljnoj osnovi“ (Objašnjenje br. 1: 16).

Učešće u donošenju odluka se prepoznaje kao prvi korak za ostvarivanje delotvornog učešća nacionalnih manjina u javnom životu. Ova preporuka dovodi u direktnu vezu poštovanje ljudskih prava i zahtev za uspostavljanje građanskog društva i delotvorne demokratije, čime ljudska prava i demokratsko upravljanje postaju osnova napretka svakog društva. Naglasak nije samo na lokalnom nivou, već se predviđaju konkretne mere za učešće u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti na nacionalnom nivou, odnosno potrebno je obezbediti rezervisana mesta za manjine i to: u parlamentu, vladi, vrhovnom ili ustavnom sudu, među službenicima ministarstva nadležnih za manjinska pitanja, i konačno posebne mere za učešće pripadnika nacionalnih manjina u organima javne uprave (Preporuka br. 6: 8). Kako bi se ispunio uslov za ostvarivanje prava jednakog pristupa javnim službama, neophodno je da organi javne uprave organizuju svoj rad i funkcionisanje tako da uzmu u obzir i interese nacionalnih manjina. Sve gore navedene mere podrazumevaju primenu modela dobrog upravljanja kao ideala u upravljanju savremenim društvom.¹⁰ Kao što je već navedeno u prethodnim poglavljima, Preporuke iz Lunda prepoznaju i teritorijalnu autonomiju i neteritorijalnu autonomiju kao model samouprave namenjen nacionalnim manjinama. Prilikom odabira modela autonomije insistira se da se uvažavaju interesi nacionalnih manjina, ali i istorijske i druge specifičnosti države i regije koje nastanjuju nacionalne manjine. Kreatori preporuka su blagu prednost dali modelu neteritorijalne autonomije (primena personalne i kulturne autonomije), kao rešenju koje ne nosi sa sobom rizik da autonomija nacionalnih manjina

¹⁰ Ujedinjene nacije u različitim deklaracijama i rezolucijama promovišu model dobrog upravljanja kao ideal upravljanja u savremenom društvu. Model dobrog upravljanja se zasniva na poštovanju osam principa: participacija građana, vladavini prava, transparentnost rada, blagovremeno donošenje odluka, donošenje odluka konsenzusom, jednakost i uključivanje u proces rada i odlučivanja, efektivnosti i efikasnosti i odgovornosti. Primena ovog modela takođe podrazumeva sledeće: svodi rizik od korupcije na minimum, uzimaju se u obzir potrebe i interesi manjina, najranjivijim grupama se daje šansa da se njihovi glasovi čuju tokom donošenja odluka i vodi se računa kako o sadašnjim potrebama, tako i o interesima budućih naraštaja. Detaljnije pogledati na: <https://www.unescap.org/sites/default/files/good-governance.pdf> (posećeno 10. 7. 2019).

ugrozi teritorijalni integritet država (Parcker, 2000: 40). Naglašava se da sve institucije, koje su osnovane kao otelotvorenje kolektivnih prava ili posebnih afirmativnih mera, imaju obavezu da poštuju ljudska prava i demokratske vrednosti i konačno da moraju voditi računa o drugim manjinama koji su pod nadležnošću manjinske samouprave (Preporuka br. 3: 7).

Kada je reč o izbornom procesu, autorski tim je naglasio da se prilikom izbora dizajna izbornog sistema mora voditi računa o tome da budu predstavljeni i interesi manjina, a to se može postići primenom različitih afirmativnih mera: osnivanjem političkih stranaka nacionalnih manjina, formiranjem etničkih izbornih jedinica, uvođenjem proporcionalnog izbornog sistema ili preferencijalnog glasanja, umanjeanjem izbornog praga za manjine (Preporuka br. 8, br. 9 i br 10: 8).

Ostavlja se na izbor predstavnicima manjina i državnih organa da se opredele da li će afirmativne mere ozvaničiti kroz ustavne ili zakonske odredbe ili će ostati predmet neformalnih dogovora. Autori preporuka su za sve predviđene afirmativne mere i politike predvideli i obavezu država da obezbede adekvatna finansijska sredstva za realizaciju istih i pravne garancije da će se proklamovana prava i sprovesti. Kada se govori o delotvornim pravnim lekovima, insistira se na poštovanju principa vladavine prava i funkcionisanju nezavisnog sudstva, kao najdelotvornijeg bedema odbrane svih prava. U načelu cele preporuke se oslanjaju na diferencirani i fleksibilan pristup kreiranju politika, demokratskom i otvorenom procesu odlučivanja, koji sam po sebi podrazumeva i povremenu reviziju postojećih rešenja kako bi se procenili efekti njihove primene. Reviziju postojećih politika države i predstavnici manjina često zaboravljaju, pa se uporno drže i onih rešenja koja možda nisu dala adekvatne rezultate iz straha da tokom procesa promene „strana sa druge strane“ stola ne izađe sa većim zahtevima od postojećih.

Tema naše dalje analize su *Ljubljanske smernice za integraciju raznolikih društava*, sedma u nizu grupa preporuka VKNM iz 2012. godine. *Ljubljanske smernice* ne razrađuju detaljno pravo i modele političkog predstavljanja nacionalnih manjina poput Preporuka iz Lunda, one se ovde dotiču političkog

predstavljanja samo kao jednog od bitnih instrumenata za integraciju pluralnih društava. Autori ovih preporuka su pošli od pretpostavke da je delotvorno učešće načelo integracije, a jedan od kanala za delotvorno učešće je i političko predstavljanje nacionalnih manjina. „Ljubljanske smernice u osnovi adresiraju tri aspekta političkog predstavljanja nacionalnih manjina: značaj delotvornog učešća manjina u društvenim procesima (čiji su deo i javni poslovi) za integraciju društva, potrebu da se političko predstavljanje nacionalnih manjina podrži afirmativnim merama kako bi se obezbedilo njihovo učešće u političkom procesu; kao i inkluzivnost partijskog sistema kao važnog segmenta procesa integracije.“ (Đorđević, 2016: 197). Proces integracije se definiše kao dvostruki proces u kome učestvuju i dele odgovornost (ne)uspeha i većina i manjina. Nije dovoljno samo obezbediti prava nacionalnih manjina, moraju se obezbediti adekvatne afirmativne mere koje će nacionalne manjine načiniti akterom procesa integracije, a ne samo pukim objektom integrativnih politika. Ljubljanske smernice predviđaju da svi pripadnici društva mogu učestvovati u procesu integracije, da li individualno ili kao organizovane grupe.

Autori smernica smatraju da se adekvatno zastupanje interesa nacionalnih manjina u političkom i javnom životu ne može postići bez neposrednog učešća predstavnika nacionalnih manjina u zakonodavnoj vlasti (Preporuka br. 39: 48) Autori preporuka nisu ponudili neka nova rešenja kada se radi o političkom predstavljanju nacionalnih manjina, reč je o standardnom konceptu afirmativnih mera koje imaju za cilj da obezbede etničku raznolikost parlamenta, kao najvažnijeg predstavničkog tela. Pretpostavka na kojoj počivaju sve afirmativne mere ovog tipa je da će se uvećati artikulacija interesa, kao i šansa nacionalnih manjina da utiču na političke odluke, ukoliko imaju predstavnike u parlamentu iz svojih redova. Jasno je i autorima preporuka da samo prisustvo u parlamentu ne znači i delotvorno učešće u vlasti, zato se u Ljubljanskim smernicama države ohrabruju da formulišu niz politika u relevantnim oblastima kako bi uz jedan sistemski pristup promovisale društveno-ekonomsku uključenost nacionalnih manjina.

Ljubljanske smernice, kao i većina drugih afirmativnih mera koje obezbeđuju političko predstavljanje nacionalnih manjina, prate ideju identitetske veze između predstavnika i predstavljenih, koja nadilazi koncept univerzalnog građanstva, a primena ovog koncepta podrazumeva da parlament nije samo predstavničko telo svih građana, već i različitih društvenih grupa (Đorđević, 2016: 202). Važan iskorak u Ljubljanskim smernicama je što je apostrofirana interakcija između manjine i većine. Cilj integrativnih demokratskih politika nije samo integrisana manjina, već integrisano društvo koje ne može postojati bez interakcije, međuetničkog i međukulturnog dijaloga. Autori upozoravaju i građane i donosiocle odluka da je integracija proces uzajamnog priznavanja, prilagođavanja i aktivnog angažovanja u kome učestvuju svi pripadnici društva (i većina i manjina) i da gotovo uvek za ishod ima i promenu društvenih struktura, koje moraju biti spremne i otvorene da prihvate i promovišu saradnju, aktivno uključivanje i politiku jednakih šansi. Konačno, sve navedene vrednosti su u saglasnosti sa principom dobrog upravljanja koji se i u ovim smernicama postavlja kao ideal kojem se teži.

3.5 PRAVO NA POLITIČKO PREDSTAVLJANJE NACIONALNIH MANJINA – TEORIJSKI OKVIR

Zagovornici teorije grupnog predstavljanja kritikuju koncept etnokulturalne neutralnosti liberalne države i polaze od teze da su pojedine društvene grupe (migranti, nacionalne manjine, žene) isključene iz društvenih i političkih procesa po sličnim osnovama, tj. na osnovu apstraktnih karakteristika identiteta poput etniciteta i pola. Analiza političke i pravne prakse ukazuje da su se države opredelile za priznavanje kolektivnih prava najčešće iz dva razloga. Prvi razlog je da se spreči rizik od secesije ili građanskog rata i na taj način očuvaju stabilnost i teritorijalni integritet države. Drugi razlog je odgovor na pritiske narastajućih identitetskih društvenih pokreta i njihove zahteve za priznavanje kulturnog diverziteta društva. Tako da pravo na političko predstavljanje neke grupe nije više samo pitanje

opstanka države i očuvanja stabilnosti društva, već postaje pitanje demokratskog legitimiteta i društvene pravde (Htun, 2004: 440). Prvi pristup počiva na ideji da će uključivanje nacionalnih manjina u politički proces, odnosno institucije poretka, dovesti do pacifikacije političke snage i uticaja nacionalnih manjina. Drugi pristup polazi od stava da postojanje društvene grupe koja je isključena iz političkog procesa, i javnog života generalno, na osnovu identitetskih karakteristika, predstavlja grubo kršenje načela ravnopravnosti i demokratije. Kao što je napomenuto, polazimo od stava da u jednom društvu postoje dva tipa zajednice: politička i društvena i samim tim razlikujemo političku i društvenu integraciju nacionalnih manjina. Cilj političke integracije jeste stvaranje uslova da nacionalne manjine učestvuju i utiču na proces donošenja odluka u jednom društvu. Pravo na političko predstavljanje i učešće u organima javne uprave su dve dimenzije političke integracije nacionalnih manjina. Pravo na političko predstavljanje nacionalnih manjina se često tumači kroz skup afirmativnih mera koje obezbeđuju nacionalnim manjinama prisustvo u zakonodavnom telu ili im olakšavaju učešće u izbornoj trci. Međutim, ovakvo gledište je isuviše fokusirano na samo određene segmente predstavljanja. Političko predstavljanje kao koncept podrazumeva pet komponenti: 1) stranu koja nekoga predstavlja (organizacija, pokret, državna agencija i sl.); 2) stranu koja je predstavljena (biračko telo, klijenti i sl.); 3) nešto što se predstavlja (mišljenja, perspektive, interesi, diskursi i sl.); 4) kontekst u kome se aktivnost predstavljanja dešava (politički kontekst); 5) nešto što je izuzeto iz predstavljanja (mišljenja, interesi i perspektive koje nisu izražene kroz postojeće mehanizme predstavljanja). Teorije političkog predstavljanja, naročito teoretičari demokratije, često ograniče svoje tumačenje na prve četiri komponente, odnosno na formalne oblike prezentacije (Dovi, 2018). Fokus našeg razmatranja u ovom poglavlju će biti upravo na analizi pete komponente – čiji su glasovi isključeni iz procesa političkog predstavljanja i koji su to mehanizmi koji ovim grupama omogućavaju da se i njihov glas čuje. Predstojeće strane će biti posvećene prikazu argumenata za i protiv grupnog predstavljanja nacionalnih manjina.

Najveća dilema koja se javlja u političkoj teoriji jeste da li je političko predstavljanje neke manjine u skladu sa principima demokratije i da li je opravdano da neka grupa, poput nacionalnih manjina, ima „povlastice“ u odnosu na ostale društvene grupe. Kimlika zastupa stav da pravo na političko predstavljanje nije u suprotnosti sa pomenutim principima, jer demokratija po svojoj prirodi podrazumeva poštovanje principa političke ravnopravnosti, što se i postiže grupnim predstavljanjem (Kimlika, 2002: 179–180).

Normativni teorijski pristup zagovara deskriptivnu reprezentaciju marginalizovanih grupa sa ciljem da struktura predstavničkog tela što vernije oslikava i strukturu društva. Međutim, pomenuti cilj ne znači nužno da sastav parlamenta u potpunosti odražava sve društvene raznolikosti, već je potrebno pronaći odgovarajuću formulu koja garantuje političku jednakost manjine i većine (Lončar, 2011: 138). U fokusu predstavljanja je identitet predstavnika. Filips u svojoj teoriji politike prisustva zahteva veću uključenost rasnih i etnokulturalnih zajednica, ali i žena i drugih podređenih i nedovoljno uključenih društvenih grupa. Glavni argument koji iznose pristalice grupnog predstavljanja manjina jeste da su građani skloni tome da više veruju onim predstavnicima sa kojima mogu da se poistovete (Phillips, 1995: 43). Pretpostavka je da se povećava stepen poverenja između pripadnika manjine i onih koji ih predstavljaju, jer dele zajedničko iskustvo i perspektivu, koji su posledica položaja koji je grupa stekla u prošlosti. Iskustvo je pokazalo da političko predstavljanje nacionalnih manjina i migranata ima simbolički značaj i normativne implikacije po legitimitet kako samih političkih partija, tako i partijskog i političkog sistema uopšte.

Kimlika iznosi još jedan snažan argument u korist grupnog predstavljanja koji je bio tema u odeljku Manjinski nacionalizam kao odgovor na većinsko građenje nacije, autor ističe da su liberalni teoretičari ignorisali postojanje animoziteta između državnog građenja nacije i zahteva za priznavanjem manjinskih prava i zamagljivali ga mitom o etnokulturalnoj neutralnosti države, koji se u i sto vreme koristio kao izgovor za odbijanje bilo kakvog zahteva manjina za posebnim pravima. Kimlika napominje da je sve

do devedesetih godina dvadesetog veka bilo vrlo teško pronaći valjanu raspravu bilo o legitimnim ciljevima, bilo o sredstvima građenja nacije, ili o legitimnim oblicima manjinskih prava, naročito prava na političko predstavljanje (Kimlika & Opalski, 2002: 27–99). Iris Jong isto osporava tvrdnju da se politička prava ne mogu izvoditi iz grupnih razlika (Young, 1990).

Omogućavanjem prava na političko predstavljanje nacionalnim manjinama se daje mogućnost da govore u svoje ime i iz svoje perspektive i pruža im se šansa da se ustoliče kao zaseban i samoodređujući politički i društveni subjekt unutar političke arene. Pareh ovaj pristup smatra jednim ispravnim, jer se jedino na taj način identitetu nacionalnih manjina daje istinska zasebna referentna tačka i vlastita sfera unutar društva (Parekh, 2008: 33). Prisustvo manjinskih predstavnika u predstavničkim telima doprinosi pluralizmu i većoj demokratičnosti institucija pošto povećavaju vidljivost različitih stavova i perspektiva u društvu i daju javni legitimitet manjinskim zahtevima (Young, 1990: 185). Pored navedenog, doprinosi i donošenju legitimnijih političkih odluka i javnih politika, a predstavljene manjinske grupe stižu poverenje u postojeće institucije predstavničke demokratije (Williams, 1998: 172). Prisustvo manjinskih grupa u parlamentu i javnim institucijama generalno, nije samo simboličkog karaktera, ono je važno jer pripadnici manjina imaju potrebu da se u institucijama vlasti zastupaju i njihovi interesi. Uvođenjem manjina u političku arenu daje se mogućnost da se putem pregovora i poštovanjem demokratskih procedura postigne konsenzus o tome koji su to zahtevi prihvatljivi za obe strane kako bi se stvorili fer uslovi za proces integracije manjinskih identiteta koji su suočeni sa većinskim građenjem nacije.

S druge strane, kritičari teorije grupnog predstavljanja ističu da institucionalizacija grupnih razlika, kroz političko predstavljanje grupa, uvećava važnost tih razlika i samim tim ozbiljno utiče na jedinstvo u društvu (Dovi, 2018). Moramo naglasiti da se obnovila rasprava vođena osamdesetih i devedesetih godina dvadesetog veka o efektima grupnih prava na društvenu stabilnost i da se sve češće pitanje manjinskih prava, a naročito prava na političko predstavljanje, podređuje standardima stabilnosti i

bezbednosti. Zastupnici ove teze smatraju da se pitanje političke integracije nacionalnih manjina, kao i drugih društvenih grupa, može rešiti poštovanjem načela demokratije i poštovanjem individualnih prava (Walzer, 1995: 123–139), primenom modela decentralizacije ili poštovanjem načela transparentnosti i otvaranjem političkog procesa za različite grupe (Pogge, 1997: 187–222). Kimlika napominje je da individualistička koncepcija političkog predstavljanja zasnovana na delimičnom razumevanju izbornog prava i političkog procesa. Autor ističe da poštovanje načela nepristrasnosti procedure, zahteva da se prilikom odlučivanja uzimaju u obzir i interesi i perspektive manjina (Kimlika, 2002: 175). Isto tako, moramo se složiti sa tvrdnjom da stalno i sistemsko zanemarivanje neke grupe ukazuje na sistemsko isključivanje iste iz političke zajednice, a u izvesnim okolnostima i na tiraniju većine (Guinier, 1994: 4–6). Za koju god stranu se odlučili, nesporno je da ukoliko postoji neka grupa građana isključena iz institucija, onda postoji realna opasnost da će se otuđiti od političkog procesa i osporiti legitimitet samog poretka. Takođe, mora se imati na umu da u pluralnim društvima isključenost etničkih grupa iz države i utakmice povodom raspodele plena vlasti hrani etnički konflikt (Wimmer, Min & Cederman, 2010: 5). Cilj afirmativnih mera koje obezbeđuju pravo na političko predstavljanje je da doprinese pravednijem tretmanu pripadnika nacionalnih manjina u društvu, a ne da podrije društvenu stabilnost. Drugačije formulisano, delotvorno učešće pripadnika nacionalnih manjina u javnom životu jača osećaj solidarnosti sa širim društvom i olakšava identifikaciju sa državom, otvara institucionalne kanale za artikulisanje interesa i potreba, ali i jača osećaj saodgovornosti za političke procese u kojima učestvuju (Đorđević, Lončar, Miljković & Bašić, 2018: 50).

Kritičari teorije grupnog predstavljanja ističu sledeću dilemu: da li će grupno predstavljanje manjinskih grupa podstaći da se u javnom diskursu više pažnje posveti i manjinskim pitanjima? I konačno, kakve i koliko koristi od ovog prava imaju same nacionalne manjine, kao pojedinci i kao zajednica? Hana Pitkin (Hannah Pitkin) je iznela dilemu, koja je i danas veoma aktuelna, a to je odnos deskriptivnog predstavljanja i odgovornosti

(Pitkin, 1967). Analiza odnosa instituta odgovornosti i deskriptivne prezentacije je ujedno i polazna tačka rasprave o tome da li je neophodno da marginalizovane/isključene grupe predstavljaju baš neko ko deli njihov identitet ili iskustvo. Definicija političkog predstavljanja, u interpretaciji Hane Pitkin, podrazumeva tri ključna elementa: delovanje poslanika, interese birača i odgovornost poslanika (Lončar, 2015: 218). Pitkin zastupa stav da je identitet manje važan i da su aktivnosti predstavnika te koje čine predstavljanje. I zato insistira da se nasuprot stanja stajanje umesto, koje je prisutno kod deskriptivnog predstavljanja, uvede delovanje za. Srž političkog predstavljanja, u tumačenju Hane Pitkin, čini suštinsko predstavljanje, ili kako ona to definiše „delovanje u interesu predstavljenih, koje je njima odgovorno“ (Pitkin, 1967: 209). Pitkinova ukazuje na značaj odgovornosti demokratski izabranih predstavnika, a ona se utvrđuje reizborom. Iz istog razloga i Kimlika smatra da koncept deskriptivne prezentacije treba izbeći kao opštu teoriju predstavljanja jer ne odgovara na pitanje odgovornosti. Ako je dovoljan zajednički identitet, poput etničke pripadnosti, da se postane predstavnik interesa zajednice, onda nam izbori nisu ni potrebni, biranje predstavnika slučajnim izborom bi isto dovelo do odgovarajućeg uzorka cele populacije (Kimlika, 2002: 139).

Argumenti da pripadnici manjina nisu nužno njihovi najbolji predstavnici nisu bez osnove, to je uslovljeno činjenicom da manjine ne moraju nužno da teže da se potpuno homogenizuju kao grupe, u smislu potreba i interesa i činjenica da dele zajedničko etničko poreklo i kulturu ne podrazumeva da svi članovi isto misle. Dinamičnost i pluralnost pojma nacionalnih manjina se jako uvažava u ovom radu, nacionalne manjine se ne vide samo kao puke etnodemografske činjenice, već se prihvata ideja da nije reč o unitarnim akterima, naprotiv, uvažava se pravo na kompeticiju različitih političkih organizacija koje pretenduju da predstave interese nacionalnih manjina. Nezavisno od političke platforme izabranih predstavnika nacionalnih manjina, sam izbor određenih marginalizovanih i isključenih grupa ima simbolički značaj koji se ne sme zanemariti, kako za same članove grupe, tako i za građane koji ne pripadaju toj zajednici. S druge strane,

samo prisustvo nacionalnih manjina u zakonodavnim telima ne znači nužno i da će to biti dovoljno da manjine ostvare veći politički uticaj i učestvuju u procesu donošenja odluka. Uticaj na donošenje odluka zavisi od još nekih faktora, pre svega od stepena političke organizovanosti, veličine nacionalne manjine, podrške matične države ili međunarodnog faktora, sve navedeno u velikoj meri utiče na koalicioni i pregovarački potencijal organizacija koje zastupaju interese nacionalnih manjina. Moramo naglasiti da se u ovom radu zastupa stav da političko predstavljanje u velikoj meri zavisi upravo od odnosa moći, jer odluke češće više zavise od političke snage, manevarskog prostora za pregovore i spremnosti da se prave međusobni ustupci, nego od deliberacije i jačine argumentacije (Lončar, 2015: 223).

Kompeticija i pluralizam mišljenja i ideja su od vitalnog značaja za svaki demokratski proces, pa i predstavljanje manjina. Upravo jedan broj kritika skreće pažnju na moguću zloupotrebu prava na političko predstavljanje od strane političkih elita, što konačno može ugroziti slobodu pojedinca ili u ekstremnijoj verziji društvenu stabilnost. Autori zaključuju da praktikovanje grupnih prava, naročito prava na političko predstavljanje, može imati kontradiktorne posledice, jer iako su u svojoj biti osmišljeni da bi ojačali poziciju određene marginalizovane etnokulturalne grupe, u stvari nose veliki rizik da će sa jedne strane ojačati poziciju jedne grupe članova, a sa druge strane mogu ozbiljno naškoditi slobodi drugih pripadnika zajednice. Ovo su različiti autori u literaturi opisivali kao problem tretiranja manjine u manjini (Kukathas, 1992: 113–115).¹¹ Iako se ova zamerka mora uvek imati na umu, moramo naglasiti da zloupotreba prava nije dovoljan razlog da se neko pravo ne primenjuje, potrebno je naći mehanizam koji neće ugroziti poštovanje prava i koji će svesti zloupotrebu na minimalni nivo. Podsetićemo još jednom na nalaz koji smo istakli u odeljku o grupnim pravima – pravila demokratske nalažu predstavnicima nacionalnih manjina da poštuju prava svih manjina koji su u njihovoj jurisdikciji.

¹¹ Detaljnije pogledati radove sledećih autora: Grenn (1994), Eisberg and Spinner-Halev (2005), Dick (2011).

Za ovu priliku moramo analizirati još jedan nedostatak grupnog prava na političko predstavljanje i to modela koji podrazumeva usmerenost afirmativnih mera na izborni proces, njegova primena garantuje samo prisustvo manjinskih predstavnika u zakonodavnom telu, ali ne i u izvršnoj vlasti. Palermo ističe da se isuviše fokusiralo na predstavljanje manjina u parlamentu na uštrb drugih institucija vlasti, npr. vlada, sud ili organi javne uprave, koji svakako nisu manje važni za kreiranje i sprovođenje manjinskih prava i politika i takav pristup najčešće daje mnogo bolje rezultate kada se govori o delotvornom učešću nacionalnih manjina od pukog prisustva manjina u parlamentu (Palermo, 2010: 439–440). Palermo izdvaja tri grupe razloga koji potkrepljuju iznetu tvrdnju: prvo, parlamenti sve više gube institucionalni i politički značaj (pre svega u odnosu na dominantan položaj vlade); drugo, brojčanost manjinskih poslanika u parlamentu nije dovoljna da bi mogli da ostvare veći uticaj; treće, zastupljenost manjina u parlamentu ima elitistički karakter jer predstavlja samo pobednike izborne trke (Palermo, 2010: 437). Teoretičar Arend Lajphart (Arend Lijphart) zastupa isti stav, njegova preporuka za rešavanje međuetničkih sukoba je primena modela konsocijativne demokratije. Kao dve glavne karakteristike ovog modela možemo navesti: učešće u izvršnoj vlasti, odnosno participaciju svih značajnih grupa u političkom odlučivanju i grupnu autonomiju – odlučivanje o sopstvenim internim poslovima (Lijphart, 1992). Prilikom kreiranja mehanizama za političko predstavljanje nacionalnih manjina, donosioci odluka moraju uvek imati u vidu da mehanizmi kojima se garantuje zastupljenost manjinskih predstavnika u parlamentu ili nekom drugom zakonodavnom telu ne znači nužno i zagarantovane šanse uticaja na donošenje odluka.

Druga stvar o kojoj je potrebno voditi računa je da nisu sve nacionalne manjine zainteresovane za parlamentarno predstavljanje. Gur upozorava da se mora praviti razlika između etničkih grupa koje nose rizik međuetničkog sukoba, on ih naziva manjinama rizika, i onih koje deluju van parlamenta, ali za sobom ne nose rizik etničkog konflikta (Gurr, 1993: 187). Svakako da etničke grupe koje spadaju u manjine rizika zahtevaju poseban

pristup u procesu integracije jer je stepen poverenja između ovih manjina i države, ili manjine i većine, često bliži izbijanju konflikta nego uspostavljanju saradnje.

Treća napomena koju bismo istakli jeste promena karaktera demokratskog predstavljanja na koju upućuje Džejn Mansbridž (Jane Mansbridge). U savremenoj teoriji političkog predstavljanja sve je češće tema promišljanja koje su to društvene grupe koje nisu na adekvatan način predstavljene ili su potpuno isključene iz političkog procesa. U uslovima savremenog društva, pogotovo nakon okončanja hladnog rata i usponom procesa globalizacije, institut demokratskog predstavljanja menja svoj karakter i to se ne sme izostaviti ni prilikom ocene grupnog predstavljanja nacionalnih manjina. Mansbridž ispravno primećuje da se koncept demokratskog predstavljanja ne sme posmatrati kao jednoličan i da on ne oslikava samo vezu između izabranih predstavnika i biračkog tela koje ih je izabralo. Autorka upozorava da je prevelik fokus istraživača bio na procedurama i institucijama predstavničke demokratije (Mansbridge, 1999: 629). Usled narastajućih pritisaka iz različitih sfera javnog života, pojavile su se različite interesne grupe, društveni pokreti i drugi akteri civilnog društva koji nastupaju iz pozicije da se bore i promovišu interese određenih grupa, najčešće onih koje nisu uspele da pređu lakmus predstavničkih institucija. Upravo ovaj pluralistički pristup može biti od pomoći prilikom utvrđivanja normativnog standarda za evaluaciju političkog predstavljanja, naročito u slučaju etnokulturalnih grupa.

Uprkos svim kritikama, iskustvo je pokazalo da će ipak predstavnici manjinske zajednice biti svesniji interesa i potreba zajednica iz kojih potiču. Čak i kada se uvažavaju kritike upućene modelu deskriptivne prezentacije i dalje se može dokazivati da je ona nužna dimenzija predstavništva koja se ne bi smela zanemariti (Mesić, 2013: 117). Autori upozoravaju da manjak deskriptivne reprezentacije može dovesti do političkog otuđenja nacionalnih manjina (Pantoja & Segura, 2003: 441–460). Prisustvo predstavnika manjina u predstavničkim telima ili u političkom procesu uopšte, podstiče samopouzdanje ostalim članovima grupe da se uključe u političko delovanje i donošenje političkih

odluka (Mansbridge, 1999: 648–650). Njihovo prisustvo je dokaz da je to moguće i izvodljivo. Ostvarivanje prava na političko predstavljanje donosi sa sobom još jednu prednost, a to je da prisustvo različitih manjina, pored toga što doprinosi pluralizmu, podiže i nivo znanja donosioca odluka o posledicama različitih javnih politika i značenja koja različite grupe pridaju javnim institucijama (Young, 1990: 186–189).

Samo prisustvo manjina u predstavničkim institucijama ne znači mnogo ukoliko je ono simboličkog karaktera i ukoliko ne doprinosi tome da se više pažnje posveti manjinskom pitanju i da se glas manjina čuje glasnije. Potrebno je iznedriti formulu političke integracije koja će omogućiti demokratsku artikulaciju interesa različitih predstavnika nacionalnih manjina. Ne sme se stvarati privid zastupljenosti, pravo na političko predstavljanje mora da omogući predstavnicima nacionalnih manjina određeni stepen moći da utiču na proces donošenje odluka, inače se rizikuje da se sve svede samo na dekorativni aranžman od koga ni manjinska ni većinska zajednica neće imati mnogo koristi. Međutim, ne sme se zaboraviti da manjinski predstavnici nisu oslobođeni odgovornosti za svoje političko delovanje, oni odgovaraju zajednici u čije su ime izabrani. Zbog svih izazova koje donosi grupno predstavljanje, neophodno je da se kao kriterijum ocene rada i političkog delovanja manjinskih predstavnika postavi normativni zahtev za dobrim, demokratskim, odnosno odgovornim predstavljanjem.

3.6 POLITIČKE STRANKE KAO AKTERI INTEGRACIJE NACIONALNIH MANJINA

Političke stranke imaju ključnu ulogu u procesu političke integracije nacionalnih manjina i zato je nužno utvrditi karakter odnosa političkih partija i etničkih zajednica, ali i uticaja koje etničke partije imaju na ukupnu društvenu stabilnost. Kako bismo otkrili ulogu političkih stranaka u procesu integracije, moramo prvo otkriti koje su to funkcije i ciljevi političkih stranaka generalno. Političke stranke imaju ključnu ulogu u funkcionisanju

moderne predstavničke demokratije i čine kamen temeljac svakog demokratskog društva. Leri Dajmond (Larry Diamond) i Ričard Ganter (Richard Gunter) izdvajaju sedam funkcija političkih stranaka: 1) regrutuju i kandiduju kandidate za izbore; 2) mobiliziraju biračko telo i podstiču izbornu participaciju; 3) utiču na mogućnost izbora kroz takmičenje više grupa kandidata koji se organizuju duž različitih dimenzija, pitanja i programa; 4) predstavljaju interese različitih socijalnih grupa; 5) artikulišu interese u šire izborne i vladine koalicije; 6) formiraju vladu; 7) integrišu građane u širu državu i njen politički proces (Diamond & Gunter, 2001: 7–9). Osnovni cilj političkih stranaka jeste učešće na izborima i osvajanje dovoljno glasova kako bi dobile mandat za vršenje vlasti. Bez namere da zanemarimo sve navedene funkcije, podrazumeva se da ćemo se u daljem istraživanju baviti svakom od njih, moramo naglasiti da je za predmet istraživanja ovog rada naročito važna uloga koju imaju političke stranke u procesu ukupne integracije nacionalnih manjina (pobrojana je kao sedma funkcija). Kao što smo pokazali u prethodnom poglavlju, iskustvo je pokazalo da političko predstavljanje nacionalnih manjina i migranata ima simbolički značaj i normativne implikacije po legitimitet političkih stranaka, partijskog i političkog sistema. Način na koji su etnokulturalne grupe uključene u politički proces posredstvom političkih stranaka u velikoj meri određuje dinamiku društvenih odnosa.

Mišljenja teoretičara o efektima aktivnosti etničkih partija, kao partija koje nužno predstavljaju samo interese jedne zajednice, podeljena su. Prva grupa teoretičara polazi od stava da je sistemsko isključivanje etničkih zajednica iz političkog procesa i društvenih tokova velika opasnost za demokratsku stabilnost i ukupnu društvenu koheziju. Pristalice zastupanja interesa manjinskih zajednica putem etničkih stranaka polaze od stava da postojanje etničkih partija olakšava nacionalnim manjinama da se integrišu u politički sistem, tako što im se daje šansa da artikulišu svoje interese prvo kroz izborni proces, a kasnije kroz mandat u zakonodavnom telu. Uz primenu takvog pristupa, konflikti između većinskih i manjinskih partija se rešavaju unutar političke arene pregovorima i uz poštovanje pravila i procedura.

Kritičari koncepta etničkih partija ocenjuju da njihova politička aktivnost predstavlja veliki izazov za stabilnost političkog sistema. Pomenuli smo dva argumenta koji su izneli istaknuti teoretičari Horovic (Donald Horowitz) i Rejli (Benjamin Reilly). Prvo, etničke partije imaju veliki potencijal da prodube etničke rascepe usled težnje da povećaju svoju političku moć, pošto su etnički rascepi izvoriste njihove političke snage (Reilly, 2002). Drugo, etničke partije žive od *statusa quo*, s obzirom da crpe svoju moć iz zamrznutog etničkog konflikta i nemaju interesa da menjaju postojeći politički sistem, jer rizikuju da promenama pravila igre ugroze svoju poziciju.¹²

Etničke stranke su obeležja pluralnih društava u kojima se politička organizacija i mobilizacija odvija duž etničkih rascepa (Horowitz, 1985; Lijphart, 1977; Reilly, 2007). Kao ključne kriterijume koji određuju da li je neka politička stranka primarno etnička stranka izdvajamo sledeće: deklarisanje stranke kao etničke stranke, partijsko članstvo i liderstvo se najčešće mobiliše iz redova etničke zajednice koju predstavljaju, etnički i kulturni zahtevi su ključne teme tokom izbornih kampanja (Van Cott, 2005: 3). Međutim, postoje autori koji koriste spoljna i simbolička obeležja prilikom procene da li je neka politička stranka isključivo etnička stranka, kao što je ime stranke, simboli koji se vezuju za političku aktivnost stranke: zastava, grb stranke, izborni logo, boje i način oblačenja i sl. (Kanchan, 2011: 159).

Kako bi dodatno pojasnio značenje pojma i funkciju etničkih partija u društvu, Horovic ih upoređuje sa neetničkim i multietničkim strankama. Horovic napominje da se prilikom utvrđivanja kriterijuma koja stranka spada u koju grupu, mora voditi računa o političkom kontekstu, inače lako možemo upasti u zamku da određene stranke svrstamo kao multietničke, a one to suštinski nisu. Ako posmatramo samo normativne uslove, multietničke stranke su sve one koje promovišu ili među svojim članovima imaju pripadnike dve ili više etničkih grupa. Pored navedenog, Horovic uvodi preduslov, a to je da moraju obuhvatiti etničke grupe koje su trenutno ili su bile u

¹² Pogledati: Horowitz (1985); Horowitz (2001); Reilly (2006) i Reilly (2013).

etničkom konfliktu. Da bi neka politička stranka dobila epitet multietničke, ne sme svojim političkim delovanjem da preslikava etničke rasepe, ona mora da ih neutrališe (Horowitz, 1985: 298–299). Druga važna napomena koju iznosi isti autor jeste razlikovanje multietničkih stranaka od multietničkih koalicija. Prva razlika je očigledna, stranke su stalne strukture, a koalicije privremene. Drugo, stranke moraju imati dovoljno kapaciteta da integrišu svoja etnička krila u jednu organizacionu strukturu. Treće, stranke na izborima nastupaju sa jednim kandidatom ili jednom listom ispred partije, samim tim ih je lakše pozvati na političku odgovornost, dok koalicioni aranžmani prilično zamagljuju odgovornost političkih aktera. Konačno, motivacija udruživanja se razlikuje, multietničke stranke su najčešće okupljene oko jednog cilja, a to je prevazilaženje etničkog konflikta, dok motivacija stranaka da uđu u koaliciju može biti samo formiranje vlade (Horowitz, 1985: 304–305). S druge strane, najveći izazov ovim strankama jeste sposobnost da konstantno i podjednako predstavljaju interese različitih etničkih zajednica (Bieber, 2008: 15).

Povući razliku između multietničke i neetničke stranke je još teže, dodatan izazov je što su neetničke stranke u pluralnim društvima prava retkost. One nastaju u dva slučaja. Prvi slučaj predstavljaju društva u kojima etničke podele nisu toliko dominantne i samim tim se ne preslikavaju u partijski prostor, a drugi slučaj su etničke grupe koje su teritorijalno raštrkane i/ili malobrojne, pa bilo kakvo političko organizovanje po etničkoj osnovi nije isplativo. Ključni kriterijum razlikovanja neetničkih stranaka je to što etnička pitanja za njih nisu pokretačka sila partijske politike (Horowitz, 1985: 301–302). Drugi autori neetničke stranke nazivaju građanskim strankama, pošto one teže da smanje ulogu etničkih podela i rasepa, kako u svojim programskim načelima, tako i u partijskoj organizaciji. Ali ne na isti način kao multietničke stranke, jer ove stranke daju prednost građanskom identitetu i ne favorizuju pronacionalne vrednosti i simbole i trude se da imaju visok stepen inkluzivnosti. Iako je često pojava da među članovima ovih partija dominiraju pripadnici većine, ova partija ima sposobnost da privuče i glasove manjina jer se u svojim

programima zalažu za afirmaciju političkog učešća nacionalnih manjina (Bieber, 2008: 14).

Na kraju dolazimo do odgovora na pitanje šta je to što razlikuje etničku partiju od svih drugih. Prema mišljenju pomenu-tog autora, *diferencia specifica* etničkih partija u odnosu na ostale dve je to što se granice biračkog tela u potpunosti preklapaju sa granicama određene etničke grupe, postoji jasna povezanost između partijske podrške političkog delovanja stranke i etničke pripadnosti (Horowitz, 1985: 293). Etnička pripadnost lidera je takođe važan kriterijum prilikom klasifikacije etničkih stranaka, bilo da sam lider javno ističe svoj etnički identitet, bilo da ga javnost prepoznaje i doživljava kao pripadnika određene etničke zajednice (Kanchan, 2011: 165). Etničke stranke su uglavnom fokusirane na birače koji dolaze iz zajednice koju predstavljaju i retko kada su zainteresovane da prošire svoju podršku izvan etničke grupe. Kriterijum merila prilikom klasifikacije mora biti način na koji je usmerena partijska podrška, a ne kako je distribuirana podrška etničke grupe (Horowitz, 1985: 315–320). Iz toga sledi da se same etničke grupe ne smeju posmatrati kao unitarni akteri, naprotiv, biračka podrška jedne etničke grupe može biti podeljena između nekoliko etničkih stranaka. Horovic upozorava da ukoliko bi se vodili samo kriterijumom etničke pripadnosti, ne bismo uspeli da naslutimo u kom pravcu ide partijska podrška. Ovo Horovicovo zapažanje je naročito važno ako uzmemo u obzir da etničke stranke nisu ideološki i programski profilisane, umesto promovisanja određenih ideoloških vrednosti, previše su fokusirane na dobijanje političkih, kulturnih ili materijalnih beneficija za zajednicu koju predstavljaju (Gunter & Diamond, 2003: 183). Horovic ovu komponentu još više ističe i ocenjuje da je glavni kurs političkog delanja etničke stranke tvrdoglava promocija interesa etničke grupe, čak i u slučajevima kada to podrazumeva narušavanje međuetničkih odnosa ili pogoršanje položaja drugih etničkih grupa (Horowitz, 1985: 298).

Iskustvo postkomunističkih zemalja je u rešavanju statusa nacionalnih manjina donelo neka nova saznanja koja nas obavezuju da se postojeća klasifikacija dopuni. U odeljku koji se bavio rešavanjem statusa nacionalnih manjina u postkomunističkim

društvima, istakli smo da je prvi korak u integraciji nacionalnih manjina bio uključivanje u politički sistem i proces, tako da su dominantu ulogu u tom procesu imale, očekivano, političke stranke i to etničke. Međutim, ono što je pokazao proces političke integracije u pluralnim društvima postkomunističke Evrope jeste da se među etničkim strankama moraju razlikovati dve kategorije: monoetničke stranke i etničke stranke koje uključuju pripadnike nacionalnih manjina. U monoetničke stranke se ubrajaju konzervativne i nacionalističke stranke. Ove stranke se najčešće vezuju samo za biračko telo manjine ili većine, odlikuju se niskim stepenom inkluzivnosti, često igraju na „etničku“ kartu i otvoreno promovišu i zagovaraju interese, vrednosti i simbole svoje zajednice.¹³ Ove stranke u velikoj meri jesu ono što Horovic određuje kao klasičan primer etničke, koje primarno zastupaju interese zajednice koje predstavljaju i obraćaju se samo biračima koji su njihovi sunarodnici i svoju političku moć i podršku crpe iz etničkog rasepa (Horowitz, 1993: 32). Uz napomenu da se mora imati u vidu da su se u postkomunističkim društvima kao posebna jedinica analize, kako položaja nacionalnih manjina, tako i međuetničkih odnosa generalno, izdvojile političke stranke nacionalnih manjina.

Pojava političkih stranaka nacionalnih manjina se može tumačiti na različite načine. Prvo, kao mehanizam kroz koji nacionalne manjine ostvaruju svoje pravo da se politički organizuju i bore za svoja prava i interese. Drugo, kao primena afirmativne mere, gledano u najširem smislu, kako bi se pripadnicima manjina olakšalo učešće u političkom procesu i to primenom grupnog prava na političko predstavljanje. Napominjemo da ovaj uslov važi samo ukoliko postoji: olakšavajuća okolnost prilikom registrovanja organizacije, kandidovanja na izborima ili su na snazi neke druge mera koje garantuju učešće u vlasti. Treće, kao što smo prikazali u odeljku Političko predstavljanje nacionalnih manjina kao međunarodni standard zaštite postoje snažni

¹³ Kriterijumi podele su bili sledeći: programska orijentacija partija, leadersko vođstvo i kandidati u partijama, kao i članovi i glasačko telo stranke. Detaljnije pogledati u: Florian Bieber (ed.) (2008). *Political Parties and Minority Participation*, str. 13. Skoplje: Friedrich Ebert Stiftung-office Macedonia.

argumenti da će kroz različite oblike samoorganizovanja sami pripadnici nacionalnih manjina najadekvatnije predstaviti interese zajednice iz koje dolaze. Četvrto, ovaj format političkog organizovanja je karakterističan za postkomunistička društva u kojima je paralelno sa procesom demokratizacije tekao i proces građenje nacije i države, ali po meri dominantne etničke grupe, pa je bilo neophodno da se i nacionalnim manjinama u okviru tih država ponudi adekvatan model političke integracije nacionalnih manjina. Pojedine države su odgovor pronašle u osnivanju stranaka nacionalnih manjina, a u tome naročito prednjače zemlje Jugoistočne Evrope (Tatalović, 2003). Međutim, primena ovog modela je pokazala da postoje izazovi na koje se mora odgovoriti. Postoji realan rizik da će političke stranke i njihovi lideri uspostaviti monopol nad pitanjem nacionalnih manjina, što može imati dalekosežne posledice na karakter međuetničkih odnosa. Ovakva pozicija političkih stranaka nacionalnih manjina je često posledica dva procesa: prvo, šire društvene tendencije da se politička zajednica svodi na etnos, jer je političko delovanje ograničeno na etnički definisane zajednice i drugo, pacifikacije nacionalnih manjina. Pacifikacija nacionalnih manjina se javlja kao (ne)nameravana posledica političke integracije nacionalnih manjina. Integracija nacionalnih manjina u politički i društveni sistem dovodi do institucionalizacije etničkih razlika i sukoba, ali se time i pacifikuju same nacionalne manjine, jer proces integracije po svojoj definiciji podrazumeva i učešće u vlasti. Drugačije rečeno, predstavnici nacionalnih manjina često zbog ograničenog političkog uticaja, koji proističe iz dominantnih odnosa moći u društvu, bivaju primorani da postanu deo vlasti kako bi bili u stanju da zaštite svoj položaj i bore se za svoja prava. Ulazak u vlast podrazumeva da se odustane od radikalnih zahteva i napravi iskorak sa ekstremnog pola i približi centru, što je sa aspekta integracije poželjan ishod.

Drugi podtip etničkih partija u svoje redove uključuju i predstavnike manjinske zajednice. Ove stranke ne promovišu nužno samo interese jedne zajednice, odlikuju se većim stepenom inkluzivnosti. Na izborima kandiduju i pripadnike manjine dok biračka podrška dolazi i iz redova većinske i manjinske

zajednice. Ovaj model otvara mogućnost da se postojeći etnički rascepi umanje i konačno prevaziđu jer postoji interakcija interesa između manjine i većine, čime se stvaraju uslovi za povećanje stepena inkluzivnosti partijskog sistema, generalno. Međutim, ukoliko ove stranke manipulišu i kalkulišu interesima manjine, postoji opasnost da će rukovodstvo ovih partija samo deklarativno uključivati pripadnike manjine u svoje redove (Bieber, 2008: 13). Pojava ovih partija može imati dvojako objašnjenje. Prvo, ove partije nastaju usled nedostatka multietničkih stranaka i najčešće su stožeri multietničkih koalicija, svesni važnosti da se predstave kao legitimni partneri nacionalnih manjina i na taj način se umile manjinskom biračkom telu. Drugo, njihova pojava može biti jedna prelazna faza evolucije partijskog sistema iz etničkog u multietnički, odnosno jedan korak bliže ka stvaranju istinskih multietničkih partija.

Međutim, kompeticija i/ili konflikti između monoetničkih partija snažno utiču na karakter partijskog sistema, jer se na taj način etnički konflikti i rascepi integrišu i u partijski sistem. Moramo napomenuti još jednom da neće svaki rascep u društvu dovesti do stranačke podele, to će se desiti samo u slučaju kada u nekom konfliktnom stanju budu na raspolaganju preduzetnici i resursi (Bajme, 2002: 62). Razvijajući ovu tezu, možemo zaključiti da su preduzetnici, u ovom slučaju politički lideri monoetničkih stranaka, i manjine i većine, uvideli šansu da postojeću ideološku ponudu iskoriste kako bi se međuetnički sukobi zaoštrili do tačke mobilizacije masa. Na ovaj način se međuetnički konflikt reflektuje na partijski sistem, i započinje kompeticija etničkih stranaka na dva fronta. Prvi je između monoetničkih stranaka većine i manjine, a paralelno teče kompeticija među samim političkim strankama nacionalnih manjina. Politički lideri uviđaju da je etnička mobilizacija pogodno sredstvo za pridobijanje podrške biračkog tela, naročito u zemljama u kojima su etnički sukobi u svežem sećanju, pošto ohrabruje mase uveravajući ih da će imati sigurnost u strogo omeđenim etničkim i partijskim granicama. Kako ovih granica u stvarnosti nema i etnička lojalnost je u službi borbe za vlast, snaga etničke lojalnosti postaje nekontrolisana i štetna. Štetnost snage etničke mobilizacije naročito dolazi do

izražaja kada ona postane kriterijum raspodele društvenog bogatstva i kada se političko delovanje ograničava na etnički definisane zajednice (Janjić, 2006: 371–379). U ovakvoj atmosferi etnonacionalističkog naboja, političko delovanje monoetničkih stranaka prouzrokuje još jednu podelu unutar samih etnokulturalnih grupa (i manjinskih i većinskih), a to je podela na nacionalne i prograđanske opcije. Ovakav ekskluzivistički pristup etnicitetu ima dalekosežne posledice. Prvo, pripadnike nacionalnih manjina dovodi u vrlo nezavidnu situaciju, pošto imperativ političkog delovanja postaje odabir između lojalnosti državi i lojalnosti etničkoj zajednici. Drugo, opravdava bojazan koja vlada među kritičarima grupnih prava da će primena grupnog prava na političko predstavljanje, koja se najčešće manifestuje kroz organizovanje nacionalnih manjina u političke stranke, uvećati moć konzervativnih elita koje se često predstavljaju kao jedini „istinski čuvari“ grupe i to najčešće na račun onih delova zajednice koji su im ili oponenti, ili prosto ne dele njihove stavove, ili dovode u pitanje njihov autoritet, kredibilitet ili legitimitet. Činjenica je da političke elite koje su izabrane da deluju u ime nacionalnih manjina crpe svoju moć iz grupnih prava i u određenim okolnostima zaista mogu postati pretnja za uspostavljanje demokratskih i pravno uređenih odnosa unutar same zajednice ili u društvu kao celini. Najveći izazov koji donosi primena prava na političko predstavljanje u etnički heterogenim društvima jeste način na koji političke elite posmatraju međuetničke odnose i rešavaju sukobe. Elite su sklone da međuetničke odnose posmatraju kao igru nultog zbira, gde je svaki ustupak njihov gubitak, pa su vrlo nepoverljivi i neretko neprijateljski nastrojeni prema promenama, bez obzira da li se radi o promenama vrednosti unutar zajednice ili promeni dinamičkih odnosa unutar grupe. Svaka eventualna promena nosi rizik da će trenutne elite izgubiti svoj povlašćeni položaj. U prvom poglavlju rada smo objasnili da se manjinski nacionalizam mora posmatrati kao odgovor na većinsko građenje nacije i da u je društvima, u kojima preovlađuje etničko-kolektivistički pristup državi i društvu, neizbežno da se razvije segregativni multikulturalizam kao model uređenja društvenih odnosa.

Segregativni multikulturalizam, kao model integracije, podrazumeva homogenizaciju etničkih zajednica i konstantnu borbu manjinskog i većinskog nacionalizma (Bašić, 2006). U takvim okolnostima manjinski lideri preuzimaju kontrolu nad procesom upravljanja razvoja identiteta zajednice, dok je stepen uključenosti samih pripadnika nacionalnih manjina u proces donošenja odluka sveden na minimum. Ne postoje uslovi ni mehanizmi za usaglašavanje realnih društvenih potreba i interesa između većine i manjine, već se sve svodi na političku nagodbu lidera vodećih političkih stranaka.¹⁴ Ovakav pristup odlikuje ozbiljan nedostatak legitimiteta, odgovornosti i konačno efikasnosti u unapređenju međuetničkih odnosa. Međutim, zloupotreba pozicije od strane lidera stranaka se ne sme koristiti kao izgovor da se nacionalnim manjinama na bilo koji način uskrati pravo na političko organizovanje. Problem monopola političkih stranaka nad nacionalnim pitanjem se uvek mora posmatrati u širem društvenom i političkom kontekstu, vrlo je izvesno da je to samo preslikan politički obrazac koji primenjuje etnička većina, što se i uklapa u teorijsku matricu koja je prihvaćena u ovom radu – svaka forma manjinskog nacionalizma je samo odgovor na većinsko građenje nacije.

Lojalnost manjina je uslovljena poštovanjem i garantovanjem njihovih prava i sloboda (Janjić, 2006: 386; Orlović, 2008: 311). Uz ovo moramo dodati da je status nacionalnih manjina jedno od merila napretka demokratskih promena i primene evropskih standarda, ali i procene kapaciteta države da uspostavi vladavinu prava. Ne sme se dozvoliti da se principi zaštite nacionalnih manjina svedu samo na domen kulturne autonomije, neophodno je da se prizna i politička osobenost nacionalnih manjina i to kroz različite forme političke participacije, ali i kroz odgovarajuća izborna rešenja koja će dozvoliti da svoju volju otvoreno izrazi i manjinsko biračko telo (Janjić, 2006: 380). Dušan Janjić naglašava važnost neposrednog uticaja nacionalnih manjina na proces donošenja odluka iz najmanje tri razloga.

¹⁴ „Društvena opravdanost ovakvih dogovora je sporna jer se oni po pravilu postižu separatno i tajno i usmereni su ka ostvarivanju trenutnih i partikularnih političkih interesa“ (Bašić, 2006: 69).

Prvo, lideri nacionalnih manjina, naročito kada imaju snažno uporište u biračkom telu, mogu dosta da učine da bi se položaj nacionalnih manjina poboljšao. Uz napomenu da zahtevi sa kojima nastupaju ispred šire javnosti i državnih vlasti moraju biti rezultat kompromisa i dogovora unutar same manjinske zajednice, a zatim moraju biti usaglašeni sa interesima šire zajednice i uvek u duhu građenja međuetničkog poverenja. Drugo, neposredno učešće i zajedničko odlučivanje predstavnika manjine i većine u pitanjima koja su od suštinskog značaja za poboljšanje položaja nacionalnih manjina pojačava odgovornost lidera iz redova manjinskih zajednica za donete mere i odluke. Treće, bez učešća predstavnika nacionalnih manjina u vlasti nema ni zaštite prava nacionalnih manjina (Janjić, 2006: 392).

U ovom poglavlju smo pokušali da ukažemo na to zašto smatramo da su političke stranke glavni akteri integracije i da naglasimo da za uspeh ovog procesa snose odgovornost predstavnici prvo većine, ali i manjine. U društvu u kome je etnička lojalnost prva na lestvici poželjnih vrednosti, nacionalne zajednice, i većinske i manjinske, zatvaraju krug oko sebe i tako sprečavaju razvijanje većinsko-manjinskih odnosa, što je i suština integracije. Izolacija i nepostojanje komunikacije između većine i manjine i između samih nacionalnih manjina, pretnja je ne samo za proces integracije, već za celokupnu koheziju društva. Na primeru Republike Srbije pokazaćemo da politika integracije mora biti rezultat dogovora i kompromisa, a ne rezultat kalkulacija političkih elita većine i manjine, ukoliko ima ambicija da se deklariše kao pravedna i demokratska.

4. TKANJE KULTURNOG MOZAIKA: IZAZOVI I DOSTIGNUĆA U INTEGRACIJI NACIONALNIH MANJINA U SRBIJI

Politika prema nacionalnim manjinama u Republici Srbiji je jasan kontinuitet politike utvrđene još za vreme SFRJ. Princip rešavanja položaja nacionalnih manjina je ostao isti i ogleda se u sledećem: normativna rešenja su bila solidno uređena, ali je izostajala adekvatna primena, a često je bila na snazi i svesna zloupotreba. Devedesete godine, koje su obeležile pre svega ratovi i sankcije, nisu bile vreme u kome se mogla uspostaviti bilo kakva uspešna politika integracije, a kamoli integracija zasnovana na demokratskim osnovama. Usled kašnjenja demokratske tranzicije Srbije, rešavanje pitanja nacionalnih manjina je odloženo na neodređeno vreme (Macura, 1996). Moramo napomenuti da je pitanje statusa nacionalnih manjina više puta dospevalo na dnevni red, ali usled brojnih izazova sa kojima se Srbija suočavala od raspada SFRJ, manjinsko pitanje nije bilo prioritetno. Rešavanje statusa nacionalnih manjina možemo podeliti u nekoliko faza: 1) 2000–2003. – ratifikacija Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina i donošenje Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (2002); 2) 2003–2006. – formiranje i raspad Državne zajednice Srbije i Crne Gore; 3) 2006–2009. – raskid sa Crnom Gorom i donošenje Ustava 2006; 4) od 2009. do danas – donošenje Zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina. U svakoj od pobrojanih faza dopunjavao se pravni i institucionalni okvir manjinske politike.

Zakon o zaštiti sloboda i prava nacionalnih manjina u momentu donošenja 2002. godine, pored standardnih liberalnih principa zaštite nacionalnih manjina, sadrži i određena prava koja su novo iskustvo u našoj pravnoj praksi, tu pre svega mislimo na stečena prava, mere afirmativne akcije i definisanje institucije nacionalnih saveta nacionalnih manjina kao organa manjinske samouprave u oblasti kulturne autonomije. U ovom momentu je važno da objasnimo zašto su se određena rešenja

u vezi sa načinom izbora i konstituisanja nacionalnih saveta pokazala neodgovarajućim u praksi.

Iako se zakonom predvidelo osnivanje jednog novog tela, propušteno je da se regulišu pravila i mehanizmi funkcionisanja manjinske samouprave kao tela koje predstavlja interese nacionalnih manjina. Tako da su izvan zakonske regulative ostala pitanja poput: nadležnosti nacionalnih saveta, način kandidovanja i izbor članova nacionalnih saveta, odnos države prema ovim institucijama i finansiranje njihovog rada. Izostanak svega navedenog ne bi bio sporan da se nakon donošenja Zakona o pravima i slobodama nacionalnih manjina usvojio i zakon koji bi detaljnije regulisao nadležnosti i način izbora manjinskih samouprava. Međutim, zakon o nacionalnim savetima je ugledao svetlost dana tek nakon sedam godina, 2009. godine. U međuvremenu su se morali održati izbori za nacionalne savete i država se odlučuje na jedan vrlo kontraverzan potez. Umesto donošenja pomenu tog zakona, ministar potpisuje Pravilnik o načinu rada skupštine elektora za izbor saveta nacionalnih manjina, dokument koji treba da omogućiti da se održe prvi izbori za manjinske samouprave. Analizom odredbi Pravilnika možemo zaključiti da je reč o razrađivanju čl. 24 Zakona o pravima i slobodama nacionalnih manjina, koji predviđa da elektor na skupštinama nacionalnih saveta može biti samo pripadnik nacionalne manjine poslanik savezne, republičke, pokrajinske skupštine ili odbornik, odnosno ako je izabran kao kandidat političke stranke ili udruženja građana, samostalno ili u koaliciji. Predviđeno rešenje dovodi u institucionalnu vezu političke stranke nacionalnih manjina i nacionalne savete kao organe kulturne autonomije.

Sa sigurnošću možemo tvrditi da je ovakvo rešenje dovelo u pitanje legitimnost nacionalnih saveta nacionalnih manjina kao institucija koje treba da predstavljaju interese cele zajednice, a ne da se pretvore u partijske poligone. Pored navedenog, zakon nije regulisao učešće nacionalnih manjina u vlasti, odnosno ne postoje odredbe koje predviđaju neke mere za predstavljanje nacionalnih manjina u zakonodavnim i drugim predstavničkim telima. Pravo na političko predstavljanje nacionalnih manjina tako ostaje i dalje otvoreno pitanje, a izbegavanje njegovog rešavanja

posredno opterećuje izbore za samouprave nacionalnih manjina (Bašić, 2006: 78). Nacionalnim savetima koji su izabrani 2002. godine formalno-pravno je istekao mandat 2006. godine. Pošto se do tada nije usvojio zakon koji bi regulisao izbor i nadležnosti nacionalnih saveta, nije postojala mogućnost novog izbora nacionalnih saveta, tako da se postojećim savetima samo produžio mandat. Stoga su ta tela nekoliko godina bila u svojevrsnom pravnom vakuumu, osporavan im je i legitimitet i legalitet (Teofilović, 2013: 129). Izostanak zakonskog regulisanja izbora i nadležnosti nacionalnih saveta je imao snažan uticaj na razvijanje koncepta kulturne autonomije u Srbiji. Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina se donosi tek 2009, a 2010. godine se organizuju izbori za nacionalne savete po pravilima koja su utvrđena navedenim Zakonom. U Republici Srbiji je 24 nacionalne manjine zadovoljilo zakonske kriterijume da registruje nacionalni savet.¹⁵

Srbija nakon promena 2000. godine i uvođenja demokratije nije uspjela da izgradi društveni i državni identitet zasnovan na integrativnim svojstvima multikulturalizma (Bašić, 2006: 61). Donošenje Ustava 2006. godine ovaj nalaz samo potvrđuje. Iako novousvojeni Ustav ima preko šezdeset članova posvećenih ljudskim i manjinskim pravima, sve navedeno može biti dovedeno u pitanje usled prihvatanja prvog člana Ustava koji Srbiju definiše kao „državu srpskog naroda i drugih građana koji u njoj žive“. Navedena formulacija je korak unazad u odnosu na prethodni Ustav RS iz 1990. godine. Multikulturalnost nije prepoznata kao odlika društva, naprotiv, Ustav Srbije je sa pomenutom formulacijom napravio jasnu diferencijaciju među građanima na osnovu etničkog porekla, postoji većina – srpski narod i građani koji su manjina i nisu Srbi. Multikulturalnost se ne navodi kao vrednost koja odlikuje Srbiju kao političku zajednicu, a složićemo se sa

¹⁵ Uvidom u Registar nacionalnih saveta nacionalnih manjina sledeće nacionalne manjine su registrovale nacionalne savete: Albanci, Aškalije, Bugari, Bunjevci, Bošnjaci, Vlasi, Goranci, Grci, Egipćani, Mađari, Makedonci, Nemci, Poljaci, Romi, Rumuni, Rusi, Rusini, Slovaci, Slovenci, Ukrajinci, Hrvati, Crnogorci i Česi. Izvršni odbor Saveza jevrejskih opština Srbije po zakonu vrši funkciju nacionalnog saveta. Preuzeto 11. februara 2025. godine, sa: <https://minljmpdd.gov.rs/sektori/nacionalne-manjine/registar-nacionalnih-saveta-nacionalnih-manjina/>

ocenom da se etički i vrednosni kontekst kome Srbija teži sužava na evropske vrednosti, izostavljajući univerzalno prihvaćene demokratske principe i vrednosti (Bašić & Pajvančić, 2015: 64).

Sve vlade Srbije koje su upravljale Srbijom od 2000. godine pa do danas, uz uvažavanje svih razlika, imale su jasno strateško opredeljenje da ne razvijaju dugoročna i celovita rešenja koja uvažavaju multikulturalni karakter srbijanskog društva. Pomenuta strategija se nije odnosila samo na to kako se pristupa rešavanju manjinskog pitanja u Srbiji, na istim osnovama se gradila i politika prema položaju srpske zajednice na Kosovu, susednim zemljama i široj dijaspori (Bašić, 2006: 63). Da podsetimo i na zaključak koji iznosi Laslo Vegel, još 1995. godine: „Društvo koje nije u stanju da reši manjinsko pitanje, ili pak shodno volji većine oktroiše jedno rešenje, to će društvo, bez obzira na to kakvim će ideološkim razlozima to da opravda, na nedogledno vreme odložiti i institucionalno definisanje svojih zadataka” (Vegel, 1996: 314). Srbija danas nije rešila manjinsko pitanje i nije se transformisala u skladu sa demokratskim principima. Konačno, možemo se složiti sa zaključkom koji iznosi Bašić da nije bilo realno očekivati da će u prvoj fazi tranzicije etnički podeljenog i politički isfrustriranog društva integrativni multikulturalizam postati realan društveni obrazac (Bašić, 2006).

Iz istorijskog osvrta na okolnosti u kojima se odvijao proces integracije nacionalnih manjina jasno je da su novousvojeni Ustav i zakoni doneti pre i nakon toga prožeti etnonacionalističkim idejama i da je prevagnuo etničko-kolektivistički pristup državi i društvu, a ne liberalističko-pluralistički. Konačno, na slučaju Srbije je potvrđen Kimlikin nalaz da će se politika integracije nacionalnih manjina u postkomunističkim državama graditi na tri pretpostavke: prva, da se nacionalne manjine doživljavaju kao nelojalne; druga, posmatranje međuetničkih odnosa kao igre nultog zbira, pa se uvažavanje zahteva sa kojima istupaju nacionalne manjine doživljavaju kao pretnja razvoju identiteta i kulture titularne nacije; treća, rešavanje statusa nacionalnih manjina se posmatra iz ugla demokratske stabilnosti. Iz izloženog je jasno da se multietničnost društva doživljavala pre svega kao izvor društvene i političke stabilnosti. Razvijanje politike integracije na navedene tri

pretpostavke neminovno dovodi do toga da se društveni odnosi u Srbiji urede po modelu segregativnog multikulturalizma. U prvi plan se stavlja zaštita identiteta nacionalnih manjina, dok se zanemaruju integrativna svojstva multikulturalizma (Bašić, 2018: 213). Posledica usvojenog vrednosnog sistema je to što će se ceo sistem pravne zaštite nacionalnih manjina bazirati na isticanju specifičnosti etničkih zajednica, insistiraće se na razlikama koje postoje, dok će se interkulturalna saradnja doživljavati kao nepotrebna.

Integracija nacionalnih manjina u Srbiji nakon 2000. godine potvrđuje nalaz iz analize statusa nacionalnih manjina u postkomunističkim društvima – pripadnici nacionalnih manjina se lakše identifikuju sa sopstvenom etničkom grupom nego sa novoformiranim političkim institucijama tokom procesa demokratizacije. Zakonska rešenja jasno pokazuju da je u Srbiji etnokulturna pripadnost značajan faktor u definisanju pravnog i političkog položaja zajednica i pojedinaca. Analiza zakonodavnog i institucionalnog okvira manjinske politike u Srbiji ukazuje na to da je fokus politike integracije pre svega na zaštiti nacionalnih identiteta, kulture i tradicije nacionalnih manjina.

Kao što smo već istakli, koncept kulturne autonomije nije jasno institucionalizovan u zakonskom smislu, ali obuhvata ostvarivanje prava u četiri ključne oblasti: obrazovanje, službenu upotrebu jezika i pisma, pravo na informisanje i kulturna prava. Kulturna autonomija se u Srbiji zasniva na primeni personalnog, a ne teritorijalnog principa, ali se ne može poistovetiti sa personalnom autonomijom, jer osim individualnih prava, garantovanih svim građanima, predviđa i određena kolektivna prava za pripadnike nacionalnih manjina (Bauböck, 2004: 221–258).

Putem kolektivnih prava, nacionalne manjine ostvaruju pravo na obrazovanje, upotrebu jezika i pisma u javnim institucijama, informisanje na maternjem jeziku i pravo na očuvanje i razvoj kulturnog identiteta. Ustav i zakoni garantuju pravo na kulturnu autonomiju, koje se ostvaruje neposredno ili preko izabranih predstavnika u organima manjinske samouprave, pri čemu se ono ne vezuje za teritoriju, već za etničku grupu. Prednosti neteritorijalne samouprave su dvostruke: omogućava ostvarivanje prava manjina koje su brojčano male i teritorijalno

disperzovane i ne podstiče teritorijalne zahteve manjinskih zajednica (Smith, 2015: 164).

Pravo na ostvarivanje kulturne autonomije ima dva cilja: prvo, omogućava pripadnicima manjina da samostalno odlučuju o ključnim pitanjima za očuvanje identiteta i kulture, a drugo, u okviru kulturne autonomije država ne nameće svoju vlast u određenim segmentima manjinske politike (Suksi, 2015). U Srbiji, kulturna autonomija nacionalnih manjina se ostvaruje kroz delovanje nacionalnih saveta nacionalnih manjina.

Kulturna autonomija, kako je ovde shvatamo, predstavlja važan aspekt društvene integracije. Omogućava pripadnicima manjina ostvarivanje prava na samoidentifikaciju i samoorganizovanje, kako na individualnom, tako i na kolektivnom nivou. Ukoliko sledimo Nimnijevo tumačenje, kulturna autonomija bi trebalo da eliminiše potencijalne uzroke društvene nestabilnosti time što smanjuje nezadovoljstvo manjinskih zajednica i sprečava radikalizaciju njihovih zahteva. Međutim, primer Srbije pokazuje da garantovanje prava na kulturnu autonomiju ne mora nužno da vodi ka ovom ishodu.

Politika prema nacionalnim manjinama u Srbiji pokazuje relativan uspeh u zaštiti etnokulturnih identiteta, ali beleži skromne rezultate u pogledu stvarne integracije manjinskih zajednica u društvo. Nekoliko argumenata potvrđuje ovu tvrdnju. Pre svega, pravni okvir koji uređuje društvene odnose, uključujući međuetničke odnose, nije usklađen sa ključnim načelima integracije: 1) višestruki identiteti, 2) dobrovoljna samoidentifikacija, 3) ravnopravnost, 4) delotvorno učešće, 5) integracija kao dvosmerni proces, 6) kulturni pluralizam. Posebnu pažnju zaslužuje pitanje delotvornog učešća, koje će biti analizirano u posebnom odeljku o političkoj integraciji.

U Srbiji se načelo višestrukih identiteta ne poštuje, jer građani nemaju mogućnost da se pri popisu stanovništva izjasne kao nosioci dvostrukog ili višestrukog identiteta. Pravna regulativa zahteva da se osoba izjasni za jedan identitet ili ostane neodređena, što predstavlja monokulturalni pristup i ne uvažava složenu i dinamičnu prirodu identiteta. Ovakav pristup ukazuje na prisustvo društvenog determinizma u poimanju etničkih i društvenih odnosa.

Što se tiče dobrovoljne samoidentifikacije, ona je ustavno i zakonski garantovana i građani mogu slobodno da izraze svoju nacionalnu pripadnost, ali i da odluče da se uopšte ne izjasne. Sloboda izjašnjavanja građana Srbije je garantovana u odnosu na državu, ali i u odnosu na etničku zajednicu, takođe je i garantovano pravo da se ne izjasni o istom.¹⁶

U pogledu ravnopravnosti, zakonodavni okvir ne prepoznaje diferencirani pristup koji bi omogućio da se politike prema manjinama prilagode njihovim specifičnim potrebama i interesima. Nepoštovanje načela ravnopravnosti je doveo do velikog stepena konfuzije u ostvarivanju prava nacionalnih manjina u Srbiji. Uzroci ovakvog stanja proizilaze iz loše osmišljene politike integracije, gde su demografski faktori ili zloupotrebljavani ili nisu uzimani u obzir kada je trebalo (Bašić & Marković, 2018: 51). Na primer, sistem nacionalnih saveta predviđa centralizovanu manjinsku samoupravu na republičkom nivou, čime se otežava ostvarivanje prava pripadnicima manjina koji žive van etnički homogenih regiona ili daleko od kulturnih centara svoje zajednice.

Takođe, politika integracije u Srbiji ne uključuje većinsko stanovništvo, što dovodi do percepcije međuetničkih odnosa kao igre nultog zbira – svaki ustupak manjinama posmatra se kao gubitak većine. Nedostatak interkulturalnog dijaloga i saradnje dodatno produbljuje podele u društvu (Đurđević & Marković, 2015: 34). Insistiranje na postojećim razlikama zatvara krug oko nacionalnih zajednica čime se otežava interakcija i saradnja, a unapređenja položaja nacionalnih manjina nije moguće postići ukoliko je to na račun ukupne društvene stabilnosti.

Kulturni pluralizam u Srbiji nije adekvatno normativno uređen. Na primer, Ustav RS ne prepoznaje koncept nacionalnih zajednica, što je korak unazad u odnosu na prethodne pravne okvire. Osim toga, nijedna zakonska odredba ne podstiče interkulturalni dijalog, što jasno pokazuje da se multikulturalni karakter društva ne uzima u obzir prilikom kreiranja manjinskih politika. Odbacivanje ovog principa dodatno potvrđuje da Srbija na normativnom nivou nije napustila društveni determinizam.

¹⁶ Sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti, čl. 47, Ustav RS, *Službeni glasnik*, br. 98/2006.

To se ogleda u činjenici da se kulture, kako većinske, tako i manjinske, ne posmatraju kao dinamični i pluralni fenomeni, već kao fiksne i nepromenljive kategorije.

Ovakav pristup rezultirao je razvojem segregativnog multikulturalizma – modela koji ne podstiče interakciju između manjina i većinskog stanovništva, već ih drži u paralelnim kulturnim sferama (Bašić, 2006, 2018). Posledice ovog modela su: 1) pojačana etnička homogenizacija većine i manjina, 2) premeštanje etniciteta iz kulturne sfere u sferu bezbednosti, 3) kreiranje privilegovanih manjinskih zajednica na osnovu političke podobnosti (Bašić & Pajvančić, 2015).

Cilj kulturne autonomije ne bi trebalo da bude isključivo zaštita etnokulturnih identiteta, već i stvaranje uslova za aktivno učešće manjina u zajedničkom javnom prostoru. Međutim, u postojećim uslovima, kulturna autonomija nije doprinela društvenoj integraciji, već je postala prepreka, jer je instrumentalizovana od strane manjinskih političkih elita u svrhu očuvanja političkog monopola.

Konačno, praksa ostvarivanja prava na kulturnu autonomiju u Srbiji nije ujednačena – nacionalne manjine u Vojvodini uživaju veća prava zahvaljujući razvijenijim manjinskim institucijama, dok manjine u centralnoj Srbiji imaju ograničen pristup nekim pravima.¹⁷ Postojeći model kulturne autonomije ne uzima u obzir specifične potrebe različitih manjinskih zajednica, što potvrđuje da Srbija i dalje sprovodi politiku segregativnog multikulturalizma, umesto inkluzivne politike integracije.

4.1 POLITIČKA INTEGRACIJA NACIONALNIH MANJINA U SRBIJI

U prethodnim odeljcima smo argumentovali zašto smatramo da manjinska politika u Srbiji počiva na principima segrega-

¹⁷ Za većinu opštih institucija, naročito na centralnom nivou, (poput: poreske uprave, uprave carina, katastra, organizacija sa javnim ovlašćenjima i sl.) karakteristično je da nemaju mnogo sluha za manjinska prava (poput ostvarivanja prava na službenu upotrebu jezika i pisma nacionalnih manjina) (FORUM – Policy Paper, 2014: 28).

tivne multikulturalnosti. U društvima u kojima su odnosi među etničkim zajednicama uređeni na ovim principima zastupanje političkih interesa manjina isključivo putem političkih stranaka nacionalnih manjina predstavlja, ako ne standardni, onda barem logični, mehanizam političke reprezentacije. U isto vreme mora se imati na umu da je razvijanje segregativne multikulturalnosti posledica načina na koji je tekao proces demokratizacije i građenja nacije i države u Srbiji. Demokratizacija političkih procesa i društva nakon 2000. godine politička mobilizacija se odvija i dalje po liniji etničke pripadnosti i solidarnosti. Zahtevi nacionalnih manjina i strategije koje su primenjivane u političkom delovanju jesu otelotvorenje Kimlikine teze da se manjinski nacionalizam mora posmatrati kao odgovor na većinsko građenje nacije. Celokupni proces integracije, samim tim i političke integracije, u Srbiji se mora posmatrati iz ovog ugla. Na političkoj sceni Srbije dominiraju monoetničke stranke, odnosno stranke koje primarno zastupaju interese samo jedne zajednice, bez obzira da li se radi o većini ili manjini (Marković, 2016: 253). Putem političkih stranaka nacionalnih manjina manjinske zajednice su uspele da uđu u parlament i vladu i na taj način pokušaju da imaju veći politički uticaj. Ovakav pristup integraciji nacionalnih manjina nije karakterističan samo za Republiku Srbiju, već i za sve ostale zemlje Jugoistočne Evrope (Tatalović, 2003: 13). Svrha političkih stranaka jeste da institucionalizuje političke podele i razlike. Političke stranke nacionalnih manjina se organizuju po liniji etničkih rascepa, reč je o strankama koje primarno zastupaju interese zajednice koje predstavljaju i obraćaju se samo biračima koji su njihovi sunarodnici (Horowitz, 2000: 291), tako da su one po svojoj prirodi monoetničke stranke. Reč je o modelu političkog predstavljanja u kome se jasno vidi i prati identitetska veza između predstavnika i predstavljenih. Definicija političke stranke nacionalnih manjina je data u Zakonu o političkim strankama. U čl. 3 pomenutog zakona se propisuju uslovi koje stranka mora da ispuni da bi se mogla nazvati političkom strankom nacionalne manjine: radi se o političkoj stranci čije je delovanje posebno usmereno na predstavljanje i zastupanje interesa jedne nacionalne manjine i zaštitu i unapređenje prava pripadnika te nacionalne manjine u skladu sa

ustavom, zakonom i međunarodnim standardima, uređeno osnivačkim aktom, programom i statutom političke stranke. Zakon uvodi posebna pravila za osnivanje stranaka nacionalnih manjina. U čl. 8 istog zakona se predviđa da političku stranku može osnovati najmanje 10.000 punoletnih i poslovno sposobnih državljana Republike Srbije dok je za osnivanje političkih stranaka nacionalnih manjina uveden blaži kriterijum potrebno je najmanje 1.000 punoletnih i poslovno sposobnih državljana Republike Srbije.¹⁸

Ponuđena zakonska definicija je empirijsko oličenje pomenute čuvene definicije teoretičara Horovica. Ciljevi ovih stranaka se ne razlikuju mnogo od ciljeva većinskih stranaka. Ove stranke su usmerene na dva cilja: prvi, učešće u vlasti kako bi mogli da odlučuju ili utiču na donošenje odluka o pitanjima koja su od vitalnog značaja za zajednicu koju predstavljaju; drugi, traže pristup resursima i privilegijama koje donosi učešće u vlasti. Političke stranke nacionalnih manjina imaju priliku da se kandiduju na opštim izborima, na sva tri nivoa i na izborima za nacionalne savete nacionalnih manjina.

Političke stranke nacionalnih manjina postoje koliko i više-stranačje u Srbiji, više od dve decenije. Sa raspadom SFRJ, svaka nacija, nacionalna manjina ili etnička grupa pokazala je tendenciju nacionalne homogenizacije i mobilizacije nacionalnih sentimentata (Orlović, 2008: 390). Među prvim koji su se politički organizovali su: mađarska, bošnjačka i albanska nacionalna manjina i upravo stranke koje predstavljaju ove manjine imaju najdužu tradiciju političkog delovanja.

Iako je pravo na političko predstavljanje garantovano Ustavom RS,¹⁹ ono nije predmet nijedne odredbe Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, tako da proces političke integracije nacionalnih manjina ostaje otvoreno pitanje sve do 2007. godine. Naveli smo da je nerešeno učešće predstavnika nacionalnih manjina u predstavničkim i drugim vlastima optere-

¹⁸ Zakon o političkim strankama nacionalnih manjina, *Službeni glasnik RS*, br. 36/2009 i 61/2015 – odluka US, čl. 3.

¹⁹ Ustav RS, *Sl. glasnik RS*, br. 98/2006, čl. 100, st. 2 propisuje da se u Narodnoj skupštini obezbeđuje ravnopravnost i zastupljenost polova i predstavnika nacionalnih manjina, u skladu sa zakonom.

tilo izbore za nacionalne savete. Dva faktora su presudno uticala na institucionalizaciju veze između izbora manjinskih samouprava i političkih stranaka nacionalnih manjina. Uticaj prvog faktora smo objasnili, reč je o izostanku zakonskog regulisanja načina izbora i nadležnosti nacionalnih saveta. Drugi faktor je nepostojanje bilo kakvih mera kojima bi se uvećale šanse za predstavljeno nacionalnih manjina pre svega na nacionalnom nivou. Da podsetimo na zaključak iznet u analizi međunarodnih standarda zaštite nacionalnih manjina, neposredno učešće nacionalnih manjina u predstavničkim telima, odnosno zakonodavnoj vlasti, jeste neophodna mera integracije. Zanimljivo je da važnosti političkog predstavljanja je opteretilo izbore za nacionalne savete i otvorilo vrata za prevelik uticaj političkih stranaka, koje su svoje resurse usmerile na izbore za manjinsku samoupravu umesto na izbore za Narodnu skupštinu.

Način na koji su afirmativne mere usvojene i integrisane u politički sistem je jedna vrsta presedana. Prirodni prag je uveden kako bi se izbegao ishod izbora iz 2003. godine, kada su nacionalne manjine ostale bez predstavnika u Narodnoj skupštini. Zašto se opredelilo baš za ovaj model, a ne na primer model rezervisanih mesta u parlamentu ili preferencijalno glasanje, jeste suštinsko pitanje. Izbor je pao na prirodni prag usled očiglednog dogovora između predstavnika manjina, u prvom redu predstavnika mađarske nacionalne manjine i državnih organa. Dogovor je institucionalizovan donošenjem Zakona o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika (Bašić, 2006: 75). Druga stvar koja je sporna u vezi sa ostvarivanjem prava na političko predstavljanje nacionalnih manjina jeste što je odluka o tome da li neka lista ispunjava uslove da se kandiduje kao lista koja ima pravo da se bira van cenzusa prepušteno Republičkoj izbornoj komisiji (RIK), kao organu koji sprovodi izbore, a da pri tom u zakonu nisu propisani bliži kriterijumi kako bi se mogla doneti procena. Ovakvim pristupom se RIK-u bez zakonskih osnova dodelila uloga zakonodavca.

Prirodni izborni prag je prepreka definisana izbornim obrascem, veličinom izborne jedinice, veličinom parlamenta i formulama za pretvaranje glasova u mandate. Reč je o najmanjem

broju glasova koji treba osvojiti za prvi mandat, i prag ekskluzivnosti, najveći broj glasova koji se mora osvojiti da bi se dobio prvi mandat. U Srbiji je na snazi proporcionalni izborni sistem i primena D'Ontove formule, tako da se koristi prag inkulzivnosti – broj glasova koje lista mora osvojiti da bi dobila mandat (Jovanović, 2005: 187–188).²⁰ Uvedena mera je pokazala rezultate već na narednim izborima, predstavnici manjina uspevaju da dobiju sedam mandata na izborima 2007. godine, i to samo sa liste čiji su nosioci političke stranke nacionalnih manjina. Slabost prirodnog praga, kao mere koja treba da afirmiše političko predstavljanje nacionalnih manjina, ogleda se u tome što je izvesno da malobrojne i teritorijalno raštrkane manjine neće biti zastupljene u parlamentu. Osim toga, da bi ova mera ostvarila pun efekat neophodna je nacionalna homogenizacija unutar etničke zajednice. Treće, u slučajevima razvijene kompeticije unutar jedne etničke zajednice, sasvim je izvesno da će doći do rasipanja glasova i nepredstavljanja manjina u parlamentu (Jovanović, 2005: 191). Zakon je kao afirmativnu meru prepoznao samo prirodni prag, dok je broj potpisa koji treba prikupiti da bi neka lista bila proglašena za validnu ostao isti kao i za većinske stranke (10.000 potpisa). Možemo se složiti sa procenama da takvo rešenje obesmišljava prirodni prag kao posebnu meru (Bašić & Pajvančić, 2015: 108). Konačno možemo zaključiti da odabrano rešenje favorizuje brojnije, teritorijalno koncentrisane i politički organizovanije nacionalne manjine.

Nakon uvođenja prirodnog praga, zabeležen je porast registrovanih stranaka nacionalnih manjina, tako da od ukupno registrovanih 107 stranaka 63 su stranke nacionalnih manjina, što čini 60% ukupnog broja registrovanih političkih stranaka.²¹

²⁰ Prirodni izborni prag se izračunava po obrascu: $P_i = 100: (M+S-1)$, gde je veličina izborne jedinice (M) broj mandata koji se raspodeljuje, a broj stranka (S), izbornih lista koje učestvuju na izborima. Prosečan broj glasova koji je bio potreban za jedan mandat u izbornim ciklusima u Srbiji nakon 2007. godine je oko 15.000 glasova.

²¹ Reč je o podacima za 2016. godinu. Registar političkih stranaka (ažurirano 19. jula 2016). Preuzeto 20. jula 2020, sa <http://mduls.gov.rs/registri/registar-politickih-stranaka/?script=lat>

Izmene izbornih zakona, koje su uvedene uoči izbora 2020. godine kao odgovor na opozicioni bojkot, značajno su uticale na zastupljenost manjinskih stranaka u parlamentu (Bursać, 2024: 93). Ukinut izborni prag uveden je izborni količnik donošenjem novog zakona. Zakon o izboru narodnih poslanika je predvideo da se smanji broj potpisa potrebnih da prikupe nacionalne manjine kako bi se kandidovale na izborima. Broj potpisa je smanjen sa 10.000 na 5.000 potpisa.²² Druga promena u odnosu na prethodni zakon jeste da je izmenjen, odnosio se na pojašnjenje zloupotrebe afirmativne mere. Zakon o narodnim poslanicima u čl. 138 predviđa sankcije ako se izigra zakon, gde se Republičkoj izbornoj komisiji daje pravo da obije izbornu listu nacionalne manjine ukoliko utvrdi da: 1) da nosilac liste ili kandidat za narodnog poslanika na izornoj listi poznat kao član druge političke stranke koja nije stranka nacionalne manjine; 2) postoje druge okolnosti koje nedvosmisleno ukazuju na to da je namera liste da izigra zakon i zloupotrebi afirmativna mera namenjena nacionalnim manjinama.²³ U osnovi, ovaj član zakona je uspostavljen kako bi se osiguralo da liste koje se prijavljuju kao predstavnici nacionalnih manjina zaista predstavljaju interese tih manjina, a ne da se koriste kao sredstvo za obilazak zakonskih ograničenja ili za sticanje prednosti na izborima kroz manipulativne prakse. Imajući na umu dosadašnju praksu, bojimo se da ovaj administrativni odgovor nije dovoljna velika brana za zabranu zloupotrebe afirmativnih mera namenjenih nacionalnim manjinama. Tolerisanje ovih zloupotreba podriva ceo izborni proces i dovodi u pitanje njegovu legitimnost. Tako da uprkos izmenama izbornog zakona kao jedan od ključnih problema ostaje zloupotreba afirmativnih mera namenjenih manjinama (Vučević & Bursać, 2022; Marković, 2016).²⁴

²² Zakon o izboru narodnih poslanika, čl. 139, „Sl. glasnik RS“, br. 14/2022.

²³ Zakon o izboru narodnih poslanika, čl. 138, „Sl. glasnik RS“, br. 14/2022.

²⁴ U oba rada se analiziraju zloupotrebe afirmativnih mera: od registracije, preko kandidovanja da osvajanja mandata u Narodnoj skupštini. Posebno se adresiraju: Nijedan od ponuđenih odgovora (stranka vlaške manjine), Zelena stranka (stranka slovačke manjine) i Ruska stranka (stranka ruske manjine).

Treća i najvažnija promena, ako imamo na umu posledice koje proizvodi jeste uvođenje izbornog količnika. U članu 140. Zakona u izboru narodnih poslanika se predviđa da izborne liste nacionalnih manjina mogu učestvovati u raspodeli mandata čak i ako ne prođu prirodni izborni prag od 3% u tom slučaju se mandati nacionalnim manjinama raspodeljuju po principu izbornog količnika. To podrazumeva da kada se mandati raspodeljuju korišćenjem sistema najvećeg količnika, količnici izbornih lista nacionalnih manjina koje su osvojile manje od 3% glasova automatski se uvećavaju za 35%. To znači da se efektivno povećava broj glasova koje te liste imaju prilikom izračunavanja mandata, čime se olakšava osvajanje poslaničkih mesta za pripadnike nacionalnih manjina. Uvođenje ovih rešenja je zagovarao Savez vojvođanskih Mađara. Glavni argument koji iznosi SVM za ukidanje izbornog praga jeste da bi smanjenje opšteg cenzusa sa 5% na 3% dovelo do toga da bi izborne liste nacionalnih manjina sa istim brojem glasova usled primene novog izbornog praga osvojile manje mandata i otud motivacija da se usvoji ovo rešenje (Ignjić, 2020).²⁵ Ista izborna pravila, primena izbornog količnika se prenosi i na lokalne i pokrajinske izbore.

Promena zakona i uvođenje izbornog količnika, kao rešenja da se pripadnicima nacionalnih manjina olakša osvajanje mandata, izazvala je dosta polemike u javnosti. Smatra se da bi ovakav način obračuna u nekim lokalnim sredinama mogao nepravедno favorizovati određene partije, što bi moglo dovesti do nerealnog prikaza stvarne zastupljenosti nacionalnih manjina (Ignjić, 2020). Drugim rečima, postoji strah da bi zakonske promene mogle izobličiti pravu političku sliku u nekim opštinama, dajući nerealnu prednost određenim grupama koje možda ne odražavaju stvarne demografske i političke odnose u tim zajednicama. Ova promena je praktično značila da su broj glasova, odnosno mandata, veštački uvećani za 35%, čime je olakšano osvajanje poslaničkih mesta. Iako se možemo složiti sa tvrdnjom da izborni prag kao model nije najadekvatnije rešenje u slučaju

²⁵ Dragana Ignjić, *Tri čoveka četiri glasa – zašto se glasovima manjina dodaje 35 odsto*, preuzeto 15. marta 2020, <https://www.rts.rs/lat/vesti/politika/3868483/tri-coveka-cetiri-glasa--zasto-se-glasovima-manjina-dodaje-35-odsto.html>

Srbije, jer favorizuje brojnije i teritorijalno koncentrisane nacionalne manjine, ne možemo reći da je uvođenje izbornog količnika nešto što je uspelo da uveća šanse za predstavljanje brojčano manjih i teritorijalno disperziranih manjina. Složićemo se sa sudom da dalje ostaje nejasno zašto je zakonodavac odabrao baš ovaj iznos koeficijenta (Bursać, 2024: 94).

Takođe, broj manjinskih lista koje su učestvovala na izborima varirao je tokom godina. Nakon početnog rasta 2007. i 2008. godine, uočen je trend opadanja, sa samo četiri manjinske liste na izborima 2020. godine. Međutim, relaksirana pravila uvedena te godine ponovo su podstakla veći broj aktera da se kandiduju, što je dovelo do porasta manjinskih lista na sedam u izbornim ciklusima 2022. i 2023. godine.²⁶

U svakom slučaju rešenje koje je doneto motivisano je istim razlozima kao i uvođenje izbornog praga 2007. godine, opet je odabran mehanizam koji je po meri nacionalnih manjina koje su politički dobro organizovane i teritorijalno koncentrisane i u ovom procesu kao i prethodnog puta ključnu ulogu ima Savez vojvođanskih Mađara.

U Srbiji se koriste mehanizmi koji podstiču konkurenciju među manjinskim partijama kroz dve afirmativne mere. Prva mera olakšava uslove za registraciju manjinskih partija, čime se omogućava lakše uključivanje u izborne trke. Druga mera se odnosi na primenu prirodnog praga za manjinske izborne liste, što direktno utiče na ishod izbora i raspodelu mandata. Obe afirmativne mere su usmerene na izborni proces, prva na olakšano učešće u izornoj trci, uslovno rečeno, druga na ishod, odnosno na broj raspodele mandata (Marković, 2020: 191).

U registru političkih stranaka registrovano je 128 stranaka, od toga je 75 stranaka registrovano kao politička stranka

²⁶ Na prvim izborima održanim po novim pravilima u junu 2020. godine, zbog niže izlaznosti i slabije konkurencije usled bojkota dela opozicije, zabeležen je rekordan broj poslanika sa manjinskih lista – ukupno 19. Savez vojvođanskih Mađara osvojio je devet mandata, dok su bošnjačke i makedonske partije zajedno dobile četiri, albanske tri, a Stranka demokratske akcije još tri. Međutim, povratak konkurentnijih izbora 2022. i 2023. godine doneo je smanjenje broja manjinskih poslanika na 13, odnosno 12 (Bursać, 2024: 94).

nacionalne manjine.²⁷ Uvidom u Registar političkih stranaka, jasno je da svaku nacionalnu manjinu predstavlja po više političkih stranaka. Najviše registrovanih stranaka ima bošnjačka nacionalna manjina, čak 13 u ovom trenutku (pogledati Tabelu br. 1). Druge po brojnosti u registru partija su stranke slovačke nacionalne manjine, 8 registrovanih političkih stranaka. Albanska, vlaška i romska nacionalna manjina imaju registrovanih po 7 političkih stranaka, mađarska nacionalna manjina ima registrovanih 6 stranaka. Bugarska manjina broji po četiri partije, bunjevačka i makedonska manjina imaju tri partije, dok crnogorska, rusinska, rumunska, hrvatska i grčka manjina ima po dve stranke (pogledati tabelu br. 3), Goranci samo jednu stranku. Najveći kuriozitet jeste nalet registrovanja stranaka ruske nacionalne manjine. Ruska nacionalna manjina ima registrovano čak 8 stranaka. Najveći broj stranaka je registrovan između 2012. i 2020. godine, sedam od osam političkih stranaka.²⁸

Zašto nam je broj manjinskih stranaka važan, šta nam on pokazuje? Veliki broj registrovanih političkih stranaka nacionalnih manjina, kao i ukupan broj političkih stranaka, svedoče o tome da je politički život fragmentiran, više nego što se to čini na prvi pogled i da se politička mobilizacija još uvek odvija duž linija etničke pripadnosti i solidarnosti. Uprkos velikom broju registrovanih stranaka nacionalnih manjina, međustranačka kompeticija, kada govorimo o parlamentarnim izborima, nije velika (Marković, 2020: 203). Jedina manjina koja ima više od jednog predstavnika u Narodnoj skupštini jeste bošnjačka zajednica. Ako uzmemo kao parametar delovanja političke stranke učešće na parlamentarnim izborima, u tom slučaju od preko šezdeset registrovanih stranaka nacionalnih manjina samo su Savez vođanskih Mađara (SVM), Stranka demokratske akcije Sandžaka (SDA), Bošnjačka demokratska zajednica (BDZ), Stranka pravde i pomirenja (SPP) i Partija za demokratsko delovanje (PDD) izlazile samostalno na parlamentarne izbore i uspele da sakupe

²⁷ Registar političkih stranaka, (ažurirano 9. februara 2024). Preuzeto 10. februara 2024, <https://upit.rps.gov.rs/>

²⁸ Registar političkih stranaka, (ažurirano 9. februara 2024). Preuzeto 10. februara 2024, <https://upit.rps.gov.rs/>

dovoljno glasova za osvajanje mandata u Narodnoj skupštini. Što se tiče učešća u izvršnoj vlasti, predstavnici nacionalnih manjina su u nekoliko navrata, od 2000. godine do danas, dobijali funkciju potpredsednika vlade, ministarske funkcije, funkcije državnih sekretara i sl. U prvom redu su to bili predstavnici bošnjačke i mađarske nacionalne manjine i to oni koji dolaze iz stranaka/izbornih lista koji predvodi Sulejman Ugljanin (SDA Sandžaka), Muamer Zukorlić (Stranka slobode i pomirenja, nekada deo BDZ) ili Rasim Ljajić (SDP) i Ištvan Pastor (SVM). Poslednja dva politička lidera i stranke koje predstavljaju su postali politička konstanta svih vladajućih koalicija od 2008. godine do danas.

Iako se možemo složiti sa tvrdnjom da izborni prag kao model nije najadekvatnije rešenje u slučaju Srbije, jer favorizuje brojnije i teritorijalno koncentrisane nacionalne manjine, ne možemo reći da je uvođenje izbornog količnika nešto što je uspeo da uveća šanse za predstavljanje brojčano manjih i teritorijalno disperziranih manjina. Umesto izbornog količnika moglo se razmotriti sistem rezervisanih mesta.

Kada je reč o lokalnoj vlasti, političke stranke nacionalnih manjina su aktivnije i broj aktera se povećava. Manjinske stranke uglavnom učestvuju u formiranju vlasti u onim opštinama u kojima čine dominantan ili većinski udeo u stanovništvu. Zavisno od veličine biračke baze, odnosno udela manjine koju stranka predstavlja u ukupnom stanovništvu opštine, manjinske stranke samostalno formiraju vlast ili sklapaju koalicije sa većinskim strankama. Najviše zainteresovane za političko organizovanje jesu svakako bošnjačka, mađarska i albanska nacionalna manjina, to su ujedno i manjine koje su najbrojnije i teritorijalno koncentrisane što u velikoj meri utiče na političku mobilizaciju. Stranke koje predstavljaju interese malobrojnih manjina radije ulaze u koalicije sa većinskim partijama, pošto im one obezbeđuju garantovan mandat. Sklapanje koalicija sa manjinskim strankama je vrlo unosno i za većinske stranke, jer tako poručuju biračkom telu da imaju podršku nacionalnih manjina čime teže da privuku glasove ne samo nacionalne manjine s čijom strankom su u koaliciji već i pripadnike drugih manjina. To je posebno slučaj sa partijama koje teže da privuku glasove u Vojvodini (Đorđević i dr., 2018: 152).

Tabela 1: Političke stranke registrovane kao stranke bošnjačke nacionalne manjine²⁹

Naziv stranke	Godina osnivanja	Predsednik stranke
Санџачка демократска партија – Sandžačka demokratska partija (SDP)	1990.	Nihad Hasanović
Странка за Санџак – Stranka za Sandžak	2001.	Fevzija Murić
Санџачка народна партија – Sandžačka narodna partija	2009.	Mirsad Đerlek
Странка демократске акције Санџака – Stranka demokratske akcije Sandžaka (SDA Sandžaka)	1996.	Sulejman Ugljanin
Демократска партија Санџака – Demokratska partija Sandžaka (DSP)	2007.	Zulkefil Sadović
Санџачка алтернатива – Sandžačka Alternativa (SA)	2003.	Tarik Imamović
Бошњачка грађанска странка – Bošnjačka građanska stranka (BGS) ³⁰	2009.	Jasminko Hadžisalihović
Народни покрет Санџака – Narodni pokret Sandžaka	1999.	Džemail Suljević
Бошњачка демократска заједница – Bošnjačka demokratska zajednica (BDZ)	2010.	Emir Elfić
Бошњачка народна странка – Bošnjačka narodna stranka (BNS)	2012.	Mujo Muković
Бошњачка демократска заједница Санџака – Bošnjačka demokratska zajednica Sandžaka (BDZ Sandžaka) ³¹	2013.	Muamer Zukorlić

²⁹ Registar političkih stranaka, (ažurirano 9. februara 2024). Preuzeto 10. februara 2024, <https://upit.rps.gov.rs/>

³⁰ Uvidom u Registar političkih stranaka, verzija nakon ažuriranja 19. jula 2016. godine, Bošnjačka građanska stranka pojavljuje se pod drugim imenom: Sandžačko raška partija.

³¹ Stranka je decembra 2017. godine promenila ime u Stranku pravde i pomirenja, čiji predsednik ostaje Muamer Zukorlić. Transformacija stranke i promena imena se dogodila odlukom Izborne skupštine te stranke. RTS. (22. decembra 2017). *Zukorlićeva stranka promenila ime*, Preuzeto 5. januara 2021, <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/2980712/zukorliceva-stranka-promenila-ime.html>.

Naziv stranke	Godina osnivanja	Predsednik stranke
Странка будућности и развоја – Stranka budućnosti i razvoja (SBR)	2024.	Ferid Bulić
Бошњачко српски савез – Bošnjačko srpski savez	2022.	Samir Tandir

Tabela 2. Političke stranke registrovane kao stranke mađarske nacionalne manjine³²

Naziv stranke	Godina osnivanja	Predsednik stranke
Демократска заједница војвођанских Мађара – Magyarok Demokratikus Közössége (DZVM)	1990.	Aron Čonka
Савез војвођанских Мађара (CBM) – Vajdaság i Magyar Szövetség	1996.	Ištvan Pastor
Демократска странка војвођанских Мађара (ДСВМ) – Vajdasági Magyar Demokrata Párt	1997.	Bela Čorba
Грађански савез Мађара – MAGYAR POLGÁRI SZÖVETSÉG	2006.	Laslo Rac Sabo
Странка мађарског јединства – MAGYAR EGYSEG PÁRT	2012.	Zoltan Smeško
Републиканска странка – Republikánus Párt	2015.	Nikola Sandulović

Tabela 3. Političke stranke registrovane kao stranke hrvatske nacionalne manjine³³

Naziv stranke	Godina osnivanja	Predsednik stranke
Демократски савез Хрвата у Војводини (ДСХВ) – Demokratski savez Hrvata u Vojvodini	1990.	Tomislav Žigmanov
Демократска заједница Хрвата (ДЗХ) – Demokratska zajednica Hrvata	2007.	Đorđe Čović

³² Registar političkih stranaka, (ažurirano 9. februara 2024). Preuzeto 10. februara 2024, <https://upit.rps.gov.rs/>

³³ Registar političkih stranaka, (ažurirano 9. februara 2024). Preuzeto 10. februara 2024, <https://upit.rps.gov.rs/>

Tabela 4. Političke stranke registrovane kao stranke albanske nacionalne manjine³⁴

Naziv stranke	Godina osnivanja	Predsednik stranke
Демократска Унија Долине – Bashkimi Demokratik i Luginës	2003.	Skender Destani
Демократска унија Албанаца – Unioni demokratik Shqiptar	2007.	Adem Hasani
Партија за демократско деловање – PARTIA PËR VEPRIM DEMOKRATIK	1990.	Riza Haljimi
Pokret za demokratski progres – Lëvizja e Progresit Demokratik	2005.	Jonuz Musliu
Demokratska partija Albanaca – Partia demokratike Shqiptare	1990.	Ragmi Mustafa
Demokratska partija – Partia demokratike	2011.	Nagip Arifi
Алтернатива за промене – Alternativa përndryshim	2005.	Arifi Šćiprim

Tabela 5. Političke stranke romske nacionalne manjine³⁵

Naziv stranke	Godina osnivanja	Predsednik stranke / zastupnik stranke
Ромска демократска партија	2004.	Dušan Bokan
Јединствена странка правде ³⁶	2009.	Miljana Matić
Ромска партија	2010.	Srđan Šajn
Уједињена партија Рома – Jekutni Partija Romani	2005.	Amet Arifi
Ромска странка Јединство	2007.	Ferhad Saipi
Унија Рома Србије	2011.	Željko Todić
Демократска Унија Рома	2012.	Duško Jovanović

³⁴ Registar političkih stranaka, (ažurirano 9. februara 2024). Preuzeto 10. februara 2024, <https://upit.rps.gov.rs/>

³⁵ Registar političkih stranaka, (ažurirano 9. februara 2024). Preuzeto 10. februara 2024, <https://upit.rps.gov.rs/>

³⁶ Navedena stranka je na sednici stranke Jedinstvena stranka pravde (JSP), isto registrovana kao romska partija koju je vodio Dejan Matić, pred izbore 2020 godine ta stranka će se preimenovati u Demokratski blok i zastupnik postaje Miljana Jovanović, ćerka Dejana Matića i sedište stranke se izmešta iz Svilajнца u Beograd. Uporediti izvod iz Registra političkih stranaka nacionalne manjine, ažuriran 19. jula 2016. godine sa onim koji je ažuriran 31. marta 2020. godine.

5. NAČELA INTEGRACIJE I IDENTITETSKA PITANJA U PROGRAMIMA STRANAKA

Prilikom analize političkog delovanja političkih partija važno je osvrnuti se na normativnu dimenziju, koja podrazumeva izučavanja partijskih programa i izbornih platformi koje kandiduju političke partije, potom na analizu politike stranaka – bilo da su na vlasti, ili u opoziciji. U ovom radu ćemo se zadržati na analizi sadržaja programa političkih partija dominantne etničke grupe, sa ciljem da definišemo stavove stranaka prema pravima nacionalnih manjina i politici integracije i multikulturalnosti. Da bismo uvideli na kojim načelima stranke definišu svoju politiku integracije i/ili politiku multikulturalnosti, pored standardne analize da li se i za koja prava nacionalnih manjina zalažu analiziraćemo njihov odnos prema poimanju nacionalnog identiteta i nacionalnog interesa, sklonost etnocentrizmu, odnosno forsiranju zatvorenog nacionalnog diskursa i odnos prema interkulturalnosti. U društvima u kojima se još uvek mobilizacija glasačkog tela odvija primarno duž etničkih rascepa dominiraju monoetničke partije koje se vrlo često u svom političkom delovanju pozivaju na etničku kartu i koriste zanos nacionalističkih ideja za brzu i efikasnu mobilizaciju birača. U takvim društvima, u partijskom prostoru najčešće postoji večita borba između glorifikovanja vrednosti većinske nacije i pritužbi nacionalnih manjina da su ugrožene i konstantno izložene pritisku većine da se asimiluju.

Upravo je jedan od odgovora predstavnika nacionalnih manjina na većinsko građenje nacije bilo formiranje političkih stranaka i pokreta koji primarno predstavljaju interese etničkih zajednica i to onih koje su isključene iz koncepta većinskog građenja nacije. S druge strane, većinske stranke imaju takođe vrlo različite stavove prema pravima nacionalnih manjina, naročito prema kolektivnim pravima, a samim tim i prema politici

integracije. U nedostatku konkretnih stavova o pravima nacionalnih manjina kao takvim, odnos prema integraciji ćemo utvrditi posredno analizom stavova o celovitosti Srbije, odnosno stavova o procesu regionalizacije i decentralizacije. Tema ovog odeljka jeste da utvrdimo načela politike integracije i poimanje multikulturalnosti koja su definisana programima većinskih stranaka, odnosno stranaka koje u svojim programskim načelima, kao i političkim delanjem, nisu usmereni samo na nacionalne manjine, ne obraćaju se samo tim biračima, već se obraćaju široj publici i u svojim programima pokušavaju da integrišu interese različitih društvenih grupa.

Odnos prema kolektivnim pravima, procesu integracije, način na koji se poima nacionalni identitet i iz njega izveden nacionalni interes nam u velikoj meri otkriva načine na koji političke stranke titularne nacije percipiraju pravo na građanski status pripadnika nacionalnih manjina. Ova dimenzija je posebno značajna ukoliko se uzme u obzir društveni i politički kontekst u kome se razvija partijski sistem Srbije, ili kako to Vukomanović navodi: „politička dešavanja u Srbiji su u velikoj meri uslovljena zadatim okvirom multietničke, multikonfensionalne i multikulturalne strukture društva“ (Vukomanović, 2011: 119). Dijalektički odnos projekta građenja nacije većine i manjina se jasno oslikava i u partijskom sistemu, odnosno političkom organizovanju. U borbi za očuvanje svog položaja manjine zahtevaju u novonastaloj državi da učestvuju u raspodeli prava i resursa, dok većina insistira na testiranju lojalnosti samih manjina i svaki momenat koriste da podsete manjine šta su njihove dužnosti čiji su građani. Srbija se ne može pohvaliti da je uspela da odoli ovom iskušenju. Konfliktna logika „manjinske“ i „većinske“ politike (Vukomanović, 2011: 120) je rezultirala formiranjem monoetničkih partija, skoro svaka etnička grupa je težila da oformi svoju partiju. Tako da u Srbiji dominiraju monoetničke partije, odnosno dominiraju „partije zajednice“ (Komšić, 2011: 158). U ovoj jasnoj podeli na manjinske i većinske predstavnike važno je proučiti kako to većinske stranke doživljaju manjine, da li prepoznaju i koje mehanizme promovišu u odbrani i očuvanju manjinskih kultura i identiteta i konačno kako percipiraju proces integracije nacionalnih

manjina. Odgovore na pobrojana pitanja ćemo prvo potražiti u programskim načelima stranaka. Prvi korak u ovom poduhvatu jeste da se odgovori na pitanje koje su to stranke relevantne u Srbiji. Pored navedenog kriterijuma koje su to stranke u Srbiji relevantne, drugi kriterijum koji ćemo koristiti odnosi se na vremensko razdoblje od 2000. do 2023. godine, stoga će fokus naše analize biti programi koje su političke stranke usvojile i koji su bili na snazi do parlamentarnih izbora 2023. godine. Prilikom analize političkog delovanja političkih partija važno je osvrnuti se na normativnu dimenziju, koja podrazumeva izučavanja partijskih programa i izbornih platformi koje kandiduju političke partije, potom na analizu politike stranaka – bilo da su na vlasti, ili u opoziciji. U ovom radu ćemo se zadržati na analizi sadržaja programa političkih partija dominantne etničke grupe, sa ciljem da definišemo stavove stranaka prema pravima nacionalnih manjina i politici integracije i multikulturalnosti. Kako bismo sagledali na kojim osnovama političke stranke oblikuju svoju politiku integracije i/ili politiku multikulturalnosti, osim standardne analize prava za koja se zalažu kada je reč o nacionalnim manjinama, razmatraćemo i širi kontekst njihovog delovanja. Posebnu pažnju posvetićemo načinu na koji stranke definišu pojam nacionalnog identiteta i nacionalnog interesa, njihovoj sklonosti ka etnocentrizmu i zatvorenom nacionalnom diskursu, kao i njihovom odnosu prema interkulturalnosti.

U društvima u kojima se još uvek mobilizacija glasačkog tela odvija primarno duž etničkih rascepa dominiraju monoetničke partije koje se vrlo često u svom političkom delovanju pozivaju na etničku kartu i koriste zanos nacionalističkih ideja za brzu i efikasnu mobilizaciju birača. U takvim društvima, u partijskom prostoru najčešće postoji večita borba između glorifikovanja vrednosti većinske nacije i pritužbi nacionalnih manjina da su ugrožene i konstantno izložene pritisku većine da se asimiluju. Upravo je jedan od odgovora predstavnika nacionalnih manjina na većinsko građenje nacije bilo formiranje političkih stranaka i pokreta koji primarno predstavljaju interese etničkih zajednica i to onih koje su isključene iz koncepta većinskog građenja nacije.

5.1 KOJE STRANKE SU RELEVANTNE U SRBIJI?

U slučaju slabo institucionalizovanih partijskih sistema veliki je izazov odrediti koje su to stranke relevantne, pogotovo što svaka faza razvoja partijskog sistema, barem u slučaju Srbije, ima za protagonista različitu stranku. Uključivanje svih stranaka u analizu bi bilo ne samo jako zahtevno, već i metodološki upitno jer bi analiza postala nezgrapna i isuviše deskriptivna, čime se i sama upotrebljivost nalaza dovodi u pitanje.

U izboru uzorka, odnosno relevantnih stranaka u velikoj meri ćemo se oslanjati na kriterijume relevantnosti koje su koristili u svojoj analizi Spasojević i Stojiljković. Kriterijume relevantnosti navedeni autori izvode oslanjajući se pre svega na pristup Đovanija Sartorija, odnosno upotrebu koalicionog i ucenjivačkog potencijala stranaka (Spasojević & Stojiljković, 2020). Sartori uvodi pojam koalicionog i ucenjivačkog potencijala kao odgovor na različite pokušaje da se kriterijumi relevantnosti temelje na kvantitativnim podacima poput: broja osvojenih glasova, samostalan izlazak na izbore, učešće u nekoliko izbornih ciklusa i sl. (Sartori, 2002). Koalicioni potencijal podrazumeva da datu stranku druge stranke vide kao podesnu za ulazak u koaliciju, čime data stranka postaje relevantan faktor za sklapanje vladajuće većine (Sartori, 2002: 110). Ucenjivački potencijal stranke se ogleda u tome da njena postojanje i izborna snaga mogu da menjaju pravac nadmetanja među strankama usmerenim na preuzimanje vlasti, prisiljavajući ih na uže ili šire koalicije (Sartori, 2002: 111–112).

Sartorijevi kriterijumi su dizajnirani da obuhvate i radikalne ili ekstremne stranke u polarizovanim sistemima (Spasojević & Stojiljković, 2020: 59), tzv. antisistemske stranke, što je u slučaju našeg istraživanja izuzetno korisno jer nam dozvoljavaju da u analizi uvrstimo i stranke poput SRS-a koja nakon 2000. godine zauzima antisistemsku poziciju i na njoj istrajava do 2016. godine i nekih drugih po izornoj snazi slabijih stranaka, ali sa aspekta kalkulacija tokom formiranja vladajuće većine, važne jezičke na vagi.

Uzimajući sve navedeno u obzir, prilikom definisanja uzoraka se mora čuvati ravnoteža između stranaka, koje su nekada imale i koje danas imaju status relevantne stranke, sa posebnim sentimentom za one koje su povremeno iskakale na glavnu scenu i znatno uticale na dalji tok (Spasojević & Stojiljković, 2020: 63). Oslanjajući se na princip relevantnosti partija koje su utvrdili Spasojević i Stojiljković, uzorak istraživanja će obuhvatiti tri grupe partija. Prva grupa su partije koje su ključne za analizu razumevanja temeljnih linija podela u Srbiji, tu spadaju: SPS, DS, SRS, SNS (nakon 2008. godine) i DSS (od 2022. godine Novi DSS). Drugu grupu čine one stranke koje su uticale na celokupni smer takmičenjima u određenim periodima, ali nemaju potpuni vremenski kontinuitet. Tu se ubrajaju pre svega: G17, LDP i Dveri. Ovu grupu stranaka dopunjujemo sa strankama: Stranka slobode i pravde (SSP), Zeleno levi front (ZLF). Treću grupu stranaka čine one koje nisu igrale najvažnije uloge, ali čije je delovanje uticao na ponašanje i takmičenje drugih aktera. Primeri tih stranaka su: SDP Srbije, SVM, Jedinstvena Srbija i Dosta je bilo (Spasojević & Stojiljković, 2020: 63). Ovoj grupi stranaka smo pridružili i Mi glas iz naroda – dr Branimir Nestorović. Imajući u vidu specifičnost predmeta istraživanja u ovom radu u istraživački uzorak ćemo uključiti još LSV, dok smo iz analize isključili Jedinstveno Srbiju, jer se javlja kao koalicioni partner SPS-a, u skoro svim izbornim kampanjama. Drugi razlog, ovoj stranci možemo dodeliti status regionalne stranke i uvidom u njen program je jasno da status nacionalnih manjina nije predmet njenog političkog delovanja niti se pripadnici nacionalnih manjina javljaju u biračkom telu ove stranke. LSV ćemo svrstati u treću grupu. Odgovor zašto smo uključili LSV je jednostavan, sa aspekta položaja nacionalnih manjina reč je o vrlo relevantnom akteru. Njihova relevantnost se ogleda u koalicionom potencijalu kao stranka koja nije monoetnička i koja teži da u svojim redovima okupi pripadnike različitih etničkih zajednica. Takođe, LSV je sastavni deo različitih saziva vlada od 2000. godine, a druga njihova osobenost se ogleda u tome što se LSV, uz SDP Srbije, jedine mogu klasifikovati kao multietničke stranke.

Sve navedeno ukazuje na njihovu relevantnost, odnosno njihovo neuključivanje može da utiče, u velikoj meri, na valjanost nalaza koji će proizići iz ove analize.

5.2 KAKO NAČELA INTEGRACIJE VIDE VEĆINSKE STRANKE?

*Srpska napredna stranka (SNS)*³⁷ u programskoj platformi *Bela knjiga – Programom do promena* iscrpno iznosi osnovne principe svog političkog delovanja i između ostalog definiše i načela politike zaštite nacionalnih manjina i razrađuje ih detaljnije od većine stranaka. SNS sebe definiše kao političku organizaciju „jasnog demokratskog opredeljenja, čiji je cilj sprovođenje državotvorne politike, zaštita vitalnih nacionalnih interesa, unapređenje ljudskih prava, realan i ubrzan ekonomski razvoj“ (Bela knjiga SNS, 2011: 2). Kao tri osnovna cilja za koja se zalaže SNS izdvaja: ekonomski razvoj, vladavinu prava i ulazak Srbije u EU (Bela knjiga SNS, 2011: 1). Formiranje SNS je bila jedna od tektonskih promena u političkom životu koja je dovela do smanjenja stepena polarizacije partijskog sistema Srbije. Iz ideološke perspektive i perspektive partijskog sistema pojava SNS-a je jasan indikator prelaska iz sistema polarizovanog pluralizma u umereni pluralizam (Spasojević & Stojiljković, 2020: 93). Izlaskom frakcije predvođene Nikolićem i Vučićem iz radikala nestaje antisistemska stranka sa najvećom biračkom podrškom, što konačno dovodi do toga da političke naddeterminate, poput Kosova i Metohije i ulaska u EU, gube svoju snagu kao faktori sa najjačim uticajem na raspodelu biračke podrške. Okretanje SNS

³⁷ SNS je trenutno stranka sa najbrojnim članstvom i najvećim političkim uticajem. SNS je na čelu vladajuće koalicije koja ima apsolutnu većinu u parlamentu. Tokom vladavine ove koalicije odvijaju se dva vrlo važna procesa koja se direktno tiču položaja nacionalnih manjina i u kojima SNS ima aktivnu vodeću ulogu. Prvi proces je otvaranje poglavlja 23, posvećenog reformi pravosuđa i osnovnim ljudskim pravima i poglavlja 24, posvećenog pravdi, slobodi i bezbednosti. U okviru poglavlja 23, tretira se i položaj i prava nacionalnih manjina; drugi proces jeste promena dva ključna zakona koja regulišu oblast prava nacionalnih manjina: Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina i Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina.

ka EU i prevrat koji ova stranka doživljava Stojiljković opisuje kao reformsku programsku evoluciju odnosno „hadezeizaciju“ naprednjaka (Stojiljković, 2012: 16). Ovo je bio poslednji korak u formiranju proevropskog mejnstrima iza kog stoji dominantna većina građana Srbije. SNS je tokom građenja imidža uložila velike napore da se distancira od svoje radikalne prošlosti, a u procesu legitimizacije ove stranke kao demokratske ključan korak je bio zaokret u politikama identiteta. Ovaj zaokret je išao u dva smera: prvo, distanciranje od radikalnog projekta Velike Srbije i prihvatanje ideje da je Srbija multikulturalno društvo i isticanje značaja prava nacionalnih manjina, makar formalno; drugo, marginalizovanje značaja kosovskog pitanja kao faktora raspodele biračke podrške. Ovim „kopernikanskim“ obrtom SNS silovito ulazi u centar političkog polja čime značajno uvećava svoj koalicioni potencijal (Spasojević & Stojiljković, 2020: 94).

Zadatak koji je imala SNS pred sobom jeste da do tada dominantna identitetska pitanja, u prvom redu Kosova i Metohije, gurnu u drugi plan. Razlog je jednostavan, cilj SNS je da je bio da se prikažu kao nova stranka, a za to je bio neophodan raskid sa radikalnom tradicijom, koja se kao stranka profilisala upravo na identitetskim temama. To je razlog zašto je program SNS snažno usmeren na ekonomske teme i privredni razvoj. SNS spas od otkrivanja pravog lica nalaze u promovisanju ideje snažne i ekonomski jake Srbije.

Na prvi pogled jedan od prvih pokazatelja da je SNS odustao od terminologije etnocentrizma jeste smanjenje intenziteta upotrebe kovanice „srpski narod“ i njena supstitucija terminom „građani Srbije“. I zaista u najvećem broju slučajeva SNS se obraća građanima Srbije i pokušava da sebe predstavi kao zastupnika interesa svih građana Srbije, a ne primarno srpskog naroda, kao što to čine radikali, DSS ili Dveri (Bela knjiga SNS, 2011: 41). Drugi veliki otklon u ovom pravcu jeste pokušaj SNS da sebe predstavi kao stranku nacionalnih manjina, tome je čak posvećen i jedan odeljak programa (Bela knjiga SNS, 2011: 43–45). SNS je jedina većinska stranka koja na eksplicitan način sebe kategorise kao stranku nacionalnih manjina, za ovu tvrdnju ni jedna druga stranka nije imala hrabrosti. U pomenutom odeljku SNS

naglašava da ona kao „politička organizacija koja osim pripadnika većinskog srpskog naroda okuplja pripadnike više desetina etničkih zajednica koje žive na teritoriji Republike Srbije i odlučno se bore za to da pripadnici manjinskih nacionalnih zajednica budu neposredno uključeni u odlučivanje o svim društvenim i državnim pitanjima, na svim nivoima vlasti“ (Bela knjiga SNS, 2011: 43). Ova programska odrednica može da se tumači kao istinska promena imidža stranke ili kao još jedan strateški potez rukovodstva stranke da uveća svoj koalicioni potencijal pred izbore koji slede. I zaista na izborima 2012. godine SNS ulazi u koaliciju sa nekoliko manjinskih stranaka i na svojoj listi mesta pronalazi nekoliko manjinskih predstavnika. Osmišljena strategija donosi i rezultate. Na izborima 2012. godine SNS osvaja najviše glasova, a zahvaljujući uvećanju koalicionog potencijala i formira vladu sa SPS-om i URS-om. Takođe SNS ulazi u koaliciju sa vodećim manjinskim strankama.

Pored navedenog, u ovom odeljku SNS ističe: „da se kao stranka ponosi etničkom raznolikošću Srbije“ (Bela knjiga SNS, 2011: 43) i vidi je kao šansu za uspostavljanje boljih privrednih, političkih i kulturnih veza sa zemljama regiona i Evrope (Bela knjiga SNS, 2011: 45). Čini se da tu počinje i završava se funkcionalni pristup multikulturalnosti SNS-a. Naime, u poglavlju pre toga jasno karakteriše Srbiju kao etnički heterogenu državu (Bela knjiga SNS, 2011: 40), tako da ostaje nejasno da li SNS Srbiju vidi kao etnički raznoliku multinacionalnu državu, da li kao etnički heterogenu državu ili je u pitanju samo terminološka konfuzija. Uprkos ovoj nedorečenosti u programu, SNS dosta detaljno razrađuje koncept zaštite manjinskih prava. Ova stranka prepoznaje koncept kolektivnih prava nacionalnih manjina i vezuje ih pretežno za oblast kulturne autonomije, ali uz napomenu da predviđa i aktivne afirmativne mere kako bi se postigla odgovarajuća zastupljenost nacionalnih manjina u javnim službama, organima državne vlasti i lokalne samouprave (Bela knjiga SNS, 2011: 44), što većina stranaka ne pominje eksplicitno. Kao direktne partnere prilikom implementacije politika koje se tiču promovisanja i zaštite prava nacionalnih manjina, SNS prepoznaje savete nacionalnih manjina. Moramo napomenuti da savete

nacionalnih manjina u svom programu eksplicitno pominje samo SNS, dajući im vrlo važnu ulogu i predstavljajući ih kao ključna tela u reprezentaciji interesa različitih etničkih zajednica.³⁸

Takođe se navodi da bilo kakvo ugrožavanje individualnih i kolektivnih prava nacionalnih manjina „predstavlja direktan udar na vitalne državne i nacionalne interese Srbije“ (Bela knjiga SNS, 2011: 43). Ova formulacija je prilično oštra i budi nadu da SNS zaista jeste posvećena demokratskoj integrativnoj politici i da zalaganje za efektivno i ravnomerno učešće nacionalnih manjina i većine u svim aspektima socijalnog, ekonomskog i kulturnog života nije samo prazna fraza. Ovako jasno zalaganje za primenu i afirmativnih mera je veliki iskorak za jednu konzervativnu stranku. Međutim, SNS, kao i većina stranaka, nije u programu uspela da uskladi politike forsiranja zaštite srpskog nacionalnog identiteta sa promovisanjem zaštite identiteta manjinskih zajednica tako da ne idu na uštrb jedan drugog. Ovu tvrdnju obrazložimo sledećim argumentima. Prvo smo već pomenuli, u programu su svoje mesto našle programske odrednice iz kojih je jasno da SNS vidi kao svoj zadatak odbranu nacionalnih interesa srpskog naroda. Drugo, u odeljku Celovita i decentralizovana Srbija se navodi lista imperativa kojima će se voditi politika stranke, a prioritet imaju pitanja koja se tiču pre svega položaja srpskog naroda, prvo na Kosovu i Metohiji, zatim u Hrvatskoj i Republici Srpskoj. Ostale tri tačke su posvećene opštim društvenim temama kao što su: ravnomerni regionalni razvoj, prekogranična i regionalna saradnja i decentralizacija i jačanje lokalnih samouprava (Bela knjiga SNS, 2011: 46). Da su interesi ili specifičnosti interesa nacionalnih manjina integrisani, odnosno uzeti u obzir u nekim od ovih pitanja, moglo bi se tvrditi da je SNS u svom programu uspela da uspostavi neki vid balansa između zastupanja interesa većine i manjine, ali s obzirom na to da to nije slučaj, možemo zaključiti da je ambicija SNS da sebe predstavi kao stranku nacionalne manjine ipak bila preterana.

³⁸ Ova tendencija je vrlo uočljiva i u zvaničnoj politici, jedini predstavnici nacionalnih manjina u okviru poglavlja 23 jesu bili upravo nacionalni saveti. Isti je slučaj i sa konsultacijama prilikom promene dva pomenuta zakona koja se bave nacionalnim manjinama.

Kada je reč o Kosovu i Metohiji, SNS, kao i svaka druga stranka koja računa na veliku izbornu podršku, insistira na tome da su Kosovo i Metohija sastavni deo Srbije i da nikada neće priznati nezavisnost Kosova (Bela knjiga SNS, 2011: 37). Rešavanje Kosovskog pitanja vide kao problem koji opterećuje prošlost, sadašnjost, ali i budućnost srpskog i albanskog naroda. Međutim, iako insistiraju na tome da je Kosovo sastavni deo Srbije, naprednjaci ipak pokazuju izvesni stepen pragmatizma u sagledavanju ovog pitanja. Prvo, pitanje Kosova i Metohije se primarno posmatra kroz srpsko-albanske odnose. Ne insistira se toliko na odbrani Kosova, već na nalaženju trajnog i održivog rešenja. U fokusu nije povraćaj Kosova pod okrilje Srbije, već na odbrani srpskih interesa na Kosovu. Crvena linija koju su postavili naprednjaci jeste „uzimanje u obzir minimuma (K. M.) nacionalnih interesa države Srbije i srpskog naroda“ i negiranje činjenice da je „Kosovo srpsko koliko i albansko“ (Bela knjiga SNS, 2011: 37). SNS je jedina stranka koja ovakvu tvrdnju iznosi ovako jasno u svom programu. Druge stranke često samo insistiraju na progonu Srba, nepravdi koja je naneta srpskoj državi i narodu da li od međunarodne zajednice ili Albanaca sa Kosova ili na značaju koje Kosovo ima kao deo srpske nacionalne tradicije istorije i identiteta, samo SNS otvara soluciju priznanja da je Kosovo albansko koliko i srpsko. SNS ne iznosi neko konkretno rešenje kosovskog pitanja, što nije ni realno očekivati, ali se zalaže za početak pregovora. Kao osnovne principe kojima će se SNS rukovoditi u procesu pregovora možemo izdvojiti sledeće: insistira se da buduće rešenje mora biti trajno, a ne privremeno; svaki sporazum mora imati bolne ustupke obe strane; budući sporazum mora biti kompromisno rešenje i rezultat konsenzusa političkih aktera i svih uključenih strana i potvrđen na referendumu od strane građana; neprihvatljivo je ukidanje srpskih institucija na severu Kosova. Iz date liste jasno je da nijedan princip koji je proklamovan nije ispoštovan.

Nakon potpisivanja Briselskog sporazuma 2013. godine, Srpska napredna stranka (SNS) suočila se s izazovima u sprovođenju svojih programskih načela u vezi s Kosovom i Metohijom. Iako je stranka u svom programu isticala da su Kosovo i Metohija sastavni deo Srbije i da nikada neće priznati nezavisnost Kosova

i Metohije, pragmatičan pristup rešavanju ovog pitanja doveo je do određenih odstupanja od prvobitno postavljenih principa.

Jedan od ključnih principa SNS-a bio je da rešenje kosovskog pitanja mora biti trajno i održivo, uz bolne ustupke obe strane, postignuto kroz kompromis i konsenzus svih političkih aktera, te potvrđeno na referendumu građana Srbije. Međutim, Briselski sporazum je postignut bez prethodnog referenduma, što je izazvalo kritike da su građani isključeni iz procesa odlučivanja o tako važnom državnom pitanju.

Takođe, SNS je naglašavala neprihvatljivost ukidanja srpskih institucija na severu Kosova. Ipak, implementacija Briselskog sporazuma dovela je do integracije srpskih bezbednosnih i pravosudnih struktura u kosovske institucije, što su neki ocenili kao postepeno povlačenje srpskog institucionalnog prisustva sa Kosova i Metohije. Ovakav razvoj događaja doveo je do percepcije da se Srbija postepeno povlači sa Kosova i Metohije, dok je prisustvo institucija samoproglašene Republike Kosovo sve izraženije. Ovi događaji ukazuju na raskorak između programskih načela SNS-a i praktičnih poteza nakon potpisivanja Briselskog sporazuma, što je otvorilo pitanja o doslednosti stranke u vezi sa rešavanjem kosovskog pitanja.

Nakon analize programa možemo zaključiti da SNS, iako ima dosta otvoreniji stav prema nacionalnim manjinama nego ranije, dok su bili deo SRS, i dalje ostaje na liniji konzervativnog pristupa politici integracije. U programu dominira briga za srpske nacionalne interese, uprkos otvorenom priznanju multietničnosti društva i pokušaju da se SNS predstavi kao stranka koja je sposobna da predstavlja i većinske i manjinske interese. Afirmišu se kolektivna prava nacionalnih manjina, ali se malo govori o međuetničkoj saradnji, a vrednosti interkulturalnosti se ne prepoznaju ni kao pojam. Odnos SNS-a prema nacionalnim manjinama kreće se između nacionalističke prošlosti i programske transformacije u pravcu evropskih vrednosti – naglašenog medijskog patriotizma i programskog opredeljenja za neke principe multikulturalizma (Marković & Lutovac, 2017: 306). Ukoliko analizi programskih načela dodamo i analizu političke strategije sa kojom nastupa SNS nakon osvajanja vlasti, jasno je da je

SNS preuzeo isprobanu taktiku od DS kada je reč o odnosima sa pripadnicima nacionalnih manjina. Sklopljeni su dogovori sa ključnim manjinskim predstavnicima, što podrazumeva da su se manjinske stranke javljale kao partneri da li u okviru predizbornih ili postizbornih koalicija. Saradnja sa predstavnicima manjina ima za cilj dve stvari. Prvo da se dokaže demokratski kredibilitet stranke, ali i kapacitet i potencijal za vođenje države, što podrazumeva i rešavanje međuetničkih odnosa. Nakon pomirenja bivših radikala i predstavnika manjina ne postoji rizik da će se manjinski predstavnici ustati protiv koalicije koju predvodi SNS. Drugo, saradnja sa predstavnicima manjina uvećava koalicioni potencijal stranke, što je u izgradnji novog imidža bilo neophodno. Kako bi SNS mogao da ubedi međunarodnu, stručnu i manjinsku javnost da se promena zaista desila, bio mu je potreban jak saveznik među manjinama. Logičan korak je bio da se dobije podrška najjače političke stranke nacionalnih manjina, odnosno SVM-a. Podrška SVM-a je bila potrebna i kako bi SNS mogao da preuzme kontrolu i nad pokrajinskim vlastima na izborima 2016. godine.³⁹ Nakon osvajanja vlasti u AP Vojvodini, SNS na čelu sa Aleksandrom Vučićem je zaokružio kontrolu na sva tri nivoa vlasti. Važno je napomenuti da preuzimanje vlasti u AP Vojvodini ne bi išlo tako glatko da je SVM ostao u opoziciji i da nije ušao u savez sa vladajućom strankom. Drugi razlog zašto je ovaj savez bitan jeste jer je uticaj ove koalicije ostavio veliki trag na dalje koncipiranje manjinske politike. I ovde pre svega mislimo na pomenute promene Zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina⁴⁰, ali i mere koje su usvojene tokom utvrđivanja Akcionog plana za ostvarivanje prava nacionalnih manjina, predviđen Akcionim planom za pregovaračko poglavlje 23 – Pravosuđe i osnovna prava. Sve mere koje su donete su se prvenstveno

³⁹ SVM je dve godine uspešno balansirala između podrške republičkoj vlasti na čelu sa SNS i pokrajinskoj vlasti na čelu sa DS. Takođe, tokom te dve godine su se i pripremale koalicije u opštinama sa predstavnicima SNS. Moramo napomenuti da je i međusobno podržavanje predsednika Mađarske, Orbana i predsednika Srbije, Vučića ubrzalo i učvrstilo savezništvo između SNS i SVM.

⁴⁰ Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, Sl. glasnik RS, br. 72/2009, 20/2014 – odluka US, 55/2014.

ticale definisanja statusa nacionalnih saveta i usklađivanja nadležnosti manjinskih samouprava sa zakonom i Ustavom RS.⁴¹ Savezništvo SNS-a i SVM-a je još jednom odveo SVM u priliku da ima presudan uticaj na zakonska rešenja koja će biti usvojena, čime SVM snosi i jedan deo odgovornosti za procese koji slede.

Socijalistička partija Srbije (SPS) nakon promena 2000. godine usvaja novi program kojim pokušava da revitalizuje svoju poziciju na političkoj sceni. Program 2000. godine je jedan u nizu pokušaja SPS-a da redefiniše svoju ideološku poziciju i programske ciljeve kako bi se prilagodila novim okolnostima koje su nastupile nakon promena 2000. godine i tako obezbedila sebi šansu da uđu za trku osvajanje vlasti. Put koji je započeo SPS podrazumevao je da SPS utvrdi svoju levičarsku orijentaciju i poziciju, ali i da se izjasni i jasno pokaže privrženost demokratskim načelima.

U Programu 2000. godine SPS u prvi plan ističe svoju privrženost osnovnim vrednostima i idealima socijalizma u koje ubraja: slobodu i nezavisnost, mir, socijalnu pravdu i solidarnost, ravnopravnost svih ljudi i naroda, patriotizam i stvaralaštvo (Program SPS, 2000: 3). Isticanje demokratskih vrednosti i načela nije u prvom planu, kao što je to u slučaju drugih stranaka. SPS u programu pokušava da utvrdi svoju poziciju kao stranke leve. Analizom programskih odredbi možemo zaključiti da je svrha novog programa povraćaj naklonosti starih birača, i da im pokaže da SPS ostaje jedina prava socijalistička stranka na partijskoj sceni tadašnje Jugoslavije.

Kao primarni cilj se navodi odbrana slobode, suvereniteta i teritorijalnog integriteta naše države, čast i dostojanstvo čitavog naroda (Program SPS, 2000: 5). Očuvanje jedinstva Srbije i SR Jugoslavije se javlja kao osnovni cilj SPS-a od 2000. godine do danas. SPS se nije zalagao poput G17 plus ili LDP za brzo razgraničenje sa Crnom Gorom, već se zalagao za očuvanje državno-pravne i političke nezavisnosti i samostalnosti SR

⁴¹ Ustavni sud (US) je u januaru 2013. godine pokrenuo postupak za utvrđivanje ustavnosti pojedinih odredbi Zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina. Januara 2014. godine doneta US je doneo odluku kojom je potvrdio da je više odredbi Zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina nisu u saglasnosti sa Ustavom.

Jugoslavije.⁴² U programu 2003. godine zauzimaju isti stav, protiv se menjanju statusa i položaja SR Jugoslavije, osvrćući se na formiranje Državne zajednice Srbije i Crne Gore, a novoformiranu državu ocenjuju kao „provizorijum“. Socijalisti smatraju da je u interesu građana Srbije i Crne Gore da i dalje žive u zajedničkoj državi pod istim imenom Jugoslavija (Program SPS, 2003: 7). SPS nije bio do kraja jasan na kojim principima bi počivalo ovo „povezivanje“ Srbije i Crne Gore.⁴³ Zalaganje za celovitost Srbije se jasno vidi i u stavu o Kosovu i Metohiji. Naglašava se da je to integralni i neodvojivi deo Republike Srbije. Sva dešavanja na Kosovu i Metohiji se posmatraju iz ugla da je NATO izvršio agresiju na SR Jugoslaviju 1999. godine i dovode u pitanje legitimitet odluka misija KFOR i UMNİK i podsećaju na odgovornost međunarodne zajednice u rešavanju Kosovskog pitanja. SPS zahteva da se omogući nastavak procesa koji će rezultirati političkim rešenjem Kosovskog problema uz poštovanje dva principa. Prvi princip podrazumeva ravnopravnost građana, svih nacionalnih zajednica i etničkih grupa koji žive na toj teritoriji. Drugi princip se tiče poštovanje suvereniteta i teritorijalne celovitosti Srbije i Jugoslavije (Program SPS, 2000: 89–90). Isto stanovište se zastupa u Programu iz 2003. uz dopunu da se Kosovo i Metohija definišu kao prioritarno, nacionalno, etničko, istorijsko i državno pitanje srpskog naroda. (Program SPS, 2003: 8). Osim protivljenja da se prizna nezavisnost Kosova i podsećanja predstavnika međunarodne zajednice na obaveze koje proističu iz Rezolucije 1244 UN, SPS ne predviđa nikakva konkretna rešenja. Upoređivanjem programa iz 2000. i 2003. godine najveći iskorak koji je napravljen jeste u prihvatanju evropskih integracija kao strateškog cilja kome teži Srbija, dok se ulazak u NATO i dalje odlučno

⁴² U odeljku posvećenom demokratiji, suverenitetu i teritorijalnom integritetu zahtevi za nezavisnošću Crne Gore i njen izlazak iz SR Jugoslavije se doživljavaju kao „puzeća“ secesija državnog i političkog rukovodstva u Crnoj Gori, koja ima za cilj da destabilizuje i sruši legalne i legitimne organe SR Jugoslavije (Program SPS, 2000: 85).

⁴³ „Socijalisti su i dalje za zajedničku državu Srbije i Crne Gore konstituisanu na principima ravnopravnosti sa minimumom funkcija koje proističu iz zajedničkih interesa, a koje mora imati svaka država. Takvo povezivanje Srbije i Crne Gore u interesu je građana i Srbije i Crne Gore“ (Program SPS, 2000: 7).

odbija zbog nelegalnog i nelegitimnog napada na SRJ 1999. godine (Program SPS, 2003: 3). Interesantno je da se u samo AP Kosovu jasno priznaje multietnički, multinacionalni i multikonfacionalni karakter društva dok se u tom kontekstu, barem ne tako eksplicitno ne navode ni AP Vojvodina ni Srbija. „Vizija Srbije 2020“ ne insistira na neprikosnovenom suverenitetu Srbije na Kosovu, već se dodatno naglašava: zaštita Srba na Kosovu; potreba za jačanjem institucionalnih veza sa srpskim zajednicama na Kosovu; politički dijalog, ali uz striktno odbijanje bilo kakvog priznanja nezavisnosti (Programska deklaracija SPS, Vizija Srbije 2020, 2014). Za razliku od ranijih programa, gde se jasno isticao suverenitet Srbije na Kosovu, u ovom dokumentu se više ističe socijalna i ekonomska pomoć Srbima na Kosovu (Programska deklaracija SPS, Vizija Srbije 2020, 2014), što pokazuje prilagođavanje politici Beograda koja je morala uslediti nakon potpisivanja Briselskog sporazuma 2013. godine.⁴⁴ SPS u „Viziji Srbije 2020“ ne dovodi u pitanje Briselski dijalog, već se umesto toga fokusira na ekonomsku i socijalnu podršku Srbima na Kosovu, čime se prilagođava zvaničnoj državnoj politici Beograda, koja je u tom trenutku pokušavala da zadrži politički uticaj kroz ekonomske mehanizme, a ne kroz formalne državne institucije. Iako SPS formalno ostaje pri svom narativu očuvanja suvereniteta i teritorijalnog integriteta, njegova politika nakon 2013. godine pokazuje pristajanje na realnost Briselskog sporazuma

U programu 2000. godine se Srbija definiše kao građanska država u kojoj je slobodno ispoljavanje „etničkog i nacionalnog osećanja“. Iz rečnika programa je izbačen termin naroda i narodnosti koji se koristio devedesetih godina, to je očekivan iskorak, neobično je što SPS prepoznaje dvojni kulturni identitet pojedinca i etničkih zajednica, a u povezivanju različitih kultura vide šansu za popuštanje međuetničkih napetosti (Program SPS, 2000: 80).

⁴⁴ Briselski sporazum je u velikoj meri transformisao institucionalno prisustvo Srbije na Kosovu, pre svega kroz raspuštanje srpskih institucija u pokrajini i njihovu integraciju u kosovski sistem, ali je istovremeno predvideo formiranje Zajednice srpskih opština (ZSO) kao mehanizma za očuvanje kolektivnih prava Srba na Kosovu. Sporazum u celosti dostupan na: European External Action Service (EEAS) (2013). First agreement of principles governing the normalization of relations. Retrieved from <https://www.eeas.europa.eu>

Dve napomene se ovde moraju izneti, prvo, govori se o dvojnog kulturnom, ne i nacionalnom identitetu. Iako ova ideja nije razrađena u programu, možemo naslutiti da je reč o jednoj vrsti obnove ideje da se stvori ako ne nacionalni, onda barem kulturni identitet koji bi nadišao međuetničke odnose. Drugo, koncept dvojnog kulturnog identiteta je kao ideja napušten već u sledećem programu, što implicira da SPS nije prepoznao interes u tome da promoviše ovu ideju, čak je napravljen, neko bi rekao, očekivani korak nazad u sigurno okrilje nacionalizma. Očuvanje celovitosti Srbije ostaje snažno programsko uporište SPS i nakon reformi programa 2003. godine, tako da se socijalisti i dalje odlučno protive svakom deljenju zemlje po etničkim i regionalnim merilima, jer to znači atomizaciju i drobljenje države (Program SPS, 2003: 7). U novom programu iz 2010. godine SPS daje pomalo oprečna tumačenja karaktera srpske države i društva. Prvo, insistira na tome da je Srbija građanska država u kojoj primat ima identitet srpskog naroda, dok se samo par pasusa kasnije ističe da je Srbija „multietničko, multireligijsko i multikulturalno društvo u kojoj se jednako vrednuju prava pojedinca i prava nacionalnih manjina“ (Program SPS, 2010: 14). Iz rečenog je jasno da je za SPS neprihvatljivo da se rešenja za status nacionalnih manjina nalaze u domenima teritorijalne ili političke autonomije.⁴⁵ Socijalisti su u svim svojim programima jasno rekli da se protive svakom daljem deljenju zemlje po regionalnim ili etničkim merilima, i to vide kao cepanje Srbije i ugrožavanje stabilnosti društva (Program SPS, 2000: 86; Program SPS, 2003: 7 i Program SPS, 2010: 20).

Načela zaštite i prava nacionalnih manjina u programskim odrednicama SPS su jasno ograničena domenima kulturne autonomije. Kad je reč o priznavanju kolektivnih prava nacionalnim manjinama, ona su jasno definisana Programom iz 2003. godine, dok se u programu iz 2000. godine ne pominju, makar ne eksplicitno. Priznaje se pravo na očuvanje nacionalnog i kulturnog

⁴⁵ Određena međunarodno priznata kolektivna prava, odnose se na pojedince, pripadnike nacionalnih manjina. Ta prava mogu uključivati kulturnu, ali ne i političku autonomiju. Prema međunarodno usvojenim kriterijumima nacionalne manjine nemaju pravo samoopredeljenja, uključujući i mogućnost otcepljenja“ (Program SPS, 2003: 9).

identiteta nacionalnim manjina, ali se ne pominju nigde kao titulari kolektivna prava. U programu 2003. godine više se pažnje posvećuje pravima nacionalnih manjina. Pored poštovanja principa ravnopravnosti među etničkim zajednicama i zabrane svake vrste diskriminacije, prepoznaju se i kulturna prava, pravo na službenu upotrebu jezika i pisma i pravo na informisanje kao međunarodno priznata kolektivna prava. Međutim i ovde SPS ostaje nedorečen i govori o kolektivnim pravima kao pravima koja se odnose na pojedince (Program SPS, 2003: 9) nigde se ne pominju etničke zajednice kao titulari prava. U programu iz 2010. godine se čini korak dalje, pa se prepoznaju i problemi sa kojima se suočavaju manjinske grupe, tu spadaju: izloženost diskriminaciji, nasilju i nejednakom tretmanu u društvu. Rešavanje ovih problema SPS smatra testom stepena demokratičnosti našeg društva (Program SPS, 2010: 17). Ovde se vidi jedan jasan iskorak u pozitivnom smeru. Ali, isto tako socijalisti u nekoliko navrata ističu kako je država Srbija uradila mnogo na unapređenju položaja manjinskih grupa. U svom programu iz 2010. godine, politiku integracije SPS definiše na sledećim načelima: 1) priznaju se kolektivna prava nacionalnih manjina, 2) jasno se ističe protivljenje bilo kakvom smanjenju opsega i nivoa prava, 3) protivljenje segregaciji i getoizaciji nacionalnih manjina, 4) ističe se da se, pored garantovanih prava, nacionalnim manjinama ne priznaje i pravo na samoopredeljenje i osuđuje se svako manipulisanje manjinskim pitanjem koje bi narušilo teritorijalni integritet države Srbije (Program SPS, 2010: 18–19). Ovde vidimo kontinuitet perspektive iz koje se posmatraju prava nacionalnih manjina, svaki iskorak i svaki zahtev koji ide van domena kulturne autonomije SPS vidi kao pretnju teritorijalnom integritetu države. A političke aktere koji istupaju sa zahtevima za uvođenje teritorijine ili političke autonomije ocenjuju kao nacionalističke i separatističke. U programu iz 2000. godine i navode da je reč o političkim pokretima sa teritorije AP Vojvodine i iz Raškog okruga, osvrćući se na stranke mađarske i bošnjačke nacionalne manjine (Program SPS, 2000: 86). U programu iz 2010. godine se otvoreno optužuju pojedine stranke, prevashodno manjinske stranke, da zloupotrebljavaju prava i institucije

zaštite nacionalnih manjina koristeći ih za političku samoizolaciju i getoizaciju nacionalnih manjina (Program SPS, 2010: 19). U programskoj deklaraciji „Vizija Srbije 2020“ naglašava se da prava nacionalnih manjina moraju biti jasno ograničena, pokazuje se veliki otpor svakom obliku političke autonomije i insistira se na integraciji nacionalnih manjina u društveni i ekonomski život, ali u okviru centralizovane države. Sve navedeno SPS vidi kao preventivne mere za sprečavanje separatističkih tendencija pojedinih manjinskih grupa (Programska deklaracija SPS, Vizija Srbije 2020, 2014). U programu iz 2010. godine nacionalne manjine su se prepoznavale kroz multietnički karakter Srbije, dok sada SPS dodatno naglašava integrativni model. Zadržana je politika kulturne autonomije, ali se u „Viziji Srbije 2020“ dodatno insistira da Srbija mora biti jedinstvena i suverena, čime se odbacuje svaki model autonomije koji bi išao van okvira kulturnih prava.

SPS u programima otvoreno priznaje kolektivna prava nacionalnih manjina, ali uz jasne naznake da nema revidiranja njihovog obima i sadržine. SPS zadržava jedan konzervativan pristup politici integracije, koji je imao i devedesetih godina, pitanje prava i statusa nacionalnih manjina posmatra pre svega iz ugla demokratske stabilnosti. A etničku heterogenost društva doživljava kao nužnost koja je data, gde se razlike tolerišu, jer je to neophodno. Drugim rečima, na međuetničke razlike se gleda pragmatično, a ne vrednosno. Analiza poslednjeg programa SPS-a „Vizija Srbije 2020“ pokazuje da je SPS učvrstio nacionalno-konzervativnu komponentu svoje politike, dok istovremeno nastavlja da se formalno predstavlja kao moderna levica sa socijalnim naglaskom.

Demokratska stranka (DS), često percipirana kao saveznik nacionalnih manjina, što zaista i jeste bila u odnosu na druge političke stranke, naročito u periodu pred i nakon 2000. godine. Ovu tvrdnju potkrepljujemo sledećim argumentima. Prvo, predstavnici nacionalnih manjina su u vreme etničkih napetosti tokom devedesetih godina 20. veka u građanski orijentisanom DS-u imali politički oslonac, što je konačno i rezultiralo ulaskom tadašnjih manjinskih stranaka u koaliciju DOS. Drugo, tokom svih izbornih ciklusa nakon 2000. godine postoji rezervisana mesta za predstavnike nacionalnih manjina na listi DS-a. Iako se otvoreno

zalagala za jednakost svih građana i stvaranje demokratskog i građanskog društva, njen odnos prema poimanju nacionalnog identiteta i interesa je na samom početku njenog delovanja bio dosta ekskluzivistički. Ovde pre svega mislimo na Program iz 1990. godine, gde DS promoviše izrazito nacionalističko shvaćanje države i nacije (Vukomanović, 2005: 3). Ovakav stav je sigurno odraz okolnosti koji su usledile a to je raspad SFRJ i etno-nacionalističke groznice koja je potresla celo društvo, a ne samo partijsku scenu. Iskorak u dobrom pravcu je napravljen već 1995. godine, kada se u Programu DS jasno navodi da „pripadnici nacionalnih manjina moraju imati najšira građanska i ljudska prava i zaštitu individualnih i nacionalnih prava u skladu sa međunarodnim ugovorima i konvencijama i standardima zapadnoevropskih demokratija“ (Vukomanović, 2011: 124). U programu DS-a donetom 2001. godine prihvataju se nacionalna i verska tolerancija kao temeljne vrednosti, a zaštita prava nacionalnih manjina postaje i ostaje jedno od ključnih programskih stanovišta DS-a.⁴⁶ Međutim, kao prvi cilj DS-a nakon promena 2000. godine ostaje „demokratska, jaka, međunarodno priznata, uvažena srpska država koja štiti prava svojih građana“ (Program DS, 2001: 18). Isto tako jezičke konstrukcije poput „nacionalna vrednost“, „narod“, „nacionalno biće i karakter“, „srpska država“ na momente dominiraju nad građanskim konceptom i terminima kao što je društvo (Božović, 2013: 38). Ovakav pristup možemo tumačiti kao jedan pokazatelj nesprenosti DS-a da jasnu prednost da multikulturalnom konceptu građanstva, mada se mora naglasiti da u programu DS-a nema odredbi koje jasno upućuju na to da je pripadništvo većinskoj naciji konstitutivni elemenat građanskog identiteta. Iako se DS zalaže za zaštitu manjinskog identiteta i promoviše prava nacionalnih manjina, prihvatila je ustavno rešenje iz člana 1 Ustava Republike Srbije, kojim se jasno ističe da je Srbija država „srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive“. Ovaj član Ustava se neretko tumačio kao afirmacija politike da se

⁴⁶ „Socijalna, nacionalna i regionalna raznolikost našeg društva iziskuje radikalno demokratski pristup, u kome svaki čovek dobija svoju šansu i priznanje. Naša obaveza je da primenimo najviše standarde manjinskih prava, političke i verske tolerancije“ (Program DS, 2001: 6–7).

pripadnici ostalih naroda, odnosno nacionalnih manjina kategorišu kao građani drugog reda. Iako odjeke veličanja srpske nacije i njene apsolutne dominacije ne možemo videti u programskim načelima DS-a, demokrate pristaju da ovakva proklamacija postane deo najvišeg pravnog akta jedne države. Uz svo uvažavanje okolnosti u kojima se dati Ustav doneo, koji je rezultat širokog konsenzusa ključnih političkih aktera, od partija nekadašnjeg DOS-a, sa DSS-om i DS-om, na čelu pa sve do opozicionog SRS-a, činjenica ostaje da je DS dala podršku ovakvoj formulaciji i nije ulagala napore da nakon dolaska na vlast navedeni član izmeni i napravi očekivani iskorak ka prihvatanju liberalno-pluralističkog koncepta građanstva. Međutim sa procesom konsolidacije demokratije u Srbiji, DS postaje dosta fleksibilniji po pitanju načina na koji će se voditi politika integracije manjinskih zajednica. Iz analize izbornih programa 2007. i 2008. godine postaje jasno da DS pravi iskorak, u odnosu na programske odredbe iz 2001. godine, ističe se multikulturalnost društva, promoviše se saradnja sa različitim nacionalnim manjinama stvaranjem multietničkih izbornih lista (Izborni program *Zato što život ne može da čeka*, 2007: 4) i (Izborni program *Za bolji život građana*, 2008: 4). DS je na multikulturalnost gledao iz vrednosnog ugla, a u praksi se zalagao za uključivanje nacionalnih manjina u politički i društveni život. DS je često kao svoju prednost, naročito tokom izbornih kampanja, navodila to da ona privlači glasače različitih etničkih zajednica i isticala multietnički karakter izbornih lista čime je htela da pokaže svoj potencijal da ujedini Srbiju (Izborni program *Zato što život ne može da čeka*, 2007). Iz navedenog je jasno da je najveći broj programskih odrednica usmeren na promociju i zaštitu kulturne autonomije nacionalnih manjina, uz jedan veći iskorak ka promovisanju afirmativnih mera koji se odnose pre svega na intenzivniju političku integraciju nacionalnih manjina u institucije sistema, ovde pre svega mislimo na aktivno uključivanje pripadnika nacionalnih manjina na izborne liste, čime se olakšao put za njihovo uključivanje u organe vlasti, odnosno proces odlučivanja. Multietničnost društva se ističe kao jedna od glavnih odlika i u programskom dokumentu iz 2015. godine, gde se Srbija jasno definiše kao multietničko društvo i zalaže se za manjinska prava,

političku i versku toleranciju.⁴⁷ Ovim pristupom se DS udaljava od stanovišta po kome se rešavanje statusa nacionalnih manjina posmatra isključivo iz perspektive demokratske stabilnosti. U programskim načelima Demokratske stranke iz 2015. godine ne postoji poseban deo programa koji se bavi ljudskim i manjinskim pravima, ali se navodi nekoliko konkretnih rešenja, pre svega u oblasti kulture i informisanja, poput obezbeđivanja programskih sadržaja na jezicima nacionalnih manjina, protivljenja privatizaciji medija nacionalnih manjina, formiranja regionalnog servisa za Centralnu Srbiju koji će obezbediti informisanje na jezicima nacionalnih zajednica i razvoja obrazovnih i kulturnih programa koji tretiraju pitanje manjinskih grupa.⁴⁸ U poslednjem programu se spisak prava i mera se proširuje, ali se uglavnom referiše na prava nacionalnih manjina koja su već definisana Ustavom i zakonima uz jednu razliku da se sada jasno prepoznaje interkulturalnost kao vrednost i spoznaje se potreba za stvaranjem uslova za vođenje interkulturalnog dijaloga u Srbiji.⁴⁹ Demokratska stranka je tokom svog političkog delovanja često sarađivala sa manjinskim strankama, ali je i privlačila glasove manjinskog dela biračkog tela.

Iz politike Demokratske stranke koju je vodila dok je bila na vlasti u periodu između 2008. i 2012. godine, jasno je da se kao stranka nije zalagala za politiku benignog zanemarivanja razlika, pošto se za individualna i kolektivna prava nacionalnih manjina zalagala i normativno i suštinski.⁵⁰ Pored svih uložених

⁴⁷ Program Demokratske stranke. Preuzeto 24. marta 2016, sa <http://www.ds.org.rs/dokumenti/ds-program.pdf>

⁴⁸ Program Demokratske stranke. Preuzeto 24. marta 2016, sa <http://www.ds.org.rs/dokumenti/ds-program.pdf>

⁴⁹ Ljudska i manjinska prava. Preuzeto 20. decembra 2024. godine, sa: <https://ds.org.rs/politics>

⁵⁰ Ovde pre svega imamo na umu usvajanje Zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina 2009. godine. Donošenje ovog zakona je bio od suštinske važnosti da se steknu zakonski i ostali proceduralni uslovi da Nacionalni savet nacionalnih manjina, kao organi manjinske samouprave u oblasti kulturne autonomije profunkcionišu u svom punom kapacitetu. Takođe, tokom mandata koalicije na čijem čelu je bio DS održani su i prvi direktni izbori za ova tela 2010. godine. Treće tokom mandata ove vlade, manjinske liste su pored poslaničkih mesta u Narodnoj skupštini, dobile i ministarska mesta – Rasim Ljajić kao ministar rada i socijalne politike, dok je Sulejman Ugljanin bio ministar bez portfelja.

napora da promovišu manjinska prava, pogled DS na autonomiju nacionalnih manjina je i dalje ograničen kulturnim domenima. Postoje izvesni iskoraci u smislu prihvatanja koncepta autonomije – prihvata se pravo manjina da učestvuju u donošenju odluka u pitanjima koja su od suštinskog značaja za nacionalne manjine, ali se participacija manjina u pitanjima koja se tiču društvene zajednice kao celine i dalje prećutkuje. Pogled DS-a na način na koji manjine ostvaruju političku jednakost, ostaje konzervativan, jer uprkos tome što su kao većinska stranka imali najveći potencijal da privuku, kako birače tako i kandidate, iz redova nacionalnih manjina, nisu uspjeli da taj potencijal razviju i da izgrade stranku sa jačim multietničkim kapacitetima. Čini se da DS, kao vladajuća stranka nije imala proaktivnu ulogu u rešavanju manjinskog pitanja, često se tokom ovog procesa oslanjala na političke stranke nacionalnih manjina i povlačila se pred njihovim zahtevima. DS je poput svih ostalih stranaka u Srbiji prepuštala manjinama da probleme u svom dvorištu rešavaju sami i nije ulagala napore da izgradi intenzivnije odnose između dominantne nacije i nacionalnih manjina i tako oslabi proces segregacije nacionalnih manjina. Sve navedeno nam jasno pokazuje da DS nije napravila očekivani iskorak koji bi podrazumevao napuštanje politika koje promovišu segregativnu multikulturalnost.

Poput SPS, i DS je u godinama nakon potpisivanja Briselskog sporazuma morao da revidira svoj stav prema rešavanju „kosovskog pitanja“. Demokratska stranka (DS) pristupa pitanju Kosova i Metohije kroz ustavnu obavezu zaštite legitimnih interesa države i građana, ističući važnost političkog dijaloga kao primarnog mehanizma rešavanja statusnih i društvenih problema. U svom programu, DS naglašava da se ovaj dijalog mora voditi transparentno i uz uključivanje relevantnih državnih i društvenih institucija, čime se osigurava demokratski legitimitet procesa odlučivanja. Stranka posebno ističe zaštitu životnih interesa svih etničkih zajednica na Kosovu, a naglasak stavlja na prava srpske zajednice i drugih manjinskih grupa. Ključni elementi ove zaštite uključuju pravo na bezbednost, slobodu kretanja, rad i zapošljavanje, korišćenje maternjeg jezika, uživanje imovinskih i kulturnih prava, kao i održiv povratak raseljenih lica. DS takođe prepoznaje značaj očuvanja

kulturno-istorijskog i verskog nasleđa na Kosovu i Metohiji, uz insistiranje da država Srbija mora aktivno raditi na njihovoj zaštiti i obnovi. Ovaj stav pokazuje kontinuitet politike DS-a u vezi sa očuvanjem srpske baštine i prava na imovinu u pokrajini. Posebno se naglašava nezavisnost srpske zajednice na Kosovu od političkih pritisaka, kako iz Prištine, tako i iz Beograda. DS kritikuje instrumentalizaciju Srba sa Kosova od strane političkih elita, ističući potrebu da oni samostalno jačaju svoj ekonomski i bezbednosni položaj kako bi ostvarili veću političku autonomiju i participaciju u institucijama. Na kraju, DS jasno postavlja statusna pitanja Kosova kao odgovornost demokratskih institucija i građana Srbije, a ne kao pitanje za pojedince ili autoritarne strukture. Ovim se stranka pozicionira kao zagovornik institucionalnog rešavanja kosovskog pitanja, kroz demokratske i dijaloške procese, uz naglasak na zaštiti prava srpske zajednice i očuvanju nacionalnih interesa Srbije.⁵¹

Demokratska stranka Srbije (DSS) ima, poput Srpske radikalne stranke, vrlo opširan program, dotiče gotovo sve najvažnije sfere političkog, ali i društvenog života. Međutim, za razliku od radikala pokušava da u svojim programima pomiri nacionalne i demokratske vrednosti. Kao stranka desnice, ističe značaj obnove i očuvanja srpskog nacionalnog identiteta i tradicije, vođenja odgovorne nacionalne politike u okviru jake pravne države i parlamentarne demokratije. DSS svoje programske ciljeve poistovetuje sa istorijskim težnjama srpskog naroda i drugim nacionalnim zajednicama se ne obraća (Program DSS, 2001: 4; Program DSS, 2007: 3). Programom DSS dominira identitetska politika, oličena u težnji za očuvanjem nacionalnog jedinstva i suvereniteta države, kao i kulturnog identiteta srpskog naroda. Nakon proglašenja nezavisnosti Kosova i Metohije, centralno mesto politike ove stranke postaje odbrana srpskih interesa u južnoj pokrajini i insistiranje na odbrani teritorijalnog integriteta zemlje i kritika procesa evrointegracija (Program DSS, 2009; Program DSS, 2014).⁵²

⁵¹ Odnos prema Kosovu i Metohiji. Preuzeto 20. decembra 2024. godine, sa: <https://ds.org.rs/politics>

⁵² DSS smatra da je problem statusa Kosova prelomna tačka u politici Srbije, jer ono predstavlja odnos „kako stranih sila prema zemlji, tako i same Srbije prema sebi“ navedeno prema: (Stanić & Janković, 2013).

Interesantno je da, iako je centralna tačka programa DSS-a odnos prema identitetskim pitanjima, pažnja koja se posvećuje položaju (ne)srpskih zajednica, ali i međuetničkim odnosima generalno, svedena je na simboličan nivo. Kada se u programu i definišu prava nacionalnih manjina to se radi šturo i kroz uopštene formulacije. U oba programa se u nekoliko navrata pominje „srpski narod i svi građani koji žive u našoj zemlji“ čime se jasno naglašava razdvajanje srpskog naroda i ostalih građana. DSS je ovakav pristup multietničnosti uspela da integriše u pomenuti prvi član Ustava RS, čime je država Srbija i zvanično postala država srpskog naroda i „ostalih građana“. Donošenje Ustava 2006. godine, kao i insistiranje na pomenutoj formulaciji, predvodio je upravo DSS. Čelnici stranke u svojim javnim nastupima ističu da je pisanje i usvajanje Ustava „vrhunac državotvornosti ove stranke“ (Stanić & Janković, 2013: 75). Ovakav ekskluzivistički pristup konceptu multikulturalnog građanstva jasno svrstava DSS u grupu stranaka koji na politiku integracije posmatraju isključivo iz perspektive segregativnog multikulturalizma, prava nacionalnih manjina se ne zabranjuju, niti se prepuštaju privatnoj inicijativi, kao u slučaju SRS, ona se garantuju zakonom, ali primarna uloga države i njenih institucija ostaje „duhovna obnova srpskog naroda“. Iako delovanje svoje stranke u velikoj meri podređuju očuvanje srpskog nacionalnog identiteta i kulture, ističu svoju predanost demokratiji i smatraju je političkim i nacionalnim ciljem (Program DSS, 2007: 3). U delu programa koji je posvećen ljudskim pravima promovišu se vrednosti lične slobode, jednakost svih građana pred zakonom i zabrana diskriminacije po bilo kom ličnom svojstvu.⁵³ Međutim, iako se ne pominju kolektivna prava manjina kao posebna kategorija, DSS priznaje sva prava nacionalnih manjina koja su u skladu sa međunarodnim pravom, ali i prava koja su stečena tokom života u državi Srbiji. Jedino kolektivno pravo koje je jasno navedeno jeste osnovno i srednje obrazovanje nacionalnih manjina na maternjem jeziku u državnim školama,

⁵³ Program Demokratska stranka Srbije, preuzeto 12. novembra 2016, sa <http://www.dss.rs/program-stranke/#1454952754602-19646c6c-da78>

o budžetskom trošku.⁵⁴ Iako se u prvi plan ističe nacionalno va-
spitanje kroz „sistematsko čuvanje, istraživanje i promovisanje
kulturnih i duhovnih tekovina srpskog naroda“, ova stranka ja-
sno navodi da nacionalne manjine moraju imati sva prava i mo-
gućnosti da čuvaju i razvijaju sopstvene kulturne tradicije i po-
sebности.⁵⁵ Ključnu ulogu u ovim procesima, pored države DSS
daje Srpskoj pravoslavnoj Crkvi (SPC). Iako se apostrofira značaj
SPC, pristup DSS-a se u velikoj meri razlikuje od pristupa Dveri
ili SRS, jer je kod ove stranke demokratski pristup prepoznatljiv
i jasno primenjen, pošto se navedena prava očuvanja i obnove
duhovnosti priznaju i ostalim religijskim zajednicama. U progra-
mu 2007. godine se javlja i odrednica koja promoviše religijsku
toleranciju i saradnju između religijskih zajednica i sekularne jav-
nosti (Program DSS, 2007: 24). Ovde se mora još naglasiti da
je u programima DSS jasno naznačena svest ove stranke da je
Srbija višereligiozna država, dok se nigde ne pominje Srbija kao
multietnička država. Ova stranka daje više prostora za razvijanje
prava i mehanizama za zaštitu tih prava od ostale dve stranke
iz redova desnice, odnosno Srpske radikalne stranke i Dveri, ali
njen pristup politici integracije ostaje očekivano konzervativan,
dok se pitanjem interkulturalnosti uopšte ne bave. Razloge za
ovo „ignorisanje“ multietničnosti, možemo naći u tome što više-
religijski karakter društva, usled sekularnosti države, nema tako
dalekosežne političke implikacije, kao što je u slučaju multietnič-
nosti. U prvom deli rada smo pokazali da definisanje pravnog
statusa etničke zajednice, uvek ima političke implikacije, i da za-
htevi etničkih zajednica nisu vezani samo za kolektivna prava.
Pored toga što su titulari određenih prava, etničke zajednice
žele da imaju definisan i politički status, odnosno zahtevi često
idu u smeru da se obezbede određeni mehanizmi koji će dovesti
do političke jednakosti većine i manjine. Pažljivom analizom pro-
grama DSS-a je jasno da ova stranka nema nameru da se detalj-
nije upušta u uređenje statusa manjinskih zajednica, njen fokus

⁵⁴ Program Demokratska stranka Srbije, preuzeto 12. novembra 2016, sa
<http://www.dss.rs/program-stranke/#1454952754602-19646c6c-da78>

⁵⁵ Program Demokratska stranka Srbije, preuzeto 12. novembra 2016, sa
<http://www.dss.rs/program-stranke/#1454952754602-19646c6c-da78>

jeste položaj srpskog naroda, a uređenje položaja nacionalnih manjina prepuštaju predstavnicima samih manjina. Nacionalne manjine se prepoznaju kao titular prava, a obim i sadržina tog prava je ograničena međunarodnim pravom. U istoj odredbi se navodi da su „sve manjinske zajednice ravnopravne i da nijedna ne može pretendovati da uživa veća prava od drugih, bez obzira na svoju brojnost“ (Program DSS, 2001; Program DSS, 2007). Ova odredba ima za cilj da implicira da bilo kakvi oblici teritorijalne ili političke autonomije za ovu stranku nisu prihvatljivi. Međutim, moramo naglasiti da u ovom slučaju DSS nije izuzetak. Većina relevantnih stranaka u Srbiji naglašavaju demarkacionu liniju koju manjinska prava ne smeju preći. Reč je pre svega o uspostavljanju bilo kakvog vida teritorijalne autonomije, koja se često vidi kao pretnja po teritorijalni integritet države. Možemo zaključiti da DSS prihvata individualna i kolektivna prava i prepoznaje mehanizme zaštite nacionalnih manjina, ali samo dok su u dometima kulturne autonomije. Očekivano za stranku desnice, DSS se neće previše upuštati u uređenje položaja nacionalnih manjina, van zabrane diskriminacije i garantovanja prava propisanih zakonom. U tumačenju prava koja su garantovana zakonom će uvek zauzimati konzervativnu poziciju, a zahtevi nacionalnih manjina će se uvek posmatrati kroz prizmu demokratske stabilnost. Iz svega navedenog je jasno da DSS ostaje u granicama segregativnog multikulturalizma. Konačno, prema skromnom sudu autorke, DSS je u velikoj meri i doprineo tome da se u Srbiji ustoliči segregativni multikulturalizam kao dominantan model politike integracije.

Srpska radikalna stranka (SRS), kao cilj svog političkog delovanja, postavlja ideju ujedinjenja svih Srba sa prostora bivše SFRJ u državnu zajednicu. SRS ostaje verna ideji Velike Srbije, koju je promovisala devedesetih godina i promociji srpske kulture i identiteta i kao svoju misiju vidi „vraćanje našeg (srpskog – prim. K. M.) naroda pravoslavno-hrišćanskom sistemu moralnih normi“. U tome vide kao posebno važno reformisanje „socijalne funkcije crkve (Srpske pravoslavne crkve – prim. K. M.), pre svega kao opšte integrativne snage srpskog naroda“ (Program SRS, 2009: 74). Srpski radikali ostaju „branioci“ nacionalne tradicije

srpskog naroda i smatraju da je briga i zadatak države, ali i svih obrazovnih, kulturnih, naučnih i umetničkih institucija koji se finansiraju iz državnog budžeta, promocija nacionalne (srpske – prim. K. M.) tradicije. Sve navedeno ne bi bilo toliko sporno kada bi se isto, ili makar u nekom obimu, garantovalo i drugim narodima koji žive u Srbiji.

Pored ovih nacionalističkih odrednica, u programu je dosta odredbi posvećeno osnovnim građanskim pravima, a u prvi plan se ističe sloboda kao osnovna ljudska vrednost (Program SRS, 2012). Radikalna stranka prepoznaje koncept kolektivnih prava nacionalnih manjina, čak ističe da su to prava koja su „jedan od pokazatelja stvarnog poštovanja principa ravnopravnosti i jednakosti građana, ali i značajan pokazatelj stepena razvijenosti demokratskih odnosa u jednoj državi“ (Program SRS, 2012: 27). Ukoliko ovu programsku odrednicu uporedimo sa ponašanjem čelnika SRS jasno je da se radi samo o deklarativnoj tvrdnji, pošto čelnici ove stranke i dalje nastavljaju da u javnosti promovišu ekstremne, diskriminatorne stavove prema nacionalnim manjinama, kako u Srbiji, tako i u bivšoj SFRJ (Vukomanović, 2011: 129). Istinsko shvatanje međuetničkih odnosa Srpske radikalne stranke se ogleda u drugoj formulaciji, odnosno u predviđenom modelu finansiranja kolektivnih prava nacionalnih manjina. SRS nijednog momenta ne poriče prava nacionalnih manjina na obrazovanje ili pravo na informisanje na maternjem jeziku, kulturna prava i sl., ali se u njihovom programom ipak naglašava da se obezbeđivanje mehanizama za uživanje ovih prava neće finansirati iz budžetskih sredstava, već će to biti prepušteno privatnoj inicijativi (Program SRS, 2012: 28). SRS je pitanje kolektivnih prava, odnosno načina na koji će se ona ostvariti, poistovetila s pitanjem individualnog prava privatne inicijative (Vukomanović, 2011: 132). Jasno je predviđeni način finansiranja, samim tim i garantovanja uživanja prava nacionalnih manjina, nije adekvatan ni sa aspekta uspešne integracije društva, a naročito ne iz ugla njegovog usvajanja, koje bi neminovno podrazumevalo ukidanje postojećih prava nacionalnih manjina, što ne bi prošlo nezapaženo ni od strane međunarodne javnosti, ni od strane matičnih država nacionalnih manjina, a pogotovo ne kod samih

pripadnika nacionalnih manjina. Predviđeno rešenje je klasičan primer promovisanja stava da je zadatak države da na etničke i nacionalne različitosti odgovori benignim zanemarivanjem postojećih razlika. SRS prihvata kolektivna prava nacionalnih manjina, ali samo dok su u domenima kulturne autonomije. SRS je klasičan primer zagovornika ideje o etnokulturalnoj neutralnosti države- kolektivna prava nacionalnih manjina se ne zabranjuju, zabranjen je svaki vid diskriminacije po etničkoj osnovi, ali nije dopuštena afirmacija manjinskih identiteta i/ili kulture od strane državnih organa. Ovakva tendencija nije novina, ona je uočljiva i u liberalnim demokratijama, na to je upozoravao Kimlika. Ukratko ćemo podsetiti na argumentaciju koju smo izneli u odeljku „Mit o etnokulturalnoj neutralnosti države“. Kimlika je uspešno dokazao da nijedna država nije bila u potpunosti neutralna, i da je politika benignog zanemarivanja razlika pogrešna i nekoherentna. Vlada svakodnevno donosi odluke koje neizbežno uključuju priznanje, akomodiranje i podržavanje potreba i identiteta dominantne nacije ili nacija. Država, svojim odlukama o jezicima, unutrašnjim granicama, javnim praznicima i državnim simbolima neizbežno promoviše izvesne kulturne i nacionalne identitete i time pripadnike drugih etnokulturalnih grupa stavlja u neravnomeran položaj (Kimlika, 1995). Ukoliko je zadatak države i svih institucija koje se finansiraju iz budžeta da se promoviše tradicija i kultura dominantne nacije, u ovom slučaju srpske, za šta se zalaže SRS, onda se pripadnici svih ostalih nacionalnih zajednica nedvosmisleno stavljaju u neravnomeran položaj.

Analiza programskih načela pokazuje da SRS apostrofira tezu osobenost nacionalnih manjina, ali samo dok ona ne utiče na položaj dominantne, srpske nacije, za čije se interese zdušno zalaže. SRS čak u jednom momentu zaključuje da su pripadnici većinskog naroda bili ugroženi, naročito za vreme komunizma, a pripadnici nacionalnih manjina privilegovani (Program SRS, 2009: 28). Ovo je aluzija na politiku primene „etničkog ključa“ prilikom izbora kadrova unutar komunističke partije i državnih organa, što je podrazumevalo da se unutar federacije i federalnih jedinica biraju kadrovi u skladu sa njihovim etničkim poreklom, odnosno pripadnošću republici, odnosno pokrajini. Jasno je da

SRS nema pozitivan stav prema bilo kakvim afirmativnim merama koje bi podrazumevalo uključivanje nacionalnih manjina u politički ili društveni život. SRS priznaje pravo predstavnicima manjina da „ukoliko su izabrani budu zastupljeni u državnim organima i organima lokalne samouprave“. Jasno je da samo pravo da budete birani, u slučaju nacionalne manjine nije dovoljno za postizanje političke jednakosti. Bez primene afirmativnih mera retko koja nacionalna manjina će moći da ostvari svoje pravo da bude izabrana. Ali stav SRS o (ne)uključivanju nacionalnih manjina u politički život je očekivan, ukoliko se ima na umu da je njihova polazna tačka sledeća: zadatak države je da zakonom prava garantuje, ali mora ostati slepa na etnokulturalne razlike. Možemo zaključiti da je razumevanje manjinskih prava i politike integracije odraz prirode ove stranke i njenog kontinuiteta u sferi poimanja međunacionalnih odnosa. Uz napomenu da je makar na deklarativnom nivou odustala od jasnih diskriminatornih odredbi, koje je javno i otvoreno zagovarala devedesetih godina, prema određenim nacionalnim manjinama, u prvom redu Albancima.⁵⁶

Liberalno demokratska partija (LDP) u svom statutu navodi da je jedan od ciljeva formiranja ove stranke, pored standardnih odredbi posvećene demokratskim načelima i vrednostima, i zaštita prava na posebnost, različitost i individualnost i zaštita prava nacionalnih manjina (Statut LDP, čl. 2). LDP od svog osnivanja insistira na poštovanju ljudskih prava i vladavini prava, međutim ne ostaje samo u granicama neoliberalne doktrine zabrane diskriminacije i zaštite ljudskih prava, prepoznaje i zalaže se za različita individualna i kolektivna prava nacionalnih manjina. LDP izlazi sa programom Drugačija Srbija 2007. godine u nameri

⁵⁶ SRS je u svom osnivačkom programu iz 1991. i potomjem iz 1994. izložila ekstremno diskriminatorni stav prema Albancima, SRS kao svoj cilj ističe „gušenje svim sredstvima albanske separatističke pobune na Kosovu i Metohiji“ kao bi „recidivi te pobune bili nemogući“ SRS se zalaže „za ukidanje autonomnih pokrajina na teritoriji Srbije“; „raspuštanje svih ustanova koje se finansiraju iz državnog budžeta, a deluju na albanskom jeziku“; „ukidanje socijalnih davanja Šiptarima, posebno ona koja podstiču previsok natalitet“; „sprečavanje svakog državnog dotiranja albanske nacionalne manjine i preusmeravanje ranije tome namenjenih sredstava na isključivo finansiranje povratka Srba na Kosovo i Metohiju“ (Vukomanović, 2011: 127–128).

da ponudi drugačije ideje za uređenje društva od onih koje su sprovodile tada dve najjače stranke na vlasti, a to su DS i DSS. LDP se kao stranka uvek izdvajala po dva pitanja. Prvo, otvoreno se zalagala za ulazak Srbije u NATO i proces evroatlantskih integracija je videla kao nedvosmisleno uvezane procese. Drugo, LDP nije propuštao priliku da istakne da je Srbija izgubila svoj suverenitet na Kosovu 1999. godine, potpisivanjem Kumanovskog sporazuma. Dosledno ovom stavu zalagali su se da se rešenje o statusu Kosova reši tako što će Srbija prepustiti svim građanima Kosova, pravo upravljanja teritorijom na kojoj žive (Drugačija Srbija, 2007: 10). Te dve političke naddeterminante svrstava LDP u radikalne partije, u smislu da se njihov stav radikalno razlikuje od mejnstrim stranaka. Međutim, LDP se od ostalih stranaka izdvajao i načinu na koji bi rešio status pojedinih nacionalnih manjina. U prethodnim delovima je u nekoliko navrata podvučeno da je za sve relevantne većinske stranke u Srbiji teritorijalna autonomija bila apsolutno neprihvatljiva kao model zaštite manjinskih prava. LDP je zagovarao ideju regionalizacije i decentralizacije cele Srbije, smatrajući da je to savremeni model razvoja društva i najoptimalnije rešenje da se spreči još jača dezintegracija zemlje. Dalje se obrazlaže da je pitanje autonomije za ovu stranku pitanje odgovornosti i ističe se pravo građana Vojvodine Sandžaka i Juga Srbije da ostvaruju svoje specifične interese u okviru regionalne i pokrajinske autonomije (Povelja slobode, 2006: 29). Jasno je da LDP ne vidi teritorijalnu autonomiju kao separatističku pretnju, s druge strane, ukoliko se govori o regionalizaciji zemlje u celosti, logično je da se onda vodi računa i o specifičnim interesima nacionalnih manjina što je LDP i učinio. Međutim, LDP se ovde obraća samo najbrojnim i teritorijalno koncentrisanim nacionalnim manjinama,⁵⁷ i ne predviđa neke modele za ostale manjinske zajednice koje iz različitih razloga teško mogu

⁵⁷ Bošnjacima, Mađarima ili Albancima LDP želi da omogući da u okvirima društva čiji moraju biti ravnopravni građani utiču na svoj život u većoj meri i efikasnije nego što je to slučaj danas. Proces dezintegracije naše zemlje time neće biti ubrzan, već konačno zaustavljen, tako što će u okvirima našeg društva građanima biti omogućeno da pozitivno utiču na svoj život" (Povelja slobode, 2009: 29).

ostvarivati svoje pravo na autonomiju putem modela teritorijalne autonomije. Ova stranka se takođe isticala i po tome što je bila veliki kritičar Ustava Srbije koji je izglasan na referendumu 2006. godine. LDP smatra da doneti Ustav građane deli, što ukoliko imamo u vidu prvi član Ustava koji razdvaja srpski narod od ostalih građana i žalbe koje pripadnici (ne)srpskih zajednica iznose na ovu temu, jeste tačna tvrdnja.

U političkom programu Preokret iz 2012. godine pominje prava manjina direktno i van koncepta ljudskih prava, čak u prvom članu jasno govori o „punoj zaštiti individualnih sloboda i manjinskih prava“, a zatim ceo član 6 programa u potpunosti posvećuje etničkim zajednicama (Izborni program 2014 LDP, 2014: 2). U tom članu se ističu i konkretni problemi sa kojima se suočavaju u radu nacionalni saveti nacionalnih manjina, tela koje imaju ključnu ulogu u predstavljanju interesa manjina u javnim politikama u oblasti kulturne autonomije. U platformi kojem su se kandidovali na izborima dve godine kasnije (Izborni program 2014 LDP, 2014: 1), jedva da se pominju prava etničkih zajednica i nacionalnih manjina, a ukoliko se i pominju, to je u sklopu uopštene priče o ljudskim pravima. Prava manjina se ovde navode samo posredno, kada se govori o borbi protiv diskriminacije i postojećih stereotipa u društvu. Multinacionalni identitet i etnička raznolikost kulturnog nasleđa se direktno pominje jedino kada se govori o specifičnostima i rešavanju statusa Vojvodine u okviru reforme ustavnog poretka (Izborni program 2014 LDP, 2014: 19). Interesantno je da su ovoj platformi ne navode nikakva konkretna rešenja za teritoriju Sandžaka ili Juga Srbije, što imamo u Programu stranke iz 2007. godine. Ukoliko uporedimo ova dva programa, uočljiv je otklon LDP-a od koncepta prava manjina i politike usmerene ka manjinama. Razlog za ovo možemo tražiti u tome što je program kandidovan 2014. godine posvećen pre svega ekonomskim temama, ili pak u tome što rukovodstvo LDP-a ne prepoznaje među svojim biračima pripadnike nacionalnih manjina, pa se zato i ne bavi konkretno i detaljnije njihovim pravima i položajem, te tu tematiku prepušta političkim strankama nacionalnih manjina. U naučnoj literaturi koja se bavi ideološkim profilisanjem i pozicioniranjem stranaka u Srbiji postoji

saglasje oko liberalne pozicije LDP-a. Stojiljković tvrdi da je ova partija najbliža libertarijanskoj poziciji, imajući na umu naglašenu proevropsku i tržišnu liberalnu poziciju (Stojiljković, 2011: 284–287). Na istom tragu je i Vujačić, koji LDP klasifikuje kao partiju umerenog neoklasičnog liberalizma, i to pre svega u pogledu ekonomije, uz napomenu da kada se analizira socio-ekonomski program nalikuje na sve druge mejnstrim stranke (Vujačić, 2007: 168–170). Možemo zaključiti da LDP, s obzirom na svoju liberalnu i antisistemsku poziciju ima izražen senzibilitet za potrebe nacionalnih manjina. Važan iskorak LDP-a jeste otvoreno zalaganje da se status manjinskih zajednica reši uspostavljanjem teritorijalne autonomije, kao rešenja koje će doprineti, a ne uvećati proces dezintegracije zemlje. Drugi važan iskorak koji je ova partija načinila jeste odnos ove stranke prema poimanju nacionalnog identiteta i nacionalnog interesa. LDP je ostao dosledan građanskim vrednostima koje je često isticao kao svoje glavno obeležje. U svojim programskim odrednicama LDP se obraća modernoj Srbiji, ne izdvaja se srpski narod kao posebna kategorija i nema ni eksplicitnih, ni implicitnih tendencija da se Srbija predstavi prvenstveno kao država srpskog naroda. Fokus je na građanima i građankama, a vizija Srbije jeste „zajednica nezavisnih i slobodnih pojedinaca“ u neutralnoj državi „u kojoj se ustavno i političko uređenje ne zasniva ni na jednom isključivom pogledu na svet, ideologiji ili nacionalnom identitetu“ (Povelja slobode, 2009: 7). I pored insistiranja na promovisanju moderne građanske Srbije, LDP je morao da uvaži da je nacionalni identitet bitna odrednica ličnog identiteta sa ozbiljnim političkim i pravnim implikacijama. Stoga LDP zagovara individualna i kolektivna prava nacionalnih manjina i afirmiše njihovu participaciju u procesu odlučivanja, ali sve kroz prizmu promocije jednakosti i poštovanja ljudskih prava. LDP ističe da se mora napraviti diskontinuitet sa autoritarnim nasleđem devedesetih godina, koje doživljava kao najveću prepreku razvoju Srbije, ali za razliku od drugih stranaka u prvi plan stavlja suočavanje sa prošlošću i prihvatanje odgovornosti Srbije za zločine tokom rata devedesetih godina. LDP nije uspeo da na poslednjih nekoliko izbora obezbedi dovoljnu biračku podršku, kao ni da razvije dovoljan koalicioni ili učenjivački potencijal koji

bi ovoj stranci omogućili da aktivno participira u vlasti i realizuje neka od predviđenih programskih rešenja.⁵⁸

U grupu stranaka koje su uticale na celokupni smer i dinamiku partijskog takmičenja, a nemaju potpuni vremenski kontinuitet smo ubrojali i G17 plus. *G17 plus* u javnosti se percipirala kao tehnokratska opcija nezainteresovana za nacionalne teme. I zaista se kao stranka liberalnog korpusa nije mnogo bavila međuetničkim odnosima i velikim „nacionalnim“ temama, a ni položajem nacionalnih manjina. Za razliku od drugih relevantnih stranaka čiji je period formiranja i izgradnje imidža protekao u pokušaju da se ponudi odgovor za različita nerešena nacionalna pitanja, za G17 plus koja se kao stranka kasnije formira nikada nije bila naglašena nacionalna retorika (Gogić, 2013: 365). Usled izostanka konkretnijih odredbi koje bi detaljnije rešavale položaj nacionalnih manjina, stavove ove stranke o politici integracije nacionalnih manjina ćemo sagledati kroz dve perspektive. Prva perspektiva jeste pristup ove stranke rešavanju državnog pitanja nakon 2000. godine u okviru raspada druge Jugoslavije, gde otkrivamo kako je ova stranka poimala nacionalni identitet i nacionalni interes. Druga perspektiva podrazumeva analizu glavne ideje koju plasira ova stranka a to je proces ravnomernog razvoja, odnosno regionalizacije Srbije, kako bismo utvrdili u kojoj meri su u toj ideji uzeti u obzir, odnosno zastupljeni interesi različitih etničkih zajednica.

Političke i društvene okolnosti unutar druge Jugoslavije i kasnije državne zajednice Srbije i Crne Gore su primorale G17 plus da se kao stranka izjasni po nekoliko, u to vreme, gorućih pitanja koja su presudno uticale na status i oblik državnosti Republike Srbije. Imajući u vidu imidž ove stranke, ne možemo reći da nas je iznenadio način na koji su autori programa G17 plus pokušali da odgovore na rešavanje srpskog nacionalnog pitanja. Odnos prema ovom pitanju se u programskim odrednicama ove stranke posmatra isključivo kroz rešavanje problema državnosti. U to vreme, od 2003. do 2008. godine, na nacionalnoj agendi

⁵⁸ LDP više ne poseduje ni aktivnu veb stranicu na kojoj se mogu naći njen statut i program, te je analiza njihovih vrednosti i ciljeva analizirana na osnovu javnog istupanja njihovog lidera (Rainbow Ignite, 2024).

se nalaze tri goruća problema: rešavanje odnosa između Srbije i Crne Gore, pitanje statusa Kosova i Metohije i politika države prema pripadnicima srpskog naroda, koji su nakon raspada SFRJ ostali van granica Srbije. U pogledu državnosti u svom programu G17 plus konstatuje da bez jasno zaokružene države, Srbija ne može ući u Evropsku uniju (što je jedan od glavnih ciljeva političkog delovanja ove stranke) i ne samo to, već napominju da „već deceniju i po građani Srbije ne znaju gde se nalaze granice države u kojoj žive“ (Program G17 plus, 2004: 7). Državnu zajednicu SCG, formiranu 2003. godine, definiše kao „čudnu tvorevinu“ i „fiktivnu zajednicu“ u kojoj nije moguće zaštititi interese građana Srbije. Cilj Srbije mora biti pravljenje efikasne i funkcionalne države, a ne to da nastavi svoje postojanje u okviru nesrećnog državnog provizorijuma.⁵⁹ G17 plus se izdvojio na političkoj sceni smatrajući da dogovor o sporazumnom razdruživanju sa Crnom Gorom treba da nastupi što pre (Program G17 plus, 2004: 10).⁶⁰ Odgovor na drugo goruće pitanje, koje podrazumeva pregovore sa albanskim narodom na Kosovu i Metohiji, nije tako eksplicitan i jasan. Programske odrednice koje se bave ovim pitanjem više liče na faktografsko nabrojanje činjenica nego što ukazuju na neka konkretna rešenja. Ističu da je Kosovo pod međunarodnim protektoratom, da Srbija nema nikakve nadležnosti nad ovom teritorijom, ne ubira poreze, ne kontroliše institucije. Napominju da je Kosovo koevka srpske istorije, a kultura i crkvena baština deo srpskog identiteta. Međutim, rešenja za položaj Srba na Kosovu i Metohiji ne daju. Predlaže se postizanje istorijskog sporazuma između srpskog i albanskog naroda, ali se ne spominje šta bi bila njegova sadržina ili makar načela.⁶¹ Za srpsku zajednicu

⁵⁹ Ovaj stav argumentuju tvrdnjom da u okviru SCG postoje tri odvojena tržišta, tri centralne banke, različite valute, odvojene carinske, poreske i bankarske sisteme i potpuno nezavisne državne organe. Napominje se da država Srbija finansira 95% svih izdataka, dok crnogorski predstavnici drže pola vlasti i ministarskih mesta, a prihvataju svega 5% obaveza (Program G17 plus, 2004: 7).

⁶⁰ Jasno se navodi da Srbija nema interesa da zadržava Crnu Goru u zajedničkoj državi i da fokus Srbije mora biti izgradnja funkcionalne, moderne evropske države.

⁶¹ Samo se navodi da se do postizanja sporazuma mora poštovati Rezolucija UN 1244 i da se pregovori vode po principu – „standardi pre statusa“.

traže garanciju za punu autonomiju, i isto kao sa sporazumom, nigde ne prejudiciraju šta tačno podrazumeva ta autonomija i na kojim principima se zasniva (npr. da ali je reč o teritorijalnoj, kulturnoj, političkoj ili nekom drugom obliku autonomije). U slučaju Kosovskog pitanja G17 plus, nema tako jasan stav kao u slučaju Crne Gore, što je razumljivo imajući u vidu složenost problema. Na osnovu analiziranih programskih odrednica i insinucija o podeli Kosova kao mogućeg rešenja, sa kojima su istupali čelnici ove stranke, opravdano je pretpostaviti da bi G17 plus rešenje za Kosovsko pitanje tražio isto u sporazumnom razdruživanju. Kako su nezavisnost u pogledu opstanka SCG i budućeg statusa Kosova oduzimale mnogo energije, stavove G17 plus treba razumeti kao odraz želje da se pitanja sklone sa dnevnog reda kako bi se energija koncentrisala na privredni razvoj i evropske integracije (Gogić, 2013: 366). Iz izloženog je jasno da je za G17 plus zatvaranje pitanje granica bilo jedan od koraka koji se moraju napraviti kako bi Srbija što pre ušla u EU.

Treća tačka nacionalne agenda Srbije nakon 2000. godine bila je odnos Srbije ka Srbima koji su ostali van granica Srbije, a u bivšim republikama SFRJ. U programu ove stranke se ovim pitanjem. G17 plus ističe da bi državna politika morala da se zaokruži na onim teritorijama Srbije nad kojima ima kontrolu i gde suverenitet srpske države nije upitan. Složićemo se sa nalazom da je nejasno da li ovakav pristup nacionalnim pitanjima predstavlja pokušaj da se redefiniše poimanje nacionalnog identiteta i nacionalnog interesa (dodala K. M.) na građansko-kosmpolitskoj liniji koja se odriče Srba izvan Srbije ili u osnovi koncepcije leži ideja o fokusu na razvoj Srbije kao matične države koja bi predstavljala oslonac Srbima u regionu (Gogić, 2013: 367).

G17 plus prestaje zvanično da postoji kao stranka 2013. godine, kada se transformiše u *Ujedinjene regione Srbije (URS)*.⁶² Kao cilj političkog delovanja URS navodi: „stvaranje ekonomski

⁶² URS je nastao 2010. godine kao udruženje građana, odnosno politički savez različitih regionalnih i lokalnih pokreta, osnivačka skupština je bila u Kragujevcu. Godine 2013. se udružuju sa G17 plus, nakon čega sledi gašenje G17 plus i brisanje ove stranke iz Registra. URS se prijavljuje na istoj adresi kao nekadašnji G17 plus i zastupnik ostaje Mlađan Dinkić.

jake i demokratski stabilne države koja je sposobna da prepozna, očuva i zaštititi najbolje iz sopstvene tradicije i kulture i spremna da prihvati, razume i uspostavi evropske standarde i vrednosti" (Program za srpsku građansku državu, 2013). Ukoliko uporedimo ovu formulaciju temeljnog cilja sa G17 plus jasno nam je da se ovde radi o jednoj vrsti modifikacije misije G17 plus i to u pravcu pomeranja ka identitetskoj i vrednosnoj dimenziji politike (Gogić, 2013: 375). Ovaj zaokret ka politici identiteta se još jasnije vidi u samoidentifikaciji ove stranke. URS sebe u programu definiše kao „srpsku građansku stranku“ koja će poštovati „najviše demokratske vrednosti i „različitosti među građanima i delovima Srbije“ (Program za srpsku građansku državu, 2013). URS je pokušao da se predstavi kao opcija koja prevazilazi nacionalno-građanski rascep (Gogić, 2013: 375). Rešenje koje nudi ova stranka za prevazilaženje razlika koje se javljaju u sukobu građanskog i nacionalnog jeste regionalizacija i decentralizacija zemlje. Istu politiku je vodio i G17 plus, uz napomenu da je politika te stranke bila daleko neutralnija prema afirmaciji identiteta dominantne nacije. Ovo nije jedina razlika, URS ima jasniji definisan odnos Srbije kao matične države srpskog naroda, gde spadaju Srbi iz regiona (prvenstveno bivšim republikama SFRJ), ali i Srbe iz dijaspor. Stav prema Kosovu se takođe razlikuje od G17 plus. URS smatra da je obaveza Srbije da zaštiti srpsko stanovništvo na prostoru Kosova i Metohije, i mnogo eksplicitnije se zalaže za autonomiju srpske zajednice od G17 plus, zahtevajući da se institucionalizuju prava Srba na Kosovu i Metohiji, a način da se ovo ostvari vide u decentralizaciji Kosova, koja mora biti sprovedena tako da se uvažavaju posebnosti srpskog naroda i punu zaštitu kulturnog istorijskog nasleđa (Program za srpsku građansku državu, 2013). Iako je tačno da URS ne zauzima rigidan stav poput DSS, Dveri ili SRS, koji insistiraju na nepromenljivosti granica, ali ni ne forsira brzo zatvaranje pitanja granica kao G17 plus. Imajući u vidu da je Kosovo na spisku sedam regiona koja utvrđuje ova stranka, opravdano je pretpostaviti da URS ne bi tako lako sklopio istorijski sporazum o razdruživanju sa kosovskim Albancima, za šta se prećutno zalagao G17 plus.

Ukoliko pogledamo odnos G17 plus i URS prema gorućim nacionalnim pitanjima registrujemo zanimljiv obrt. Većina mejnstrim stranaka u Srbiji vremenom biva sve manje zaokupljena pitanjima identiteta političke zajednice i sve više su usredsređene na pitanja iz različitih oblasti javnih politika i to onih koja se tiču svakodnevnog života građana. Transformacija G17 plus u URS predstavlja suprotnu tendenciju. Za URS regionalizacija nije samo pitanje optimalne organizacije države već poseban oblik politike identiteta. Osnovu politike identiteta URS čini verovanje u primordijalnu ukorenjenost pojedinca u regionu i lokalnoj sredini iz koje potiče. Druga osobenost politike identiteta koju donosi ova stranka jeste uvažavanje ideje o višestrukosti identiteta.⁶³ URS je pokušao da kroz regionalni identitet ponudi model identifikacije koji će nadići etničke i religijske razlike. Mora se pohvaliti napor URS-a da promoviše višestrukost identiteta kao politiku. Iako koncept višestrukosti identiteta nosi sa sobom ogromni integracioni potencijal, međutim, tri zamerke se moraju uputiti predviđenom modelu. Prvo, razdvajanjem većine i manjine i jasnim afirmisanjem srpskog nacionalnog identiteta, podrila se sama ideja višestrukosti identiteta, jer je jasan primat dat jednom. Drugo, složićemo se sa ocenom da je legitimno postaviti pitanje da li su regionalne identifikacije, poput Vojvođanin, Sremac, Lala, Šumadinac, Era i sl. zaista aktuelizovane u meri u kojoj se to u ovom programu implicira. Treća zamerka se direktno nadovezuje na drugu. Veliko je pitanje u kojoj meri se nacionalne manjine mogu poistovetiti sa postojećim regionalnim identitetima. Da obrazložimo detaljnije, osim identiteta Vojvođanin sa kojim se, u teoriji, mogu poistovetiti nacionalne manjine iz ovog regiona, uz velike rezerve da li bi se to desilo u slučaju mađarske zajednice, teško da bi isto pravilo važilo za Albance i Bošnjake. Odnosno, ne postoji nijedna trenutno poznata

⁶³ Uvažavanje „višeslojnosti identiteta“ izražava se u stavovima da to što je neko „Šumadinac, Sremac, Lala, Moravac ili Era“ ne čini ga manje „pravoslavcem, muslimanom, katolikom ili ateistom“ niti manje Srbinom, Bošnjakom, Vlahom, Albancem, ili Slovakom“ odnosno vojvođanski Mađari nisu zbog toga ni Vojvođani ni Mađari, a svi zajedno nisu zbog toga manje nego više građani Srbije“ (Gogić, 2013: 382).

odrednica regionalnog identiteta sa kojom bi se mogle poistovetiti ove dve zajednice.⁶⁴

Afirmisanjem politike identiteta URS se pridružuje strankama poput SPO i DSS koje su pokušale da pomire protivrečnosti između nacionalnog i građanskog identiteta. Test vremena je pokazao da u toj nameri nisu bili naročito uspešni. URS je doživeo istu sudbinu kao i prethodne dve stranke, i nakon parlamentarnih izbora 2016. godine, nestaje sa političke scene (isto se desilo sa SPO, dok je DSS smaknut na marginu političkog spektra).

Kada je reč o zagovaranju ideje decentralizacije i regionalizacije Srbije, moramo naglasiti da ova ideja nije detaljno razrađena ni u osnivačkom programu G17 plus iz 2004. godine. Postoje programske odrednice koje govore o ravnomernom regionalnom razvoju i rešenjima kako da se ovaj cilj ostvari, ali nema nikakvog predloga da se Srbija podeli na regione. Jedini značajniji iskorak u tom pravcu, jeste kada se govori o položaju AP Vojvodine, gde se napominje da će pravni status ove oblasti biti definisan Osnovnim zakonom o AP Vojvodini, koji podrazumeva da se pokrajini dodeli širok spektar nadležnosti u različitim oblastima, zakonodavna, izvršna ali i sudska vlast, što je novina.⁶⁵ Najveći deo programa je posvećen ekonomskom oporavku i privrednom razvoju zemlje, ali i jačanju demokratskih kapaciteta institucija, ograničavanju moći države i vladavini prava, a krajnji cilj jeste ulazak Srbije u EU. Dosta se govori o položaju lokalnih samouprava i kako reformisati državne institucije da budu efikasnije u svom radu i kako lokalnu vlast približiti građanima. Kada je reč o nekim konkretnijim odredbama koje definišu status nacionalnih manjina, napomenuli smo da su retke i uopštene.

⁶⁴ Eventualno bi se moglo razmatrati da se Bošnjaci poistovete sa terminom Sandžaklija (opet ostaje pitanje da li bi se to prihvatilo kao praksa), ali Srbija u svojim zvaničnim dokumentima ne govori o Sandžaku, već o Raškoj oblasti, čime se dodatno podriva ideja da se uvede i prihvati termin Sandžaklija kao termin sa kojim će se poistoveti Bošnjaci.

⁶⁵ U programu koji je posvećen definisanju pravnog ustrojstva AP Vojvodine, G17plus predlaže da se pored opštinskih, okružnih i apelacionog suda osnuje i Viši trgovinski sud u Vojvodini, ali i Javno tužilaštvo Vojvodine (Program G17 plus, 2004).

Multietničnost se prepoznaje samo u kontekstu Vojvodine, dok se ona kao posebna karakteristika Srbije ne izdvaja. Iz programa ove stranke možemo naslutiti da G17 plus rešenje za međunarodne odnose vidi u stvaranju moderne evropske Srbije, koja bi bila, kako oni navode, u interesu svih naroda i manjina koji žive na njenoj teritoriji (Program G17, 2004: 10).

Ukoliko uporedimo program URS i G17 plus, jasno je da po ovom pitanju postoje značajne razlike. Sam naziv Ujedinjeni regioni Srbije upućuje nas na to da je ideja regionalizacije polazna tačka i zajednički imenitelj delovanja ove stranke. Još u vremenu svog osnivanja URS navodi da su problemi centralizovane države i neravnomerni regionalni razvoj u Srbiji podstakli njihovo osnivanje. Ideje, ciljeve i konkretne mere kako da se izvrši proces regionalizacije predstavili su u dokumentu pod nazivom Platforma za decentralizaciju i regionalizaciju Srbije (u daljem tekstu Platforma). Platforma predviđa reforme političkog sistema u pogledu vertikalne i horizontalne organizacije vlasti i teritorijalne organizacije zemlje, konkretno predviđaju se tri nivoa vlasti: republički, regionalni i lokalni i podela teritorije na sedam regiona: AP Vojvodina (Novi Sad), Region Beograd, Region Šumadija i Pomoravlje (Kragujevac), Region Istočna Srbija (Zaječar), Region Južna Srbija (Niš), Region Zapadna Srbija (Užice), AP Kosovo i Metohija (Kosovska Mitrovica).⁶⁶ Zbog ograničenog prostora, ovde nećemo detaljnije obrazlagati predložena rešenja, cilj nam je da vidimo da li su i u kojoj meri u modelu regionalizacije koji zastupa URS uzeti u obzir i interesi nacionalnih manjina, odnosno različitih etničkih zajednica.

⁶⁶ Lider URS, Mlađan Dinkić objašnjava da decentralizacija ima za cilj da povećava sredstava i ovlašćenja lokalnih samouprava, rasporedi teret između centralnih i lokalnih vlasti i razbije monopole političkih stranaka u Beogradu (RTV Vojvodina, 2010). Svaki od sedam regiona bi imao svoj statut, kao najviši pravni akt – ne zakon ili ustav (dodala K. M.), regionalnu skupštinu, regionalnu vladu i nadležnosti u oblastima koje bi bile utvrđene ustavnim zakonom i statutom regiona. Kada je reč o odnosu regionalne i centralne vlasti, predviđeno je da interesi regiona budu predstavljeni kroz Veće regiona u okviru Narodne skupštine. Finansiranje rashoda regionalnih vlasti ne podrazumeva uvođenje novih poreza na regionalnom nivou, već se to čini preraspodelom postojećih poreskih prihoda koji se prikupljaju u republički budžet (Gogić, 2013: 374).

Iz liste predviđenih sedam regiona, jasno je da nema regiona u kome nacionalne manjine čine dominantan udeo u stanovništvu. Osim toga, plasirana platforma propušta da malo detaljnije obrazloži kriterijume na osnovu kojih je predviđena podela i utvrđena. Ako bismo razloge za priznavanje regionalne političke autonomije Vojvodine, Kosova i Metohije i Beograda prihvatili kao samoočigledne, slažemo se sa ocenom da je podela preostala četiri regiona dosta arbitrarna (Gogić, 2013: 374). Jasno je da predviđeni model regionalizacije ne uzima u obzir etničku strukturu stanovništva, niti postojećim modelima predviđa neke posebne mehanizme za ostvarivanje autonomije nacionalnih manjina u oblastima u okviru regiona u kojima one čine dominantnu većinu. Ovde pored očiglednog primera Vojvodine, mislimo i na zapadnu Srbiju, gde živi najveći procenat Bošnjaka, ili jug Srbije, gde živi najveći procenat Albanaca. Imajući u vidu ideološku poziciju stranke, opravdano je pretpostaviti da su kreatori Platformi prihvatili princip koji zagovaraju mnoge liberalne stranke, ili stranke desnog centra, a to je da će se interesi nacionalnih manjina artikulirati kroz autonomiju opština, gradova i regiona. URS nije imao ambicije da se detaljnije bavi uređenjem međuetničkih odnosa, niti je interese nacionalnih manjina uzeo u obzir prilikom utvrđivanja granica i nadležnosti regiona. Naslućujemo da stranka zaobilazi etničku dimenziju procenjujući je kao rizičnu i kao „klizav teren“ za ostvarenje većeg izbornog uspeha. Ukoliko se ima u vidu koji lokalni i regionalni pokreti su pristupili ovom savezu sa G17 plus na čelu, jasno je da se oni obraćaju pre svega biračima iz unutrašnjosti Srbije, koji su nezadovoljni trenutnim predstavljanjem svojih opština u zakonodavnim i izvršnim vlastima i koji neprijateljski gledaju na centralizaciju vlasti. Konačno, URS se ne izjašnjava na koji način bi rešili status nacionalnih manjina u predviđenom modelu regionalizacije, niti predviđa neke mehanizme koji bi im omogućili artikulaciju njihovih interesa, kao što to radi Liberalno demokratska stranka. Ukratko ćemo podsetiti LDP u modelu regionalizacije koji oni zagovaraju, predviđaju različite mehanizme za ostvarivanje političke autonomije nacionalnih manjina, između ostalih i kreiranje regiona u kojima će Bošnjaci ili Albanci činiti većinu.

Srpski pokret Dveri nema obiman program poput drugih stranaka. Osnivački program partije je izdat pod simboličnim imenom Novi narodni dogovor.⁶⁷ Prvi pogled na program Dveri nam jasno pokazuje da nije reč o klasičnom programu, koji se viđa kod većine stranaka. Program ovog pokreta više liči na izbornu agendu, u kojoj su izloženi osnovni društveni i državni problemi i konkretne mere koje Dveri predviđaju kako bi ih rešili.⁶⁸ Ne iznose se filozofska ili ideološka uporišta programskih načela, fokus je na konkretnim merama koje će preduzeti ukoliko dođu na vlast. Program se dopunjuje različitim deklaracijama i rezolucijama o određenim pitanjima koja su na dnevnom redu politike pokreta.⁶⁹

Kao glavni prioritet svog političkog delovanja ističu obnovu i očuvanje srpskog identiteta i države, potom kulturne baštine, porodice kao osnovne ćelije društva i napokon prekid evropskog puta Srbije i približavanje Rusiji kao glavnom spolj-nopolitičkom partneru.⁷⁰ Dveri svoj programski identitet grade na porodičnim vrednostima i na pravoslavlju. S obzirom na to da su stranka desnice, sklonost ove ka nacionalnim vrednostima i običajima, tradiciji, porodici i evroskeptizmu je očekivana. Iako se u prvi plan ističu potrebe, interesi i vrednosti, dominantne među većinskim srpskim narodom, priznaje se i pravo svih nacionalnih manjina na poštovanje i očuvanje identiteta.⁷¹ Uprkos tome što se priznaju prava nacionalnih manjina, makar deklarativno, upravo je stav prema manjinama u javnosti izazivao najviše

⁶⁷ Objavljen je 15. februara 2013. godine na državni i crkveni praznik Sretenje. Osnivački program je obnovljen i dopunjen. Program Dveri. Preuzeto 16. jula 2021. godine sa <https://dveri.rs/zasto-dveri/program/>

⁶⁸ Program je podeljen u 12 tematskih celina koje odgovaraju na različite probleme iz različitih oblasti: položaj porodice, zdravlja, kulture, nauke, pri-vrede, spoljne politike i sl. Program Dveri. Preuzeto 16. jula 2021. godine sa <https://dveri.rs/zasto-dveri/program/>

⁶⁹ Na sajtu je dostupno sedam deklaracija i rezolucija, teme su raznolike od kul-ture do situacije uzrokovane virusom korona. Detaljnije pogledati na: <https://dveri.rs/zasto-dveri/deklaracije-i-rezolucije/>

⁷⁰ Program Dveri. Preuzeto 12. novembra 2016. godine, sa <https://dveri.rs/program/srbija-van-eu-i-u-savezu-sa-rusijom>, tačka 1 i 3.

⁷¹ Program Dveri. Preuzeto 12. novembra 2016. godine, sa <https://dveri.rs/program/srbija-van-eu-i-u-savezu-sa-rusijom>, tačka 6.

kontroverzi. Dveri u svom osnivačkom programu tvrde da će biti garant manjinskih prava, ali uživanje ovih prava nije samo po sebi garantovano, ono je uslovljeno iskazivanjem lojalnosti državi Srbiji (Vukov, 2013: 415).⁷²

Pravima nacionalnih manjina je posvećena samo jedna programska odrednica, preduslovi ostvarivanja prava su jasni, dok su obim i sadržine prava ostali bez detaljnijeg obrazloženja. Usled nedostatka ovih programskih odrednica, poslužićemo se istom metodologijom kao kod G17 plus, stav Dveri prema manjinskom pitanju ćemo analizirati na osnovu toga kako ova stranka definiše nacionalni interes, u kojoj meri je sklona etnocentrizmu i prema njenom stavu o regionalizaciji.

Dveri su se kao pokret okupili sa idejom odbrane srpske kulture i tradicije jer je suočena sa pretnjom odumiranja. Dveri su izdale posebnu Deklaraciju koja je posvećena načelima kulturne politike ove stranke. U pomenutom dokumentu su mnogo jasnije izložena gledišta ove stranke na značaj srpske kulture i tradicije. Kulturnu politiku ova stranka nedvosmisleno definiše kao identitetsku sa elementima konzervativizma i tradicionalizma. Dveri temelj srpske duhovnosti vide u pravoslavlju, koji definišu kao njegov konstitutivni element i smatraju da pravoslavlje ima sposobnost „da bude avangarda društvenih promena i deo svake srpske priče u budućnosti“. Oslanjanje na pravoslavne vrednosti, odnosno otvoreno promovisanje religijskih vrednosti je odlika partija desnice. Pažnju naše analize nam je privukao način na koji ova stranka definiše pojam srpske kulture i tradicije. Uvode termin srpskog duha, upotreba ove kovanice je češća nego upotreba termina srpske kulture tradicije i identiteta. Možemo pretpostaviti da se ova konstrukcija uvodi kao neka vrsta supstitucije koja treba da objedini značenja pojma srpske kulture i identiteta i pravoslavlja. Kao osnovni zadatak Dveri vide borbu za opstanak srpske kulture. Iako su programske odrednice koje definišu kulturnu politiku pokreta primarno

⁷² Pokušaj nesprenog ograđivanja od ovog stava je iskazan u tvrdnji da su sva prava zakonom garantovana uslovljena lojalnošću Srbiji. Pored stava prema nacionalnim manjinama, Dveri imaju kontraverzne stavove i prema seksualnim manjinama, ali i pitanjima rodne ravnopravnosti (Vukov, 2013: 415–416).

usmerene na dominantnu kulturu, u jednoj programskoj odrednici se uzimaju u obzir i druge kulture, čije se postojanje primarno vezuje za religijski aspekt. Tačnije Dveri se zalažu za „sistemsku i budžetski ozbiljnu promociju verske kulture tradicionalnih verskih zajednica u Srbiji“ (Deklaracija o kulturi, str. 2). Možemo zaključiti da se oni, poput DSS, ne upuštaju mnogo u rešavanje manjinskog pitanja, njihov fokus ostaje na odbrani i promovisanju interesa srpskog naroda i kulture, koje se primarno sagledavaju kroz vrednosti pravoslavne doktrine. Ove stranke garantuju prava nacionalnih manjina, uz napomenu da DSS ipak ide korak dalje, jer u svom programu definiše sadržinu prava nacionalnih manjina, koja se kreću u domenima kulturne autonomije. Konačno, DSS pokazuje veći senzibilitet ka ovom pitanju i pristup koji je više u skladu sa demokratskim vrednostima, jer uživanje ovih prava nije uslovljen lojalnosti državi, kao u slučaju Dveri i DSS jasno ističe da se nivo ostvarenih prava nacionalnih manjina ne može smanjivati.

Kada je reč o Kosovu i Metohiji, čelnici pokreta Dveri koriste svaku priliku da kritikuju i dovode u pitanje sve odluke sadašnje i bivše vlasti o ovom pitanju. Izričito se protive proglašenju nezavisnosti ove pokrajine, podrazumevajući da je Kosovo okupirana teritorija i da Srbija ni po koju cenu ne sme odustati od svoje teritorije (Vukov, 2013: 414). Imajući izrečeno u vidu, očekivan je zahtev da se poništi Briselski sporazum za koji se tvrdi da je protivustavan. Takođe, insistiraju na tome da se pregovori o Kosovu vrate u Savet bezbednosti UN. Evroskepticizam ove stranke je jasno izražen i u ovom segmentu, evropske integracije se nazivaju „EU-čorsokakom“ koji za konačni cilj nema ulazak Srbije u EU, već pravno priznanje Kosova, stoga se ova stranka zalaže za prekid pregovora sa EU. Alternativa koju nude trenutnoj spoljnoj politici jeste približavanje Rusiji.⁷³

Stav prema ideji regionalizacije može biti pouzdan indikator stavova političkih stranaka o teritorijalnoj autonomiji kao jednom od modela zaštite nacionalnih manjina. Dveri imaju

⁷³ Program Dveri. Preuzeto 16. jula 2012, sa <https://dveri.rs/zasto-dveri/program/van-eu-savez-sa-rusijom/>

dosta rigidan pogled kako na proces regionalizacije, tako i na trenutnu teritorijalnu organizaciju vlasti. Dveri se zalažu za jak centralni državni aparat, dok bi autonomiju regiona i pokrajina zamenili autonomijom lokalnih samouprava (Lončar, 2012: 88). Regionalizaciju, udruženo sa spoljašnjim pritiscima kojima je Srbija izložena pod izgovorom ugroženih manjinskih prava vide kao put „komadanja i drobljenja srpske teritorije“⁷⁴. Jasno je da protivljenje daljoj regionalizaciji zemlje ili većem stepenu autonomnih pokrajina pravdaju strahom od novog separatizma i potencijalnog gubitka teritorije. Kao jednu od mera, predviđaju i ukidanje statusa autonomne pokrajine Vojvodini. Postavlja se pitanje ukoliko zagovarate ovu ideju da li ugrožavate i negirate specifičnosti istorijskog, nacionalnog, kulturnog, religijskog i političkog života svih građana AP Vojvodine?! Odgovor je nedvosmisleno da, obe autonomne pokrajine svoju autonomiju upravu duguju ovim specifičnostima koja se u prvom redu tiče etničke raznolikosti stanovništva.

Dveri kao stranka desnice očekivano imaju vrlo konzervativan stav prema politikama identiteta, u prvom redu je promovisanje nacionalnog identiteta većinske nacije, etnokulturalne razlike se u izvesnoj meri priznaju i uslovno tolerišu. Kažemo uslovno, jer je tolerisanje međuetničkih razlika dozvoljeno samo dok ne ugrožava srpski duh i očuvanje srpske kulture i tradicije. Očekivano ova stranka prava nacionalnih manjina sagledava isključivo kroz prizmu demokratske stabilnosti, svaki ustupak nacionalnim manjina, uvažavanje njihovih zahteva za autonomijom se vidi kao pretnja društvenoj stabilnosti i teritorijalnom integritetu zemlje.

Socijaldemokratska stranka (SDS), koja je nastala odvajanjem od DS, u svom programu se nešto više i konkretnije od DS-a bavi ljudskim i manjinskim pravima. SDS ističe da je Srbija multinacionalno i multikulturalno društvo i to vide kao nepobitnu činjenicu. Analizom programa stranke je jasno da se politika prema manjinama uređuje na principima multikulturalizma.

⁷⁴ Program Dveri, preuzeto 12. novembra 2016, sa <https://dveri.rs/program/srbi-svi-i-svuda>

Pored standardnih odredbi borbe protiv diskriminacije i zalaganja za toleranciju i ravnopravnost, kao osnovnih načela na kojima počiva društvo, ova stranka se zalaže i za negovanje multikulturalnih vrednosti, očuvanje kulturnog i jezičkog identiteta etničkih zajednica i za obrazovanje etničkih zajednica na manjinskom jeziku (Program SDS, 2014: 5). Isto tako, ističe se značaj kulturne razmene i komunikacije između pripadnika većine i manjine i potrebe da se stvori jedno inkluzivno društvo u kome će svako imati šansu da participira. Manjinska prava se kategoriju u grupu prava koja su preduslov slobode, poput ljudskih i građanskih prava, a uključivanje nacionalnih manjina u društvo se navodi kao jedan od indikatora pravednosti društva. SDS smatra da je razvoj inkluzivnog društva preduslov dugoročne stabilnosti (Program SDS, 2014: 5). SDS zaista pravi jedan značajan iskorak u promovisanju društvene integracije nacionalnih manjina. Većina stranaka apostrofira političku integraciju, insistirajući na učešću nacionalnih manjina u političkom odlučivanju i u različitim državnim poslovima. Takođe SDS u većoj meri nego druge stranke posvećuje pažnju razvijanju interkulturalnog dijaloga, ili mu makar daje isti značaj kao i samoj kategoriji manjinskih prava.⁷⁵ Kao osnovne mane postojeće politike prema manjinama ističu nepoštovanje zakonskih propisa i nedovoljno finansijskih sredstava za promociju prava, kulture i identiteta nacionalnih manjina. Mera, koju ova stranka predlaže kako bi rešile postojeći problem, jeste jasnije pravno definisanje obaveza svakog nivoa vlasti u pogledu zaštite manjinskih prava (Program SDS, 2014: 11–12).

Analizom programa SDS-a možemo zaključiti da se nacionalni interes Srbije ne vezuje za određenu temu *per se*, ova stranka se opredelila za integrativni pristup koji podrazumeva da se interes Srbije definiše kroz nekoliko politika. Prvo je modernizacija Srbije, drugo je ubrzanje evropskih integracija i

⁷⁵ U delu Programa koji se bavi pravima nacionalnih manjina se navodi sledeće: „SDS će se posebno zalagati za reformu obrazovnog sistema na način koji će voditi unapređenju znanja većinskog stanovništva o identitetu i kulturnom nasleđu pripadnika nacionalnih manjina, kao i za finansiranje programa koji bi obezbedili pripadnicima jedne nacionalnosti da se upoznaju sa kulturom, nasleđem i jezikom drugih naroda“ (Program SDS, 2014: 12).

politika regionalnog pomirenja, postizanje istorijskog sporazuma između srpskog i albanskog naroda. Ulazak u EU se navodi kao strateški cilj zemlje. Ispunjenje kriterijuma za punopravno članstvo je obaveze čitavog društva, dok se usporavanje ovog puta tumači kao ugrožavanje najboljih interesa Srbije (Program SDS, 2014: 8).⁷⁶ SDS smatra da je proces pomirenja na Zapadnom Balkanu neodvojiv i uslovljen evropskim integracijama, a konačan cilj treba da bude uspostavljanje nove političke kulture na celom regionu (Program SDS, 2014: 8). Politika regionalnog pomirenja je tema kojoj SDS posvećuje veću pažnju u odnosu na ostale stranke. U programu stranke se navodi da: „spoljna politika Srbije treba da bude u funkciji najdublje regionalne saradnje i promovisanju mira i tolerancije“ (Program SDS, 2014: 8). Isticanje značaja politike regionalnog pomirenja je u skladu i sa politikom interkulturalnog dijaloga za koji se stranka zalaže. Opravdano je pretpostaviti da je SDS izdvojio politiku regionalnog pomirenja kao prioritet jer podrazumeva rešavanje međuetničkih, odnosno međudržavnih sporova, čije su teme najčešće i položaj nacionalnih manjina.⁷⁷

SDS Kosovo i Metohiju definiše kao „oblast od prvorazrednog značaja za istoriju i kulturu srpskog naroda“, dalje navode da se Srbija kako bi očuvala svoja prava i interese mora oslanjati na realne i ostvarive ciljeve,⁷⁸ ali polazna tačka ostaje rezolucija Saveta bezbednosti UN 1244, koju tumače kao šansu da se održi nit koja povezuje Kosovo i Metohiju sa državnim bićem

⁷⁶ Pored ulaska u EU, napominje se i razvijanje saradnje sa SAD, Ruskom federacijom, Kinom, kao i sa svim relevantnim partnerima u Evropi i svetu, ali se isto naglašava da Srbija mora postepeno prilagođavati svoju spoljnu politiku zajedničkoj spoljnoj politici EU (Program SDS, 2014: 8).

⁷⁷ Ovde prvenstveno mislimo na odnose sa bivšim republikama SFRJ, naročito onih sa kojima je Srbija ratovala tokom devedesetih godina. Da podsetimo u Srbiji su nakon završetka rata i ulaska u mirovne pregovore konstitutivni narodi dobili status nacionalne manjine, poput Hrvata, formirana je nova nacionalna zajednica Bošnjaka (nova makar u popisnoj listi novih zajednica koje država prepoznaje), a izbijanjem krize na jugu Srbije i proglašenjem samostalne nezavisnosti Kosova se opet otvara pitanje položaja albanske nacionalne manjine.

⁷⁸ Ovde se apostrofira činjenica da je najveći broj zemalja EU i UN priznao nezavisnost Kosova.

Srbije. SDS se zalaže za dijalog i postizanje istorijskog kompromisa između srpskog i albanskog naroda, a održivo rešenje je moguće postići samo ukoliko obe strane žrtvuju deo svojih aspiracija (Program SDS, 2014: 9). Na sličan način konačno rešenje definiše i SNS uz napomenu da SNS više apostrofira uvažavanje realnosti na terenu i ne insistira kao SDS na rezoluciji Saveta Bezbednosti 1244, što čini bitnu razliku u pristupima rešavanju ovog problema.

SDS poput drugih stranaka kao jedan od ciljeva svog delovanja navode jačanje demokratije i vladavina prava, smatraju da bi se to postiglo neophodno je doneti novi Ustav i izvršiti reformu političkog sistema. Kratko podsećanje – predsednik stranke, Boris Tadić, u vreme donošenja Ustava 2006. godine bio je predsednik Srbije, i isti Ustav koji smatraju da sada treba menjati je tada podržao i prihvatio. U samom programu se ne navode konkretnija rešenja kako da se navedeni ciljevi i postignu, izuzetak je reforma izbornog sistema, gde se navodi nekoliko predloga. Cilj svih reformi jeste da se ojača, sada već ozbiljno urušen, legitimitet predstavničkih institucija.⁷⁹ Jedna od mera koju predviđa ova stranka jeste da se smanji broj narodnih poslanika sa 250 na 150, cilj mere je da se smanji državna administracija i da se poveća uključivanje građana u donošenje odluka decentralizacijom vlasti. Važno je napomenuti da se SDS u navedenim merama političkog sistema ne osvrće na interese nacionalnih manjina, poput LDP-a koji zagovara da se sistem decentralizuje i otvara mogućnost uspostavljanja regiona na teritorijama gde manjine čine većinu. Predviđeno smanjenje poslanika Narodne skupštine direktno utiče na predstavljanje nacionalnih manjina, jer se rediguje formula za prirodni prag, koja se primenjuje u Srbiji. U slučaju primene ove mere broj glasova potrebnih za osvajanje mandata bi se uvećao oko dva i po puta.

⁷⁹ SDS daje predlog da se umesto proporcionalnog uvede mešoviti izborni sistem, da se teritorija Srbije podeli na više izbornih jedinica i uvede preferencijalno glasanje. Navedene mere bi trebalo da dovedu do većeg učešća građana u političkom procesu i da povećane kontrole rada izabranih poslanika i odbornika (Program SDS, 2014: 10).

SDS podržava decentralizaciju javnih poslova i reafirmaciju nadležnosti i značaja svih lokalnih i pokrajinskih vlasti. SDS se zalaže da se uspostave regioni, ali ostaje nejasno koje tačno nadležnosti bi imali i na osnovu kojih kriterijuma se uspostavljaju. Cilj uspostavljanja regiona je pre svega ravnomerniji ekonomski i društveni razvoj. Kada je reč o kriterijumima regionalizacije, navode samo dva: da budu u skladu sa principima koji se primenjuju u EU i reafirmacija tradicionalnih regionalnih sredina u Srbiji (Program SDS, 2014: 10). Nije jasno naznačeno šta se tačno podrazumeva pod pojmom tradicionalne regionalne celine u Srbiji, da li su to samo postojeće dve pokrajine ili se tu uključuju i teritorije poput Šumadije, Zapadne Srbije, Raške i sl. Ukoliko prihvatimo slobodno tumačenje ove formulacije možemo zaključiti da manjine poput Bošnjaka i Albanaca, odnosno regije gde one čine većinu stanovništva (Raška, odnosno Sandžak i jug Srbije) imaju pravo da zatraže formiranje posebnih regiona. Iako se etnička dimenzija ni u jednom momentu nije uzela kao mogući indikator prilikom donošenja odluke o uspostavljanju regiona, nije se ni isključila ta mogućnost. Odnosno SDS nigde u svom programu nije naveo da je teritorijalna autonomija neprihvatljiva kao model zaštite manjinskih prava, kao u slučaju SPS-a, SRS-a i drugih stranaka. Stav o teritorijalnoj autonomiji je možda jasniji ukoliko se sagleda kako ova stranka vidi položaj AP Vojvodine. SDS se zalaže za: „očuvanje i unapređenje teritorijalne autonomije Vojvodine kao pokrajine u sastavu Republike Srbije“. Pored toga što se autonomija pokrajine tumači kao teritorijalna autonomija, SDS naglašava da je potrebno da se Vojvodini, kao multietničkoj i multireligijskoj regiji u određenim pitanjima dodeliti pravo donošenja propisa sa zakonskom snagom (Program SDS, 2014: 10–11). Opravdano je pretpostaviti da se ovo pravo odnosi pre svega na oblasti koje se tiču rešavanja statusa nacionalnih manjina, religijskih i drugih etnokulturalnih grupa. Konačno, svako definisanje nadležnosti i oblika autonomije postojećih pokrajina apostrofira se poštovanje državnog i pravnog jedinstva Republike Srbije.

Analizom programskih načela zaključujemo da ova stranka prava manjina ne posmatra samo kroz prizmu demokratske

stabilnosti, već se zalaže za proaktivan pristup politici integracije i etničke i kulturne razlike ne shvata kao prepreku i datost koja se mora tolerisati, već kao šansu i prednost za razvoj društva. Međutim, iako ova stranka pravi veliki iskorak u pravcu promovisanja društvene integracije i interkulturalnog dijaloga, politika prema nacionalnim manjinama ne izlazi van domena kulturne autonomije. Ovo zaključujemo na osnovu toga što, iako je data mogućnost uspostavljanja regiona, nigde nije jasno naznačeno da li bi se interesi nacionalnih manjina uzeli u obzir u procesu regionalizacije. Tačnije, nije dat jasan odgovor na pitanje da li bi tradicionalne regionalne sredine u kojima nacionalne manjine čine većinu stanovnika imale pravo da se definišu kao posebni regioni. Politička integracija je kao jedna od dimenzije integracije zapostavljena, odnosno SDS u svom programu nije predvideo neka konkretna rešenja kako da se nacionalne manjine integrišu u politički sistem, kao što smo već naglasili politika integracije se ovde posmatra pre svega kroz njenu društvenu dimenziju.

Pokret Dosta je bilo (DJB) svoju politiku definiše kao politiku centra. U glavnom fokusu kako njihovog programa, tako i izborne agende je ekonomska politika i reforme koje je neophodno sprovesti u Srbiji.⁸⁰ DJB, kao pokret liberalne orijentacije, ne pokazuje veće interesovanje za manjinska prava i etničke podele. Ideološka okosnica njihovog delovanja su ekonomske teme i neophodne reforme u srpskom društvu. U svom programu navode samo opšte odredbe zabrane diskriminacije i ističu potrebu da svaki građanin ima jednake šanse za napredovanje na društvenoj lestvici, bez obzira na etničko poreklo. Ljudska prava definišu kao vrhunski društveni interes i prizmu kroz koju se posmatraju zakoni i svaka akcija države.⁸¹ Ova organizacija 2022. godine menja svoj naziv u *Suverenisti*, učestvuje na izborima te godine, ali ne osvaja dovoljno glasova za osvajanje mandata u republičkom parlamentu. Sa promenom imena je usledila i promena politike i ideološke pozicije, napravljen je veliki

⁸⁰ Program Dosta je bilo. Preuzeto 12. novembra 2016, sa <http://dostajebilo.rs/program/>

⁸¹ Program Dosta je bilo. Preuzeto 12. novembra 2016, sa <http://dostajebilo.rs/program/>

iskorak udesno. Tako da od partije centra, prema programu ove nove koalicije, jasno je da se sada radi o stranci desnice. Interesantno je da ova stranka odbacuje podelu na desnicu i levicu i ističe da u modernom svetu postoji podela samo na globaliste i suvereniste (Danas, 2021). Ova koalicija je tokom izborne kampanje isticala u prvi plan odbranu nacionalnih interesa Srbije, koja se ogledala pre svega u vrlo jasnom stavu o nezavisnosti Kosova i Metohije i isticanju evroskepticizma. Za rešavanje statusa Kosova i Metohije smatraju da je neophodno sačekati povoljnije međunarodnopravne okolnosti u kojima će biti moguće potpuno ostvarenje suvereniteta nad južnom pokrajinom. Pregovori sa Prištinom moraju se voditi isključivo u skladu sa Ustavom Republike Srbije i Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija. Pored navedenog ističe se da je potrebno jačati položaj i prisustvo srpskog naroda na Kosovu i Metohiji, iako se ne navode konkretne mere kako da se pomenuti cilj i postigne. Podržavaju politiku aktuelnih vlasti na međunarodnom planu po ovom pitanju, odnosno smatraju da se mora nastaviti sa aktivnostima usmerenim na povlačenje priznanja jednostrano proglašene nezavisnosti Kosova i Metohije (Istinomer, 2022). Nakon neuspeha na izborima predstavnici stranke gotovo da nisu više ni izlazili u javnost.

Liga socijaldemokrata Vojvodine (LSV) je osnovana 1990. godine kao antitotalitarna i regionalna stranka i u svom programu se obraća pre svega građanima i građankama Vojvodine. Ova stranka ima najviše konkretnog i pojedinačnog sadržaja koji je posvećen multietničnosti i pravima nacionalnih manjina, što je razumljivo s obzirom na to da na teritoriji Vojvodine živi najveći broj etničkih zajednica. Liga se izdvaja od ostalih stranaka i po tome što jedina u svom zvaničnom nazivu stranke navodi i ime stranke na različitim manjinskim jezicima.

Od svog osnivanja do danas, Liga se nije suočavala sa značajnijim izmenama programa i programskih stanovišta. Od ostalih stranaka se izdvaja po tome što je jasno ideološki profilisana partija, svoja programska načela i pristalice okuplja oko tri „anti“ elementa: antifašističko, antinacionalističko i antimiloševićevsko opredeljenje (Jovanović, 2013: 168). Liga se u svom programu

dosta osvrće na iskustvo devedesetih godina i podseća na užase i štetu koje je proizvelo to doba, kao prioritet svog političkog delovanja, ova stranka navodi borbu protiv fašizma, nacionalizma, šovinizma, ksenofobije i svakog oblika diskriminacije kojima čovek može biti izložen. Imajući navedeno u vidu, jasno je da se ova stranka snažno zalaže za promovisanje ljudskih i manjinskih prava, a bori se za „društvo oslobođeno fašizma, verskog fanatizma u kojem tolerancija ne znači jednostavno priznavanje nečijeg postojanja, već predstavlja politiku aktivnog učešća u društvenom životu svih nas sa različitostima koje posedujemo“ (Program LSV, 2009: 6).

Jedan od prvobitno postavljenih partijskih ciljeva jeste zalaganje za decentralizaciju republičke vlasti, tako da je centralna tema političkog delovanja stranke postaje rešavanje statusa Vojvodine, što je naročito došlo do izražaja nakon pada Miloševićevog režima 2000. godine. Stav Lige o regionalizaciji i statusu Vojvodine, u smislu stepena nezavisnosti ove pokrajine u okviru republike, menjao se u zavisnosti od društveno-političkih okolnosti (Program LSV, 2010: 7). Rešenja koja je zagovarala ova stranka su se kretala u širokom rasponu od formiranja Republike Vojvodine, uspostavljanja Vojvodine kao federalne jedinice i konačno do jasnog definisanja postojećih nadležnosti. Najradikalniji istup Lige, kada je reč o statusu Vojvodine jeste deklaracija iz 1999. godine, Vojvodina Republika – put mira razvoja i stabilnosti, u kome se iznose zahtevi za teritorijalnom reorganizacijom Republike Srbije, koja podrazumeva da se oforme federalne jedinice sa jasno podeljenim nadležnostima između centralnog i federalnog nivoa vlasti. Predlaže se da se Srbija podeli na šest federalnih jedinica i da svaka broji oko dva miliona stanovnika (Deklaracija Vojvodina republika, 1999).⁸² Javnost je često ovaj program interpretirala kao zahtev da se Vojvodini dodeli nezavisnost, što je dodatno pogađalo i budilo kolektivne sentimente jednog dela populacije Srbije povodom situacije na Kosovu,

⁸² Status federalne jedinice bi imala sledeća područja: Vojvodina, Šumadija, Južnoistočna Srbija, grad Beograd sa okolinom, Sandžak (Raška oblast) i Kosovo. Deklaracija Vojvodina Republika. Preuzeto 26. avgusta 2021, sa <http://lsv.rs/o-nama/dokumenti/vojvodina-republika-put-mira-razvoja-i-stabilnosti-107/>

iako je namera programa bila drugačija (Jovanović, 2013: 169).⁸³ Pomenuta deklaracija je zamenjena 2008. godine Poveljom budućnosti, koja odiše znatno umerenijim tonom i ne istupa sa tako radikalnim zahtevima. Rešenja i zahteve sa kojima istupa Liga u ovom dokumentu možemo tumačiti i kao jednu vrstu reakcije na donošenje Ustava 2006. godine. Liga smatra da je novodoneti Ustav ugrozio neotuđivo pravo građana i građanki Vojvodine da odlučuju o svom ustavnom položaju. Status Vojvodine u okviru uređenja države koji je predvideo Ustav iz 2006. godine Liga tumači kao ugrožavanje autonomije pokrajine i zahteva da se Vojvodini vrate zakonodavna, izvršna i sudska vlast i imovina i izvorni prihodi. Ideja federacije države je zamenjena idejom regionalizacije, a posebno se naglašava povratak kontrole nad prihodima koji se ostvaruju na teritoriji pokrajine. Povraćaj izvornih prihoda Liga vidi kao način da Vojvodina u punom kapacitetu sprovodi nadležnosti definisane Ustavom. Interesantno je tumačenje pojma autonomna pokrajina i definisanje Vojvodine kao „nad-regije“ koja u sebi sadrži tri tradicionalna vojvođanska regiona: Srem, Banat i Bačka. Insistiranje na statusu „nad-regije“ je odgovor, odnosno demant, tvrdnje da je Vojvodina samo jedan od novouspostavljenih statističkih regiona. Posebno se napominje da se „Vojvodina nikada ne sme svesti na položaj regiona u Srbiji kome će centralna vlast prenositi neka prava i dužnosti po svome nahođenju“ (Povelja budućnosti, 2008).⁸⁴ Povelja predviđa da bi i Vojvodina bila decentralizovana spuštanjem odgovornosti za ekonomski razvoj na svaku od tri regije. Argument koji se iznosi u prilog regionalizaciji zemlje je sličan kao i kod ostalih stranaka; to je način da se ojača ekonomski status i demokratski kapacitet kako regija pojedinačno, tako i Srbije u celini.

⁸³ Jovanović iznetu tvrdnju potkrepljuje i nalazima Jovičića (1996) koji tvrdi da se iza ova deklaracije krila namera da se obezbedi povoljnija pregovaračka pozicija na mirovnim pregovorima u Rambujeu, koji su vođeni kako bi se iznedrilo rešenje za sukob koji je izbio na Kosovu 1998/99. i da se time sačuva AP Kosovo u sastavu Srbije primenom asimetrične decentralizacije poput one primenjene u Španiji (Jovanović, 2013: 169).

⁸⁴ Povelja budućnosti. Preuzeto 26. avgusta 2021, sa <http://lsv.rs/o-nama/dokumenti/povelja-o-buducnosti-108/>

Posebnost Vojvodine kao višenacionalne, višekonfesionalne i višejezične sredine se vidi kao osnov za dodelu, odnosno povraćaj, zakonskih, izvršnih i sudskih ovlašćenja pokrajini, dok se multietničnost Vojvodine vidi kao šansa za razvoj društva. Posebno je interesantno da se Liga pozicionira kao građanska stranka, međutim njena politika i programska načela jasno ukazuju na to da je značajan deo njenog partijskog identiteta, ali i imidža, uvažavanje manjinskih prava i promocija multikulturalnih politika. Liga prepoznaje koncept kolektivnih prava nacionalnih manjina i shvata ih kao šansu za ravnopravno učešće u javnom životu zajednice. Toleranciju definiše kao aktivno učešće u društvenom životu, a ne kao tolerisanje različitosti (Program LSV, 2009: 6). Liga u svom programu predviđa temeljnu reformu obrazovnog i kulturnog sistema u Vojvodini, koja se pre svega tiče depolitizacije ovih oblasti i negovanje postojećeg kulturnog diverziteta i sprovođenje politike interkulturalnosti (Program LSV, 2009: 50). Između ostalog, Liga ističe da obrazovanje mora biti zasnovano na principima interkulturalnosti, višejezičnosti i inkluzivnosti (Program LSV, 2009: 45). Liga ima vrlo otvoren stav prema autonomiji etničkih zajednica, zalaže se za povećanje stepena autonomije kulturnih institucija manjinskih etničkih zajednica, a posebno se naglašava ravnopravan tretman ovih institucija ispred pokrajinskih i republičkih organa vlasti (Program LSV, 50–51). Iako vrlo otvorena ka ideji autonomije, rešenja koja iznosi u svom programu ne istupaju mnogo iz domena kulturne autonomije. Liga nigde ne zagovara otvoreno model teritorijalne autonomije, međutim, analizom programa i programskih dokumenata dolazimo do zaključka da Liga uzima u obzir etničku dimenziju i multikulturalnost Vojvodine vidi kao značajan faktor prilikom kreiranja rešenja za status Vojvodine. Najbolji pokazatelj doslednosti ove stranke u promovisanju multietničnosti jeste zagovaranje ideje da se u slučaju da Vojvodina dobije status Republike, oformi dvodomno zakonodavno telo, u kojem bi jedan dom bio Veće naroda, koje bi predstavljalo interese različitih etničkih zajednica (Vojvodina Republika, 1999: 2).

Kao regionalna stranka koja se bori za veći stepen autonomije Vojvodine, Liga insistira na upotrebi termina vojvođanski sa

idejom da objedini sve etničke i kulturne raznolikosti zajednica koje žive na teritoriji ove pokrajine.⁸⁵ Iz navedenog zaključujemo da Liga ne promoviše politiku benignog zanemarivanja razlika i da se otvoreno zalaže za aktivnu politiku integracije koja počiva na načelima pluralizma i multikulturalnosti. Drugi nalaz koji želimo da istaknemo je da je Liga ostala dosledna ideji regionalizacije i kada je reč o promovisanju prava nacionalnih manjina, analiza programskih načela i rešenja nam jasno pokazuje da ova stranka decentralizaciju vidi ne samo „kao branu centralnim vlastima već i kao izraz težnje manjih zajednica za samoupravljanjem“ (Jovanović, 2013: 176).

Socijaldemokratska partija Srbije (SDP Srbije) predstavlja poseban izazov za klasifikaciju stranaka, pošto je reč o jedinoj manjinskoj stranci koja se transformisala u multietničku stranku. Ona je ponikla iz Sandžačke demokratske partije, i često je identifikovana kao predstavnik mekše struje i prograđanski orijentisane stranke Bošnjaka (Orlović, 2008: 335). Predsednik Sandžačke demokratske partije Rasim Ljajić je još januara 2006. godine najavio izlazak iz regionalnih okvira i formiranje multietničke stranke sa centrom u Beogradu. Ovu nameru je SDPS i sproveo u delo 2009. godine, kada je usvojio novi program i statut u kome sebe profilise kao građansku partiju, koja nije nužno vezana samo za bošnjačku nacionalnu manjinu. U novom programu i statutu, SDPS sebe profilise kao stranku levog centra – socijaldemokratske orijentacije (Statut SDP Srbije, 2009: čl. 2). Ono što ovu stranku razlikuje od drugih jeste to što zastupa vrednosti ustavnog patriotizma i kao njegovu prednost ističu inkluzivan pristup koji, pored nacionalnog, uzima u obzir i druge društvene identitete (Program SDPS, 2009). SDPS se zalaže sa poštovanjem prava nacionalnih manjina, sa posebnim akcentom na učešće manjina u javnim poslovima (Program SDPS, 2009). Ova stranka nastoji da napravi balans između socijaldemokratskih vrednosti i konkretnih mera za unapređenje položaja nacionalnih manjina.

⁸⁵ „Vojvodina se ne odlikuje ni jednom nacijom, niti jednom verom, niti jednim jezikom, Vojvodina je stanje duha i uvek drugačijih sistema vrednosti, razumevanja, poštovanja i uvažavanja“, citat sa internet stranice LSV. Preuzeto 15. decembra 2016, sa <http://lsv.rs/o-nama/istorija/>

SDPS ima proaktivan pristup politici integracije uz naglašavanje potrebe za razvijanjem međuetničke saradnje u Srbiji.

Stranka slobode i pravde (SSP) je formirana 2019. godine, nastala je kao rezultat spajanja frakcije iz Demokratske stranke, članova i članica koje su napustile ovu stranku na čelu sa bivšim predsednikom stranke Draganom Đilasom⁸⁶ i još dve stranke: Zelene ekološke partije – Zeleni i Srpske levice, uz učešće deset pokreta i pojedinaca.⁸⁷ U registru stranke stoji da je stranka osnovana 2008. godine, ali je formirana i poznata pod ovim nazivom od 2019. godine i do danas deluje pod tim imenom. Svoj program SSP je predstavio na izornoj skupštini održanoj oktobra 2020. godine pod sloganom „Plan za promenu režima i prve poteze nove vlasti“. Nakon dve godine usledile su izmene i dopune ovog programa.⁸⁸

SSP u svom programu ističe slobodu i pravdu kao najveće društvene vrednosti, pri čemu se insistira na jednakosti svih građana, uz istovremeno poštovanje različitosti među njima, čime

⁸⁶ Dragan Đilas je bio član Demokratske stranke od 2004. godine do 2016. Bio je član Izvršnog i Glavnog odbora stranke, a juna 2006. izabran je za predsednika beogradskog Gradskog odbora DS-a. U decembru 2010. godine izabran je za potpredsednika Demokratske stranke. U novembru 2012. izabran je za predsednika DS. Od 2004. do 2007. obavljao je funkciju direktora Narodne kancelarije predsednika Republike. Od maja 2007. do jula 2008. godine bio je ministar u Vladi Srbije zadužen za sprovođenje Nacionalnog investicionog plana. Na sednici Skupštine grada 19. avgusta 2008. godine izabran je za gradonačelnika Beograda. Tu poziciju je obavljao u dva mandata, dok mu 24. septembra 2013. godine, odbornici u gradskoj skupštini, predvođeni SNS-om i SPS-om nisu izglasali nepoverenje. Nakon loših izbornih rezultata na parlamentarnim izborima u martu 2014, u maju je održana izborna skupština DS-a na kojoj je u trci za lidersku poziciju izgubio od Bojana Pajtića. U oktobru 2014. godine podneo je ostavku i na funkciju poslanika u Skupštini Srbije i povukao se iz javnog života. Iz stranke se iščlanio krajem juna 2016. godine, ali nije želio da komentariše razloge za takvu odluku. Detaljnije pogledati na: <https://www.istinomer.rs/akter/dragan-djilas/> (posećeno 20. januara 2025. godine).

⁸⁷ Na osnivačkoj skupštini, Dragan Đilas je izabran za predsednika stranke, Borko Stefanović za zamenika predsednika, dok su Dejan Bulatović i Marinika Tepić postali potpredsednici stranke (Nedeljnik, 2019).

⁸⁸ Dana 18. 6. 2022. godine Predsedništvo stranke pokrenulo je postupak promene Programa i uputilo Skupštini Predlog izmena i dopuna, radi usklađivanja Programa sa promenjenim programskim ciljevima iz člana 6. Predloga Statuta Stranke slobode i pravde. Detaljnije na: <https://ssp.rs/ideje-i-re%C5%A1enja/programska-platforma/> (posećeno 20. januara 2025. godine).

se ukazuje na potrebu za poštovanjem raznolikosti društva. Program promoviše humanost i solidarnost, kao i poštovanje građanskih prava i sloboda bez obzira na versku ili nacionalnu pripadnost, ali izostanak eksplicitnog zalaganja za multietničnost predstavlja značajan korak unazad u odnosu na programe stranaka formiranih posle 2000. godine. U svom programu SSP predviđa niz mera u različitim sektorskim politikama, međutim, za razliku od programa stranaka koje su osnovane pre 2016. godine, ne postoji poseban deo koji bi se bavio manjinskim pravima kao takvim, ali takođe i u nizu mera koje su predviđene u oblastima koje su ključne za zaštitu etnokulturalnog identiteta nacionalnih manjina poput kulture, obrazovanja ili informisanja ne predviđaju se nikakve mere koje bi uvažile posebnost manjinskih zajednica i uzele u obzir i njihove interese. Iako se priznaje institut stečenih prava, što garantuje očuvanje nivoa dostignutih prava, izostanak detaljnijeg pristupa prema statusu nacionalnih manjina ukazuje na ograničenje ovog koncepta. Time se nastavlja praksa većinskih stranaka da se distanciraju od manjinske politike, umesto da proaktivno adresiraju ključne izazove integracije nacionalnih manjina i razvoja društva u celini.

Kada je reč o odnosu prema decentralizaciji, SSP se ne zalaže za neke konkretne modele koje bi podrazumevali veći stepen prenosa nadležnosti sa centralnog na lokalni nivo vlasti. U programu se predviđa povećanje lokalnih budžeta i nadležnosti, ali ostaje nejasno koje bi konkretne nadležnosti bile prenete, niti na koji način bi se to sprovodilo. SSP podržava decentralizaciju u finansijskom smislu i političkom jačanju lokalnih lidera, ali ne definiše konkretan model upravljanja u kojem bi se određene nadležnosti prenele na lokalne samouprave, kao što to rade Novi DSS i ZLF, o čemu će biti reči kasnije. Dakle, percepcija decentralizacije ove stranke je više fiskalna i administrativna nego funkcionalna.

Iako se ova stranka ne zalaže eksplicitno za određeni model decentralizacije u svom programu ima odvojen deo koji se odnosi na mere definisanih autonomnih pokrajina Ustavom Republike Srbije. Kada je reč o statusu Vojvodine, potvrđuje se autonomija Vojvodine kao „neodvojivog dela Republike Srbije“

(Program SSP, 2022). SSP predviđa dve značajne izmene u odnosu na sadašnje stanje. Prva mera je administrativne prirode, odnosi se na smanjenje administracije i broja sekretarijata u okviru Vlade AP Vojvodine, ova mera se opravdava potrebom za funkcionalnom i efikasnom administracijom. Predviđeno je da postoji šest sekretarijata: za poljoprivredu, finansije, obrazovanje i manjinska pitanja, infrastrukturu, privredu i regionalni razvoj, zdravlje i socijalnu zaštitu. Druga promena je radikalnija, ističe se da se teritorijalna autonomija Vojvodine mora zasnivati samo na istorijskim, građanskim i privrednim faktorima, dok se etnička osobenost negira kao osnova za uspostavljanje teritorijalne autonomije. Tvorcii programa su naveli da ovakav pristup treba da pruži garanciju protiv etničkog partikularizma i separatizma (Program SSP, 2022). Uvažavajući i pretpostavljajući dobre namere moramo skrenuti pažnju na nekoliko stvari. Regionalno uređenje zemlje može i ne mora biti u skladu sa etničkim osobenostima regije, to je pitanje prioriteta i vrednosti koje se afirmišu. Međutim, poricati etničku strukturu Vojvodine kao osnov za teritorijalnu autonomiju nosi značajne rizike. Prvo, verujemo da bi ovakav pristup naišao na veliko osporavanje samih nacionalnih manjina. Drugo, ova mera može biti u koliziji sa prethodno navedenom odredbom o poštovanju stečenih prava. Konačno, ovakav pristup ne bi doveo do smanjenja separatizma, naprotiv, izvesno je da bi proizvelo suprotan efekat i trajno narušio međuetničke odnose na teritoriji AP Vojvodine. Konačno teritorijalna organizacija Vojvodine nije urađena po etničkim principima ni naspram centralne Srbije ni unutar same teritorije Vojvodine. Uspesne mere za suzbijanje separatizma se nalaze u međuetničkoj saradnji i kreiranju politika integracije koje se baziraju na interkulturalnosti, a ne na ukidanju multietničnosti kao faktora za bilo šta. Možda bi bilo svrsishodnije razmišljati na temu ukidanja asimetrične decentralizacije koja je danas na snazi u Srbiji.

U svom programu SSP se bavi i statusom Vojvodine i statusom Kosova i Metohije (KiM). P pristup KiM je uglavnom sličan kao i kod drugih stranaka dominantno liberalne orijentacije, ističe se poštovanje Ustava RS i Rezolucije Saveta bezbednosti UN 1244 i naglašavanje neophodnosti poštovanja ljudskih prava na

KiM. Kao posebne mere ističu se sledeće: zalaganje za poboljšanje položaja Srba na KiM, povratak raseljenih lica i zaštitu verskog i kulturnog nasleđa Srba na KiM. Novina je da u programskoj platformi predviđeno i usvajanje Deklaracije o pomirenju srpsko-albanskog naroda. Predviđeno je da se pomenuta Deklaracija usvoji u oba parlamenta u Beogradu i Prištini. Cilj Deklaracije o pomirenju jeste da omogući: „potpunu slobodu kretanja, razvoj ekonomskih odnosa, nesmetanu saradnju u oblastima nauke, kulture, zdravstva, sporta, obrazovanja, zaštite imovinskih prava, kao i saradnju policija i tužilaštava, u cilju smanjenja tenzija i stope kriminala“ (Program SSP, 2022).

Pored programa, SSP je usvojio i tri deklaracije koje detaljnije treba da odgovore na aktuelne društvene teme poput: normalizacija odnosa Beograda i Prištine i unapređenje srpsko-albanskih odnosa, članstvom Srbije u EU i merama koje treba da odgovore na krizu sa kojom se suočava društvo u Srbiji.⁸⁹

Deklaraciji Srbija u EU 2030 predstavlja nastojanje SSP-a da javnosti pokaže jasan proevropski stav u okolnostima kada je proces evrointegracija u krizi i kada je poverenje u proces evrointegracija na istorijskom minimumu. U ovoj Deklaraciji SSP polazi od istorijskih, kulturnih, ekonomskih, obrazovnih, intelektualnih veza Srbije sa zemljama Evrope, definiše ulazak Srbije u EU 2030. godine kao najviši nacionalni interes (Deklaracija Srbija u EU 2030). U argumentovanju svog opredeljenja, oličenog u sloganu „Pravac Evropa“, SSP na proces pridruživanja EU gleda iz vrednosnog ugla i podseća da građani Srbije baštine iste vrednosti kao i Evropska unija, poput: ljudskog dostojanstva, slobode, jednakosti, demokratije, vladavini prava i poštovanju ljudskih i manjinskih prava (Deklaracija Srbija u EU 2030). Iako se ovde prepoznaje poštovanje manjinskih prava kao deo temeljnih vrednosti EU, u akcionom planu koji prati dokument se ne prepoznaje nijedna mera koja bi bila posvećena unapređenju statusa nacionalnih manjina. SSP se u ovom akcionom planu bavi pre svega

⁸⁹ Deklaracija o pomirenju je predstavljena javnosti maja 2019. godine, Deklaracija Pravac Evropa je predstavljena aprila 2023. godine i Deklaracija o sprečavanju propadanja Srbije koja je usvojena septembra 2023. godine na organima stranke.

rešavanjem pitanja koje oni kao stranka percipiraju kao najveće prepreke za ulazak u EU.

Ni u drugom dokumentu koji se bavi ekonomskim oporavkom Srbije, *Deklaracije za sprečavanje propadanja Srbije*, ne osvrće se na položaj nacionalnih manjina kao posebne društvene grupe, ako veliki broj pripadnika nacionalnih manjina živi u nerazvijenim i devastiranim opštinama. S druge strane ne predviđaju se ni detaljnije mere oporavka ekonomski devastriranih regija kao takvih.

Obe Deklaracije su u saglasju sa osnovnim programom gde u fokusu nisu ni položaj nacionalnih manjina ni međuetnički odnosi. SSP nastavlja inerciju većinskih političkih stranaka gde pitanje položaja nacionalnih manjina ostavlja manjinskim strankama u nadležnost. SSP je stranka koja se primarno bavi analizom i davanjem nekih predloga za rešavanje problema sa kojima se suočava društvo u Srbiji u celini: poput korupcije, urušavanje demokratije, nepostojanje vladavine prava, visok stepen ekonomske nejednakosti i sl. Imajući na umu predmet istraživanja ovog rada predstavimo detaljnije samo *Deklaraciju o pomirenju srpskog i albanskog naroda* iz koje se dosta toga može zaključiti – koji stav i koja rešenja nudi ova stranka kada je reč o normalizaciji odnosa Beograda i Prištine.

Deklaracija o pomirenju se bavi srpsko-albanskim odnosima i nudi niz mera koje bi trebale da doprinesu postizanju pomirenja, stabilizaciji odnosa i uspostavljanju dugoročne normalizacije između ova dva naroda. Ova deklaracija predviđa i usvajanje sedam protokola o saradnji koji uređuju niz oblasti koje su već bile tema dosadašnjih pregovora.⁹⁰ Iz teksta Deklaracije je jasno da je u fokusu pre svega rešavanje otvorenih pitanja i normalizacija odnosa između Beograda i Prištine, gde se nastavlja primena pristupa koji podrazumeva da se prvo reše životna pitanja i problemi, a da se statusno pitanje ostavi po strani, usled suprotnih

⁹⁰ Protokolima o saradnji su obuhvaćene sledeće oblasti: saradnja bezbednosnih i pravosudnih sistema, sloboda kretanja, rešavanje imovinskog pitanja, uspostavljanje ekonomske saradnje, saradnja akademske zajednice, ustanova kulture, sporta i medija, saradnja u oblasti obrazovanja i zdravstvene zaštite i lečenja (Deklaracija o pomirenju SSP, 2019).

pozicija vlasti u Prištini i Beogradu. Motiv za donošenje Deklaracije SSP nalazi se u potrebi za novim pristupom usled zastoja pregovora i dizanja tenzija na obe strane sa ciljem da se ponudi ideja i rešenja koja će obezbediti trajni mir, saradnju i međusobno uvažavanje (Deklaracija o pomirenju SSP, 2019: 1). SSP veoma kritički pristupa dosadašnjim procesima i akterima, gde se posebno kritikuje netransparentnost procesa pregovora i ističe se njihov neuspeh jer nisu zaustavili etnički motivisano nasilje. Podseća se da, uprkos međunarodnoj podršci, nisu postignuti standardi ostvarivanja ljudskih i manjinskih prava, pune slobode kretanja, ekonomske saradnje, vladavine prava, borbe protiv korupcije i organizovanog kriminala, što je sve dovelo do povećanja netrpeljivosti i nepoverenja između dva naroda (Deklaracija o pomirenju SSP, 2019: 1). SSP osuđuje bilo kakva jednostrana rešenja ili rešenja koja mogu izazvati nove sukobe na Balkanu, poput ideja etničkog razgraničenja. Takođe, veoma su kritični prema trenutnim vlastima u Beogradu i Prištini koje vode pregovore i ističu da obe strane ne rade na pomirenju već pospešuju etničke tenzije radi opstanka na vlasti.⁹¹ Iz svega navedenog je jasno da ova stranka ne vidi mogućnost pomirenja kao ni rešavanje kosovskog pitanja bez mirne smene vlasti „dve otuđene oligarhije“ i u Beogradu i u Prištini.⁹² Kritike su upućene i račun međunarodne zajednice, prvenstveno predstavnike EU, kao posrednika u dijalogu, ali se adresiraju i Ujedinjene nacije. Zahteva se da međunarodna zajednica preuzme odgovornost kako bi se postiglo pomirenje i vodio transparentan dijalog. Posebno se ističe odgovornost EU za implementaciju potpisanih sporazuma

⁹¹ „Ekstremni stavovi sakriveni iza lažnih nacionalnih interesa, u svojoj suštini su najčešće samo pokriće za pljačku i nelegalno bogaćenje političke mafije. Građani Kosova i Metohije kao najveće probleme vide kriminal, korupciju i nedostatak slobode kretanja. Samim tim postojanje netransparentnog i lažnog dijaloga sa dosadašnjim liderima doprinosi opštem nepoverenju i netrpeljivosti“ (Deklaracija o pomirenju SSP, 2019: 5).

⁹² „Trenutni „*status quo*“ ne doprinosi poboljšanju situacije i, jednako kao i ideja o etničkom razgraničenju, služi jedino vladajućim političko-kriminalnim strukturama u Prištini i Beogradu da nastavle sa podsticanjem etničkih tenzija radi što dužeg ostanka na vlasti. Ne vidimo mogućnost pomirenja dva naroda i rešavanje kosovskog problema bez mirne smene dve otuđene oligarhije sa vlasti, i u Prištini i u Beogradu“ (Deklaracija o pomirenju SSP, 2019: 1).

i osiguranje demokratskih standarda u njihovoj primeni (Deklaracija o pomirenju SSP, 2019: 2).

Protokol o uspostavljanju funkcionalne saradnje bezbednosnih i pravosudnih sistema Srbije i KiM gde je u fokusu razmena informacija o krivičnim delima i rešavanje slučajeva ratnih zločina. Protokol o slobodi kretanja gde se najviše adresiraju obaveze iz prethodno potpisanih sporazuma koje se tiču uprošćavanja administrativnih procedura za kretanje građana, uz jasno obavezivanje da će se ukloniti i postojeće barijere za kretanje građana sa kosovskim dokumentima. Apeluje se na EU da dozvoli bezvizni režim i pomogne uspostavljanju demokratije na Kosovu i Metohiji. Protokol o rešavanju imovinskih pitanja gde se insistira na sistemskom uzurpiranju imovine bez pozivanja na statusna pitanja, ali na osnovu dokaza o ulaganju i dokaza o vlasništvu. Posebno je apostrofirana spremnost ove stranke da reši problem energetske i drugih privrednih sistema koji su u dvojnom statusu. Protokol za uspostavljanje ekonomske saradnje garantuje slobodan protok roba, usluga i kapital, gde se institucijama EU daje uloga nadzora i kontrole sa idejom da se napravi plan investicionih ulaganja za oporavak teritorije KiM kako bi se obezbedilo poštovanje tržišnih pravila i sistem finansijske kontrole. Naglašava se da sve privredne aktivnosti moraju biti uređene u skladu sa interesima građana, a ne interesima „političkih partija političko-tajkunskih centara moći“ (Deklaracija o pomirenju SSP, 2019: 3–4). Protokol o saradnji akademskih zajednica, ustanova kulture, sporta i medija se bavi prevashodno mobilnošću studenata i saradnjom univerziteta, kulturnom saradnjom i zaštitom kulturne baštine i stvaranjem uslova za verodostojno i objektivno izveštavanje medija na srpskom i albanskom jeziku. Dosta je pažnje posvećeno uređenju medijskog prostora, što jeste opravdano, imajući na umu da je izveštavanje provladinih medija u Srbiji, naročito, ali i na KiM, veoma pristrasno i neverodostojno, što je dodatno produbio jaz i nepoverenje između srpske i albanske zajednice, kako na KiM, tako i na regionalnom nivou. Protokol o saradnji u oblasti obrazovanja adresira problem međusobnog priznanja univerzitetskih diploma, gde je prvi korak rešavanje problema priznavanja diploma Univerziteta u Severnoj

Mitrovici od strane Prištine. Iako pravilno adresiran problem, ako je reč o međusobnom priznavanju diploma, moralo bi se govoriti i o nepriznavanju diploma univerziteta u Prištini u Srbiji, naročito kada je reč o pripadnicima albanske nacionalne manjine sa teritorije juga Srbije, koji sa diplomama prištinskog univerziteta nisu u mogućnosti da se zaposle u državnim institucijama, što konačno prouzrokuje iseljavanje mladih sa teritorije Preševa, Bujanovca i Medveđe.⁹³ Protokol o saradnji na polju zdravstvene zaštite i lečenja stanovništva se fokusira na stvaranje uslova za lečenje pacijenata sa Kosova i Metohije u zdravstvenim centrima u Centralnoj Srbiji. Predviđeno rešenje podrazumeva potpisivanje sporazuma između fonda za zdravstvenu zaštitu između Beograda i Prištine. Ovaj protokol predstavlja jednu vrstu dopune trenutnih sporazuma, međutim, opet je reč o unilateralnom pristupu, jer su u fokusu potrebe Srba sa KiM za lečenjem u Centralnoj Srbiji, bez namere da se negira potreba da se ova vrsta saradnje institucionalizuje i unapredi, potrebno je uzeti u obzir i implikacije koje mogu uslediti usled primene ovog sporazuma i uzeti u obzir da li bi i ukoliko bi detaljnije definisali način na koji bi Albanci sa Kosova mogli koristiti ovako zamišljene usluge zdravstvene zaštite. Drugo otvoreno pitanje jeste da li bi i na koji način mogli koristiti usluge zdravstvene zaštite pripadnici albanske nacionalne manjine sa juga Srbije na teritoriji KiM.

SSP naglašava da se oni kao stranka zalažu za uspostavljanje dijaloga između dva društva, i protive se trenutnom modelu koji karakterišu kao „dijalog između nekolicine pojedinaca koji sopstvene interese stavljaju iznad opštih i nacionalnih“. Podsećaju da fokus dijalog i proces pregovora treba da budu građani i njihova dobrobit, a ne politički interesi. SSP smatra da je povratak poverenja između dva naroda jedino moguće postići ukoliko se sve mere i aktivnosti posmatraju kroz prizmu ljudskosti i solidarnosti (Deklaracija o pomirenju SSP, 2019: 2). Ovaj pristup otvara vrata da se fokus pomeri sa etničkih podela i sukoba i

⁹³ Slobodna Evropa (2024). I pored sporazuma Albanci na jugu Srbije bez priznanja kosovskih diploma. Preuzeto 25. oktobra 2025, sa: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-kosovo-priznavanje-diploma-albanci-jug-srbije/33170181.html>

linija razdora na elementarnu empatiju među pojedincima i promovisanje pozitivnih primera saradnje. Međutim, imajući na umu da naziv deklaracije u prvi plan stavlja pomirenje srpskog i albanskog naroda fokus je samo na normalizaciji odnosa između Beograda i Prištine, uz uvažavanja ekstremne važnosti ovog pitanja za unutrašnju i regionalnu stabilnost, sadržaj i odredbe deklaracije ne korespondiraju na najbolji način odabranom naslovu. Ukoliko se govori o pomirenju srpsko-albanskog naroda, onda bi morali uključiti i odnose između Albanije i Srbije, odnosno Beograda i Tirane, odnose između Prištine i Tirane i konačno i status albanske nacionalne manjine na jugu Srbije i vezu ove manjine sa svojim sunarodnicima u Albaniji i na KiM. Deklaracija o pomirenju bi morala da se bavi ne samo rešavanjem statusa Kosova i Metohije, već bi morala obuhvatiti i pitanja kulturne, ekonomske i političke saradnje Srba i Albanaca na Balkanu. Ukoliko nema namere da se ulazi i sva ova kompleksna pitanja, onda je potrebno da ovaj dokument nosi drugačiji naziv koji bi više upućivao na ono što sadržaj i tema Deklaracije.

Nova Demokratska stranka Srbije (Nova DSS), na izbornoj skupštini DSS-a, održanoj 29. maja 2022. godine za predsednika stranke izabran je Miloš Jovanović, na istoj sednici su usvojene izmene statuta kojom je predviđena promena imena u Nova Demokratska stranka Srbije, skraćeno Novi DSS.⁹⁴ Ova promena imena i promena partijskog rukovodstva je bila deo šire strategije rebrendiranja koja ima dva osnovna cilja. Prvi je očuvanje istorijskog nasleđe i tradicije, jer Novi DSS u svom programu naglašava svoje korene i poreklo, vezujući ga jasno za DSS, čime želi da zadrži prepoznatljivost i poverenje birača koji su se ranije identifikovali s tim imenom i vrednostima. Time se ističe kontinuitet sa prošlošću i prepoznatljiv identitet, ali u novom svetlu. Drugi cilj pokazivanje jasne volje da se odgovori na „novo“ doba

⁹⁴ FoNet (12. jul 2022). Miloš Jovanović predsednik Novog DSS-a. Preuzeto 20. oktobra 2023, sa: <https://n1info.rs/vesti/milos-jovanovic-predsednik-novog-dss/>. Nakon tri meseca 15. jula 2022. godine Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave u čijoj je nadležnosti vođenje Registra političkih stranaka je donelo rešenje o promeni imena Demokratske stranke Srbije u Nova Demokratska stranka Srbije. Detaljnije pogledati na: FoNet (2022), dostupno na: <https://n1info.rs/vesti/dss-i-zvanicno-postao-novi-dss/>

i aktuelna društveno-politička pitanja. Promena imena simbolizuje transformaciju i prilagođavanje savremenim političkim i društvenim izazovima. Dodavanje prefiksa „Novi“ ili korišćenje termina „novo doba“ naglašava da, iako se cene i čuvaju istorijski principi, stranka se kreće ka novim pristupima, programima i idejama koje odgovaraju današnjim potrebama građana.⁹⁵

U suštini, Novi DSS želi da pokaže da nastavlja tradiciju starog DSS-a, ali uz obnovljenu platformu koja se bavi aktuelnim pitanjima, reformama, borbom protiv korupcije i modernizacijom državnih institucija. Ovakvo rebrandiranje često ima za cilj da privuče novu generaciju birača, ali i da ponovo osigura podršku onih koji su se poistovećivali s istorijskim nasleđem stranke.

Na istoj izornoj skupštini Novi DSS usvaja i Deklaraciju o spoljnopoličkom položaju i identitetu Srbije pod nazivom „Srbija mora biti Velika“. Kako je na izornoj skupštini objasnio predsednik Novog DSS-a Miloš Jovanović usvajanje ove Deklaracije je bilo značajno zbog određivanja položaja i uloge Srbije u svetu i mera je sposobnosti našeg naroda i države za istorijsko bivanje. Novi DSS u pomenutoj Deklaraciji navodi: „deklaracijom se predlaže dodatno učvršćivanje vojne neutralnosti Srbije i ističe opredeljenje stranke da je potrebna saradnja Srbije sa Evropskom unijom, ali bez punopravnog članstva poput evropsko ekonomskog prostora. Deklaracijom je definisano da bi uvođenje sankcija Rusiji, između ostalog, bilo u potpunoj suprotnosti sa srpskim političkim i ekonomskim interesima i da je zato potpuno neprihvatljivo“ (Nedeljnik, 2022).⁹⁶

Na istoj izornoj skupštini pored izbora novog rukovodstva promenjen je i statut i program stranke. U svom programu u uvodnim napomenama Novi DSS se jasno poziva na istoriju Demokratske stranke Srbije i referiše se na njena programska dokumenta doneta u opsegu od 1992. godine do 2014. godine. Program sada Novog DSS-a je revidiran i redigovan tako da

⁹⁵ Novi DSS (2022). Koreni i novo doba: Preuzeto 9. januara, sa: <https://www.noviddss.rs/srp/o-nama/novi-dss-izbliza/koreni-i-novo-doba/>

⁹⁶ Nedeljnik (20. maj 2022), Novo ime – Novi DSS, stari predsednik i „Srbija mora biti velika“, Preuzeto 10. juna 2024, sa <https://www.nedeljnik.rs/novo-ime-novi-dss-stari-predsednik-i-srbija-mora-biti-velika/>

odgovori na aktuelna društvena zbivanja i da bude u skladu sa načelima programskih dokumenata donetih u prošlosti (Program Novi DSS, 2022).⁹⁷ Program je podeljen u dvadeset jednu celinu i pokriva niz različitih oblasti. Osnovni pravci delovanja stranke su objašnjeni u tri programske celine: Načela političke neutralnosti Srbije, Načela nacionalne politike za budućnost Srbije i Naši razlozi.

Uvidom u programske odredbe je jasno da Novi DSS suštinski nastavlja politiku DSS-a sa jasnim distanciranjem od procesa evrointegracija, a kao argument se ističe da „Evropska unija je postala glavni zastupnik politike ucenjivanja Srbije, zauzevši stav da su evropske integracije neposredno povezane sa uspostavljanjem normalnih dobrosusedskih, a zapravo međudržavnih, odnosa Srbije i Kosova. Drugim rečima, Evropska unija je postavila razbijanje Srbije kao najbitniji uslov za nastavak evropskih integracija“ (Program Novi DSS, 2022).⁹⁸ Zalažu se za vojnu i političku neutralnost Srbije jer je to politika koja omogućava Srbiji da sačuva svoju samostalnost, nacionalni i istorijski identitet. Zalažu se za revidiranje odnosa Srbije i EU i njihovo prevođenje u politički neutralne odnose zbog „otimanja KiM u režiji EU“ (Program Novi DSS, 2022).⁹⁹

Program Novog DSS-a postavlja očuvanje srpske državnosti i suvereniteta u središte svoje politike, naglašavajući neophodnost čvrstog ustavnog reda koji štiti jedinstvo Srbije – uključujući Kosovo i Metohiju – kao i autonomiju Vojvodine. Istovremeno, program teži uspostavljanju stabilne i socijalno pravedne privrede kroz jačanje realne ekonomije, podršku malim i srednjim preduzećima

⁹⁷ Novi DSS (2022). Program stranke – Uvodne napomene. Preuzeto 10. januara 2024, sa: <https://www.novidss.rs/srl/o-nama/novi-dss-izbliza/program-stranke/>

⁹⁸ Novi DSS (2022). Program stranke – Načela političke neutralnosti Srbije. Preuzeto 10. januara 2024, sa: <https://www.novidss.rs/srl/o-nama/novi-dss-izbliza/program-stranke/>

⁹⁹ Pored prekida evropskih integracija, Novi DSS se zalaže i za raskidanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju Srbije i EU, jer to vide kao jedini način da Srbija stekne ekonomsku samostalnost koja je preduslov privrednog oporavka zemlje. Novi DSS (2022). Program stranke – Načela političke neutralnosti Srbije. Preuzeto 10. januara 2024, sa: <https://www.novidss.rs/srl/o-nama/novi-dss-izbliza/program-stranke/>

i očuvanje ključnih javnih sektora, dok vojna neutralnost predstavlja temelj očuvanja suvereniteta. Duhovni i kulturni identitet dodatno se osnažuje kroz podršku Srpskoj pravoslavnoj crkvi, promovisanje nacionalne kulturne samobitnosti, kao i očuvanje i unapređenje obrazovanja i nauke, čime se teži demografskoj obnovi. Sve ove programske odredbe su identične kao u programu starog DSS-a. Na kraju, program ističe značaj patriotizma, nacionalne solidarnosti i jedinstva kao ključnih preduslova za uspostavljanje dugoročne i progresivne nacionalne strategije koja odgovara izazovima savremenog doba (Program Novi DSS, 2022).¹⁰⁰ Kao cilj svoje političke borbe Novi DSS navodi: političku borbu za demokratski preobražaj Srbije (Program Novi DSS, 2022).

Kada je reč o ljudskim i manjinskim pravima, program Novog DSS-a se treba analizirati iz više uglova. Prvo, da vidimo u kojoj meri se manjinska prava kao takva prepoznaju, priznaju i afirmišu, drugo, da vidimo da li su i koliko druge mere koje se tiču očuvanja i promocije srpskog nacionalnog identiteta isključive prema drugim etnokulturalnim identitetima. Program stranke sadrži odeljak koji je posebno posvećen ljudskim pravima u okviru kojih se razrađuju detaljno politička, ekonomska i neka kulturna prava, ali se ne pominju prava nacionalnih manjina kao posebna grupa prava. Jedina odredba koja se implicitno dotiče ove tematike jeste garantovanje jednakosti pred zakonom i podsećanja da je širenje nacionalne, rasne ili verske mržnje i netrpeljivosti krivično delo (Program DSS, 2022).¹⁰¹ Drugo, iz samog naslova odeljka *Ljudska prava, pravosudni sistem i zaštita bezbednosti* možemo videti da Novi DSS ima integralni pristup ljudskim pravima, pravosuđu i bezbednosti, što može ukazivati na nekoliko ključnih karakteristika samog političkog identiteta stranke. Prvo, analiza programskih odredbi i u načelu i pojedinačno pokazuje da se ljudska prava ne doživljavaju kao autonomna kategorija, već su

¹⁰⁰ Novi DSS (2022). Program stranke – Načela nacionalne politike za budućnost Srbije. Preuzeto 10. januara 2024, sa: <https://www.novidss.rs/srl/o-nama/novi-dss-izbliza/program-stranke/>

¹⁰¹ Novi DSS (2022). Program stranke – Ljudska prava, pravosudni sistem i zaštita bezbednosti. Preuzeto 10. januara 2024, sa: <https://www.novidss.rs/srl/o-nama/novi-dss-izbliza/program-stranke/>

prikazana kao deo ukupnog pravnog i institucionalnog poretka. Drugo, nema izraženog univerzalističkog ili liberalnog pristupa ljudskim pravima – ona su povezana isključivo sa ustavnim poretkom države i državnim mehanizmima zaštite. Naglašava se Ustav Srbije kao garancija prava, a ne građansko društvo ili međunarodni standardi. U programu se jasno ističe da ljudska prava garantuje samo domaći pravni sistem, dok se međunarodne konvencije ili regionalni mehanizmi zaštite prava ne spominju. Ukoliko imamo na umu da su upravo međunarodne konvencije, poput Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina i drugih dokumenata Saveta Evrope, značajan izvor i garant sprovođenja prava nacionalnih manjina definisanih zakonom ovakav stav i pristup može prouzrokovati nepoverenje kako među pripadnicima nacionalnih manjina, tako i u međunarodnoj javnosti. S druge strane, Srbija je kao država potpisala niz međunarodnih dokumenata i ratifikovala ih, čime ih je integrisala u pravni sistem. A njihova integracija implicitno podrazumeva i praćenje efikasnog sprovođenja garantovanih prava i sloboda. Drugo, ratifikacijom ovih međunarodnih dokumenata, veliki broj, postaje legitiman izvor zaštite garantovanog prava.

Ovakav pristup je karakterističan za konzervativne i pravno orijentisane stranke koje vide državne institucije kao ključne čuvere ljudskih prava i koje svoje uporište nalaze u načelima pravnog institucionalizma. Pravni institucionalizam polazi od stava da ljudska prava nisu izdvojeni univerzalni standardi, već su ugrađena u nacionalne ustavne i institucionalne okvire (Bellamy, 2007), odnosno umesto da ljudska prava budu interpretirana kao univerzalna moralna prava, zagovara se model u kojem su ljudska prava deo pravnog sistema i institucija države (Tushnet, 2009).

Pristup pravima nacionalnih manjina Novog DSS se razlikuje od pristupa koji je imao DSS. DSS je prepoznavao nacionalne manjine kao titulare prava, a obim i sadržina tih prava je bila ograničena međunarodnim pravom (Program DSS, 2001, 2007). Ukoliko ukrstimo načela pravnog institucionalizma, koja su stanište Novog DSS-a, da ljudska prava nisu izdvojeni univerzalni standardi, već važe samo kao deo normativnog i institucionalnog državnog sistema, onda vidimo da je ovo korak unazad u

odnosu na pristup koji je imao DSS. Iako se ni DSS nije previše upuštao u uređenje položaja nacionalnih manjina, ipak je bio eksplicitniji u zagovaranju prava nacionalnih manjina i priznavao je međunarodno pravo kao standard za uređenje ove oblasti. Jedino kolektivno pravo koje je jasno navedeno u programu jeste osnovno i srednje obrazovanje na maternjem jeziku u državnim školama, odnosno o trošku budžeta. U istoj toj odredbi je interesantno da se ne koristi važeća pravna formulacija „nacionalna manjina“, već izraz „manjinska zajednica“.¹⁰² Insistira se na afirmaciji ćirilicnog pisma u skladu sa statusom koje ovo pismo ima u Ustavu, tu nema razlike u odnosu na DSS.

Kada je reč o pogledu na regionalizaciju i decentralizaciju zemlje Novi DSS ovde ima dosta liberalan pristup i ovo pitanje je detaljnije uređeno u odnosu na program DSS-a. Zalažu se za reformu državne uprave na osnovu principa racionalizacije, decentralizacije, depolitizacije i profesionalizacije. Dalje ističu da reforma državne uprave treba da bude u funkciji ostvarivanja prava građana, garantovanja lične i grupne, nacionalne i svake druge ravnopravnosti. Takođe se obavezuju da će pokrenuti donošenja seta zakona kojima se obezbeđuje ravnomeran regionalni razvoj (Program Novi DSS, 2022).¹⁰³ Razvoj lokalnih zajednica i njihovo osnaživanje Novi DSS svrstava visoko na listi prioriteta političkog delovanja. U okviru ovako definisane politike ravnomernog regionalnog razvoja, koja se pored pojedinačne zasniva i na priznavanju grupnih razlika, i gde je prioritet jačanje lokalnih zajednica, može se stvoriti prostor za formiranje politika koje bi dovele do poboljšanja statusa nacionalnih manjina, ali samo u okviru onih oblasti gde one čine većinu stanovništva.

Novi DSS nastavlja put DSS i sistemsko očuvanje tradicije i kulture srpskog naroda vidi kao najveći prioritet i brigu

¹⁰² „Manjinskim zajednicama mora biti omogućeno osnovno i srednje obrazovanje na maternjem jeziku u državnim školama.“ Novi DSS (2022). Program stranke – Prosveta. Preuzeto: 11. decembar 2024, sa: <https://www.novidss.rs/srl/o-nama/novi-dss-izbliza/program-stranke/>

¹⁰³ Novi DSS (2022). Program stranke – Državna uprava i lokalna samouprava. Preuzeto: 11. januar 2024, sa: <https://www.novidss.rs/srl/o-nama/novi-dss-izbliza/program-stranke/>

delovanja ove stranke, a obnova i očuvanje kulturnog nasleđa na KiM vide kao prevashodni zadatak. Kada je reč o kulturnim pravima nacionalnih manjina, Novi DSS priznaje pravo nacionalnih manjina na očuvanje i razvijanje sopstvene kulturne tradicije i posebnosti. Ne definiše se da li se ovo pravo tumači kao individualno ili kolektivno, ali imajući na umu insistiranje na poštovanju ustavnih odredbi, onda možemo pretpostaviti da Novi DSS ovo pravo priznaje kao kolektivno pravo, jer je kao takvo i definisano Ustavom i zakonima. Konačno, najveći broj odredbi koji se odnose na oblast kulture je identičan programu DSS-a. Isti je slučaj i sa programskim odredbama koji se bave odnosom crkve i države. Tako da Novi DSS ovde preuzima načela koja je DSS definisala u prethodnim programima: apostrofira se uloga SPC u očuvanju i obnovi srpskog nacionalnog identiteta, poštuje se sloboda veroispovesti i princip sekularnosti i priznaje se višereligijski karakter društva, dok se multietničnost društva ne spominje, nigde ne ističe, ali se ni ne poriče.

Najveća promena u odnosu na programe DSS jeste što program Novog DSS-a ukazuje na konzervativni, suverenistički i pravno-institucionalni pristup, gde se ljudska prava ne tretiraju kao univerzalne kategorije koje su iznad države, već kao sastavni deo državnog poretka. Takođe, naglašava se jaka veza između vladavine prava, bezbednosti i ljudskih prava, što je karakteristično za državotvorne stranke sa autoritarnijim ili suverenističkim elementima. Ovakav model je često prisutan u nacionalno-konzervativnim partijama koje balansiraju između vladavine prava i državnog autoriteta, naglašavajući zaštitu građana kroz jake institucije i unutrašnju stabilnost. Ovo je najveća razlika, koja može imati ozbiljnije implikacije, pogotovo jer se ignoriše međunarodno pravo kao legitimni izvor i okvir zaštite ljudskih prava, pa samim tim i prava nacionalnih manjina. Na osnovu navedenog, možemo zaključiti da Novi DSS ima konzervativni pristup politici integracije poput DSS-a, uz vidljivije iskorake ka politici benignog zanemarivanja razlika u odnosu na DSS, usled insistiranja na načelima pravnog institucionalizma.

Drugi dokument koji ćemo analizirati jeste *Deklaracija o Kosovu i Metohiji i kosovskoj politici predsednika i vlade Republike*

Srbije.¹⁰⁴ Ova Deklaracija je doneta kao odgovor na nove političke okolnosti koje su usledile tokom pregovora o normalizaciji odnosa između Beograda i Prištine. U ovom dokumentu se jasno izdvaja nekoliko poruka. Prvo, Deklaracija oštro kritikuje politiku koju je Srbija vodila od 2008. godine, posebno ističući period vladavine Srpske napredne stranke i Aleksandra Vučića. Navodi se da je ova politika dovela do saučesništva srpskih vlasti u „otimanju dela državne teritorije“ i postepenog povlačenja iz južne pokrajine, čime su se jačale ingerencije secesionističkih vlasti u Prištini. Drugo, odbacuje „Sporazuma o putu ka normalizaciji odnosa Kosova i Srbije“ (tzv. „Francusko-nemački sporazum“) i njegovog „Implementacionog aneksa“ (tzv. „Ohridski sporazum“) iz 2023. godine. Smatra se da ovi sporazumi predviđaju implicitno priznanje secesije Kosova i Metohije kroz odredbe o razvijanju dobrosusedskih odnosa, međusobnom priznanju dokumenata i nacionalnih simbola, kao i da se otvaraju vrata za ulazak Kosova* u Ujedinjene nacije. Treće, Novi DSS donošenjem ove Deklaracije poziva na hitnu i korenitu promenu dosadašnje politike prema Kosovu i Metohiji, naglašavajući potrebu za zaštitom teritorijalnog integriteta Srbije i očuvanjem suvereniteta nad južnom pokrajinom (Novi DSS, Deklaracija o KiM, 2024).

I u ovoj Deklaraciji se kritikuje dosadašnja politika i jasno se upućuje na odgovornost aktuelne vlasti. Međutim, pored toga Novi DSS direktno proziva aktuelnu vlast i predsednika Vučića za saučesništvo u procesu koji vodi ka priznanju nezavisnosti Kosova i Metohije. Dok su se prethodne deklaracije bavile prethodnim sporazumima i njihovom implementacijom, ova Deklaracija je fokusirana samo na jedan određeni sporazum, odnosno na Francusko-nemački i Ohridski sporazum sa jasnim stavom da se on odbacuje. Iako i Deklaracija SSP-a o pomirenu srpsko-albanskog naroda kritikuje trenutnu politiku, u ovom dokumentu se može videti odlučniji i možda konfrontativniji pristup, jer se insistira na hitnoj i korenitoj promeni dosadašnje politike.

¹⁰⁴ Novi DSS (2024) Deklaracija o Kosovu i Metohiji i kosovskoj politici predsednika i vlade Republike Srbije Preuzeto: 8. decembar 2024, sa: <https://www.novidds.rs/srl/news/41515/details/w/0/deklaracija-o-kosovu-i-metohiji-i-kosovskoj-politici-predsednika-i-vlade-republike-srbije/>

Deklaracija deluje više kao vrednosni i ideološki dokument, a manje kao operativni plan delovanja. Izbor reči poput „hitna i korenita promena“ naglašava političku poziciju stranke, ali ne definiše kako bi ta promena izgledala u praksi, niti kakve bi bile međunarodne, ekonomske i bezbednosne posledice za Srbiju. Donošenjem ove Deklaracije Novi DSS ističe svoj principijalan stav, ali i želi da izbegne negativne efekte koji bi mogli doći sa priznanjem realnih rizika i posledica takve politike. Iako Deklaracija jeste po svojoj prirodi deklarativan dokument, Novi DSS će morati da u nekom trenutku razradi konkretan plan delovanja i način suočavanja sa posledicama, jer će birači i javnost tražiti odgovore na praktična pitanja o budućem statusu Kosova i Metohije, međunarodnim odnosima i poziciji Srbije u globalnom poretku, koji neminovno slede ovakvim zaokretima u politici.

Deklaracija je u skladu sa osnovnim principima i programom Novog DSS-a, koji naglašava očuvanje teritorijalnog integriteta Srbije, zaštitu nacionalnih interesa i suvereniteta. Kritika prema međunarodnim sporazumima i insistiranje na suverenitetu Srbije nad Kosovom i Metohijom reflektuje dugogodišnje stavove stranke. Takođe, poziv na promenu politike i odbacivanje sporazuma koji se smatraju štetnim za nacionalne interese, uklapa se u stranački program koji teži očuvanju državnosti i nacionalnog identiteta.

Možemo zaključiti da Deklaracija predstavlja kontinuitet u politici Novog DSS-a, ali donosi i određene novine kroz direktniju kritiku aktuelne vlasti i specifičnih međunarodnih sporazuma, pozivajući na odlučniju akciju u zaštiti nacionalnih interesa na Kosovu i Metohiji, ali bez jasnog plana kako se suočavamo sa posledicama koje slede.

Zeleno-levi front (ZLF) je novi akter na političkoj sceni, formirali su stranku 2022. godine. Reč je o stranci progresivne orijentacije koja je nastala iz pokreta „Ne davimo Beograd“ i udruživanja različitih lokalnih pokreta.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Zeleno-levi front (ZLF) nastao je iz političke platforme *Ne davimo Beograd* (NDB), koja se prvobitno formirala kao građanski pokret 2015. godine u znak protesta protiv projekta *Beograd na vodi* i urbanističkih politika vlasti. Pokret je s vremenom evoluirao u političku organizaciju koja se zalagala za ekološke, socijalne i progresivne politike.

Na parlamentarnim izborima 2022. godine NDB je nastupio kao deo koalicije Moramo, zajedno sa Ekološkim ustankom i Zajedno za Srbiju, osvojivši 5 mandata u Narodnoj Skupštini Republike Srbije. Nakon raskola unutar koalicije, NDB se transformisao u političku stranku Zeleno-levi front krajem 2022. godine, zadržavajući fokus na zelenim, levičarskim i decentralizacijskim politikama. ZLF je od tada postao jedna od progresivnih opozicionih snaga u Srbiji, uz naglasak na ekološkim i socijalnim temama.

Poput drugih opozicionih stranaka koje se formiraju u deceniji Vučićeve vladavine, ova stranka se dosta fokusira na probleme vladavine prava i korupcije i urušene demokratije.¹⁰⁶ ZLF se jasno izjašnjava za priključivanje Srbije Evropskoj uniji, ističući da je to strateški cilj koji treba da doprinese razvoju države. ZLF EU ne doživljava samo kao politički i ekonomski savez, već i kao model stabilne i pravedne države zasnovane na vladavini prava, odgovornim institucijama i ekonomskim standardima. Zalažu se ubrzavanje procesa pregovora, a proces evrointegracija vide kao priliku da se reformišu ključne institucije u zemlji, uključujući pravosuđe, javnu upravu i medije (Program ZLF, 2023: 9).

Ostvarivanje ljudskih prava i borbu protiv svakog vida diskriminacije vidi kao prioritet. U svom programu, ZLF se zalaže za društvo zasnovano na razumevanju, pravdi, solidarnosti i jednakim šansama i pravima za sve građane. Zalažu se za integraciju manjinskih zajednica u društvo, borbu protiv diskriminacije i promociju kulture tolerancije (Program ZLF, 2023). Iz programa stranke se može videti da se zalažu za stvaranje inkluzivnog, ravnopravnog pravednog društva, ali se problem i izazovi koji se tiču statusa nacionalnih manjina uopšte ne pominju. Program ZLF-a vrlo analitički promišlja i daje originalne uvide u probleme i nudi smislena rešenja za veliki deo problema sa kojima se suočava društvo u Srbiji, međutim međuetnički odnosi i interesi nacionalnih manjina kao članova društva se ne integrišu ni u jedno sistemsko rešenje koje nude. Ovaj apsekt, ako se izuzme

¹⁰⁶ Zeleno-levi front (ZLF) je svoj program usvojio na osnivačkoj skupštini održanoj 14. jula 2023. godine. Tom prilikom, stranka je usvojila i svoj statut, čime je formalizovala svoje političko delovanje.

zabrana diskriminacija i jednakost pred zakonom, potpuno je izostavljen iz programa. Ni u oblastima koje se neposredno tiču ostvarivanja prava nacionalnih manjina, kao što je oblast obrazovanja i kulture.

Iz analize programa je jasno da se ZLF zalaže za sistemske promene u sistemu obrazovanja i kulture. Program naglašava inkluzivnost, ravnopravnost i pravednost u sistemu obrazovanja. Ističe se potreba društva u Srbiji za pravednim obrazovanjem, ali se nigde ne pominju nacionalne manjine i problemi sa kojima se suočavaju korisnici programa obrazovanja koje se odvija na manjinskom jeziku. Izostanak analize problema ostvarivanja prava nacionalnih manjina na obrazovanje se može smatrati značajnim jer dolazi iz političkog pokreta koji ističe jednakost, socijalnu pravdu i decentralizaciju kao ključne vrednosti. Ponudićemo tri argumenta zašto smatramo da je neophodno da jedna progresivna stranka u Srbiji analizira ova pitanja. Prvo, ukoliko se govori o reformama, funkcionalnoj pismenosti i ravnopravnom pristupu obrazovanju, mora se adresirati i očuvanje i unapređenje obrazovanja na jezicima nacionalnih manjina, koje je ključno za ostvarenje njihovih prava koja su im garantovana Ustavom i zakonom. Drugo, pripadnici nacionalnih manjina su korisnici opšteg sistema obrazovanja, iako pohađaju nastavu na manjinskom jeziku, i pitanje kvaliteta ostvarivanja njihovog prava na obrazovanje je pitanje ravnopravnosti (Jovanović, 2025). Treće, Srbija ima pravne i institucionalne mehanizme za zaštitu manjinskih prava u obrazovanju, ali njihova implementacija nije uvek na visokom nivou. U političkom programu koji teži pravednijem društvu, bilo bi očekivano da se ovo pitanje ne ignoriše. Bez ozbiljnog bavljenja obrazovanjem nacionalnih manjina, priča o jednakosti ostaje nepotpuna. Konačno, nema ozbiljne reforme obrazovanja bez otvaranja pitanja statusa i kvaliteta obrazovanja na manjinskim jezicima.

ZLF se vrlo detaljno bavi reformom kulturne politike u Srbiji, uz naglašavanje sistemskog pristupa razvijanju kulturnih politika. Rešenja koja se predviđaju se mogu okarakterisati kao inovativna u odnosu na dosadašnje prakse. Kultura se tretira kao javno dobro, koja ne može biti izolovana od drugih pitanja i jasno

povezuju status kulture sa celokupnim kvalitetom života.¹⁰⁷ Kao jedno od rešenja koje bi trebalo da odgovori na izazove sa kojima se suočava kultura u Srbiji ističe se potreba za „decentralizacijom produkcije i odlučivanja“ kako bi se povećala dostupnost vrednih kulturnih sadržaja (Program ZLF, 2023: 35–36).

Kada se analizira kulturna politika za koju se zalaže ZLF primenjuje se isti princip kao u delu programa o obrazovanju – ZLF insistira na ravnopravnosti, decentralizaciji i društvenoj inkluziji, ali potpuno izostavlja nacionalne manjine kao specifičnu društvenu grupu s posebnim potrebama i izazovima u oblasti kulture. Ovo smatramo ozbiljnim propustom u koncepciji njihove kulturne politike. Iz analize programskih odredbi je jasno da manjinske kulture nisu prepoznate kao deo ili akteri kulturne politike. U reformi kulturne politike, ne postoji nijedan konkretan predlog za unapređenje rada nacionalnih kulturnih institucija, poput manjinskih pozorišta, izdavačkih kuća, kulturnih centara i festivala. Ukoliko se govori o inkluziji i participativnim procesima u kulturi, mora se makar načelno dotaći status kulturnih institucija nacionalnih manjina i pokazati kako se njihov status i uloga integriše u reformi kulturne politike za koju se ZLF zalaže. Moramo istaći da u Srbiji postoji veliki broj kulturnih ustanova nacionalnih manjina koji su aktivni subjekti kulturne politike.

ZLF u svom programu prepoznaje modele finansiranja kulturnih sadržaja i ustanova i ističe metod partijskog finansiranja kao jedan od glavnih problema kada je reč o dostupnosti i kvalitetu kulturnih sadržaja. Ovaj problem posebno pogađa pripadnike nacionalnih manjina koji se suočavaju sa ozbiljnim izazovima i preprekama kada je reč o ostvarivanju kulturnih prava. Ove prepreke nisu ni pomenute u programu, što je u direktnoj

¹⁰⁷ „Naša kulturna politika postavlja kao cilj konstituisanje drugačijeg puta u odnosu na dominantne ideološke modele koji otuđuju kulturne stvaraoce od ekonomske i društvene stvarnosti i doprinose sve većoj društvenoj polarizaciji. Po jednoj koncepciji kultura je isključivo pitanje nacionalnog identiteta i nacionalne tradicije, te je zavisna od države i njenih institucija, dok je po drugoj ona definisana kao jedan od privrednih resursa i kao takvoj joj se nameće zahtev ekonomske samoodrživosti... Nasuprot tome, naša kulturna politika vidi kulturu kao prostor društvene emancipacije, komunikacije, obrazovanja, te duhovnog i intelektualnog unapređenja“ (Program ZLF, 2023: 36).

suprotnosti s deklarativnim zalaganjem za inkluzivnost i kulturnu demokratizaciju. Kulturne institucije nacionalnih manjina se često oslanjaju na sredstva iz budžeta Republike Srbije i iz međunarodnih izvora, i svaka stranka, koja ozbiljno pretenduje da sprovede reforme za koje se zalaže mora da pruži neku viziju kako bi se unapredilo njihovo finansiranje ili kako bi se osiguralo njihovo ravnopravno učešće u kulturnom životu zemlje. Priпадnici manjina često nemaju ravnopravan pristup kulturnim resursima – na primer, nedovoljno je podrške za izdavaštvo na manjinskim jezicima, teško se dolazi do finansiranja za kulturne događaje manjina, a često su manjinske inicijative marginalizovane. Konačno, ukoliko kulturu tretiramo kao „javno dobro“ i da mora biti dostupna svima, neophodno je da kulturne potrebe nacionalnih manjina budu prepoznate u okviru „opšte kulturne politike“, kako bi se prekinula tendencija „marginalizacije“ kultura nacionalnih manjina.

ZLF-ova kulturna politika, iako progresivna u pogledu finansiranja, decentralizacije i odnosa prema umetnicima, pokazuje isti sistemski nedostatak kao i njihov obrazovni program – nacionalne manjine su potpuno izostavljene iz analize i predloženih reformi. Njihova vizija kulture je univerzalistička, ali bez suočavanja s realnim nejednakostima, univerzalizam lako postaje oblik ignorisanja specifičnih potreba manjinskih zajednica. Bez jasnog plana za unapređenje manjinske kulture, ZLF-ova kulturna politika ostaje nepotpuna i selektivna u svom zalaganju za ravnopravnost. Smatramo da bi za društvo u celini bilo lekovito da jedna progresivna snaga koja se istinski zalaže za ravnopravnost i pravičnost predloži mere kako da se unaprede postojeći mehanizmi za ostvarivanje prava nacionalnih manjina na obrazovanje i kulturu.

ZLF zagovara sistemsku decentralizaciju vlasti kao ključni korak ka demokratizaciji Srbije (Program ZLF, 2023: 7). Kada je reč o decentralizaciji, jasno je da se ZLF zalaže za visoki stepen decentralizacije u različitim oblastima i da u tome vide rešenje za nagomilane probleme sa kojima se kao društvo suočavamo. ZLF dosta opsežno analizira ovu temu. U suštini ZLF se zalaže za vrlo radikalnu promenu teritorijalne organizacije zemlje. Izvesno

je da bi ova promena podrazumevala i menjanje ustavnih odredbi. Oni smatraju da trenutni model lokalne samouprave nije funkcionalan jer postoji prevelik broj nerazvijenih opština koje nemaju kapacitete za samostalno funkcionisanje. Zalažu se za promenu postojećeg sistema uvođenjem samoupravnih regiona sa razvojnim funkcijama, što bi uključivalo i preispitivanje uloge upravnih okruga. Insistira se na primeni principa supsidijarnosti, što znači da bi se više ovlašćenja prenelo na lokalne vlasti kako bi bolje odgovarale na potrebe građana (Program ZLF, 2023: 10). Dosta se pažnje posvećuje i finansijskoj decentralizaciji. ZLF ocenjuje da zavisnost lokalnih samouprava od centralnih transfera smanjuje njihovu finansijsku nezavisnost i povećava političke pritiske i zato zagovaraju povećanje prihoda opština kroz reformu sistema raspodele budžetskih sredstava. Takođe se predviđa i uvođenje mehanizama kroz koje bi građani mogli direktno da učestvuju u određivanju budžetskih prioriteta na lokalnom nivou. ZLF snažno zagovara participativni model odlučivanja na lokalnom nivou, a kao jedan od mehanizama da se to ostvari predviđaju oživljavanje mesnih zajednica kao prostora u kojem građani mogu direktno odlučivati o pitanjima koja ih se tiču.

ZLF ima progresivan i jasan stav prema decentralizaciji, zagovarajući dublju demokratsku reformu lokalne samouprave i participaciju građana u odlučivanju. Primena principa decentralizacije u velikoj meri može doprineti unapređenju kvaliteta života svih građana, samim tim i pripadnika nacionalnih manjina i zaista može rešiti i određeni broj izazova sa kojima se suočavaju nacionalne manjine kada je reč o ostvarivanju prava na lokalnom nivou. Međutim, izostanak prepoznavanja interesa i specifičnih izazova sa kojima se suočavaju pripadnici nacionalnih manjina prilikom sprovođenja reformi može dovesti do daljeg urušavanja ostvarivanja prava.

Možemo zaključiti da se odnos ZLF-a prema načelima integracije može okarakterisati kao politika benignog zanemarivanja razlika. Kao što smo napomenuli zastupnici ove teze smatraju da se pitanje integracije nacionalnih manjina, kao i drugih društvenih grupa, može rešiti poštovanjem načela demokratije i poštovanjem individualnih prava, odnosno primenom modela

decentralizacije ili poštovanjem načela transparentnosti i otvaranjem političkog procesa za različite grupe. Međutim, u kontekstu Srbije, ovakav univerzalistički pristup nije dovoljan, jer ne uzima u obzir specifične izazove s kojima se suočavaju nacionalne manjine. Srbija je država sa značajnim brojem nacionalnih manjina koje imaju specifične potrebe u oblastima obrazovanja, kulture, političke reprezentacije i lokalne samouprave. Dosadašnja praksa pokazuje da bez preciznih garancija i mehanizama zaštite manjinskih prava, decentralizacija može produbiti nejednakosti umesto da ih smanji (Marković & Jovanović, 2015: 142–143).

Pokret Mi Snaga Naroda (MSN) nastao je kao politička organizacija okupljena oko doktora Branimira Nestorovića. Pre osnivanja stranke, Nestorović se 2022. godine kandidovao na predsedničkim izborima kao nezavisni kandidat, ali nije uspeo da prikupi dovoljan broj potpisa za kandidaturu. Nakon toga, nastavio je da gradi politički pokret baziran na suverenističkim, konzervativnim i antiglobalističkim stavovima, naglašavajući kritiku zapadnih elita, Evropske unije i NATO-a, kao i zalaganje za saradnju sa Rusijom i Kinom (Program MSN, 2023). Pokret je zvanično osnovan 2023. godine i formiran kao patriotska, desno orijentisana politička opcija koja promoviše tradicionalne vrednosti, jačanje nacionalnog suvereniteta i protivljenje zapadnom uticaju.

Program MSN-a ne posvećuje poseban segment ljudskim i manjinskim pravima, već se fokusira na suverenitet Srbije, istorijske vrednosti i nacionalni interes. Iako se u programskim načelima pominje da su ciljevi pokreta vezani za zaštitu interesa srpskog naroda i svih građana Srbije, manjinske zajednice nisu eksplicitno pomenute niti su njihova prava razrađena kroz konkretne mere. U kontekstu ljudskih prava, MSN se protivi globalističkim politikama i ideološkim uticajima sa Zapada, smatrajući ih pretnjom za nacionalni suverenitet i tradicionalne vrednosti. Ovakav pristup može se posmatrati kao restriktivan prema pluralizmu i različitim društvenim grupama, uključujući manjine. Nedostatak preciznih mehanizama za zaštitu manjinskih prava ostavlja prostor za asimilacioni pristup, gde bi se manjinska pitanja rešavala unutar većinskog nacionalnog okvira bez posebnih mera zaštite.

Program MSN-a ima jasno izražen tvrdokorni stav prema Kosovu i Metohiji, smatrajući ga okupiranim delom Srbije i naglašavajući potrebu za povratkom suvereniteta. Ključne tačke programa su sledeće: neprihvatanje bilo kakvog oblika priznanja Kosova; obnovljena vojno-policajska prisutnost na Kosovu u skladu sa Rezolucijom 1244; ukidanje svih međunarodnih sporazuma koji su u suprotnosti sa Ustavom Srbije, uključujući Briselski sporazum; podnošenje tužbe protiv NATO-a zbog agresije iz 1999. godine. Ovaj pristup je rigidan i maksimalistički, iako nije praćen konkretnim realističnim planom za implementaciju niti se navode bilo kakve mere kako bi se prevazišle moguće negativne posledice, koje bi usledile primenom ovakve politike. U političkom kontekstu Srbije, ovaj pristup se može okarakterisati kao antiglobalistički i suverenistički, koji nije kompatibilan sa trenutnim međunarodnim procesima pregovora i dijaloga sa Prištinom.

Stav prema procesu evrointegracija korespondira sa suvernističkim pristupom koji afirmiše ovaj pokret. MSN odlučno odbacuje koncept priključivanja Evropskoj uniji, smatrajući ga gubitkom suvereniteta i nastavkom neokolonijalnog uticaja Zapada. Program naglašava da je Srbija meta zapadnih ekonomskih interesa, a evrointegracije vide kao proces koji ugrožava nacionalne interese Srbije. Tu tvrdnju potkrepljuju sledećim argumentima. Prvo smatraju da proces evrointegracija vodi gubitku ekonomske nezavisnosti. Drugo, smatraju da u procesu evrointegracija Srbija svoje nacionalne interese podređuje interesima Brisela i Vašingtona. Kao treći razlog protivljenja procesu pridruživanja EU ističe se da politika usaglašavanja sa EU predstavlja prinudno sprovođenje neoliberalnih reformi koje su u suprotnosti sa nacionalnim interesima (Program MSN, 2023).

Iz analize programa pokreta doktora Nestorovića je jasno da se odnos prema identitetski pitanjima posmatra isključivo kroz prizmu potreba i interesa srpskog naroda kao dominantne nacije. MSN se snažno oslanja na koncept „srpskog sveta“, tradicionalnih vrednosti i uloge SPC. Zalažu se za povratak „istorijskim tradicionalnim vrednostima i duhovnosti“. Ključnu ulogu u tom procesu daju upravo SPC, i smatraju da je neophodno da se jača njena uloga u društvenom životu. A posebno se ističe

potreba da se pruži „otpor sekularnim i liberalnim tendencijama koje dolaze iz inostranstva“ (Program MSN, 2023). Ovo ukazuje na duboko konzervativan pristup, gde se kulturni i verski identitet vezuje pre svega za srpsku pravoslavnu tradiciju, dok su druge etničke i verske zajednice marginalizovane ili neprepoznate kao relevantan faktor kulturne i društvene politike.

MSN zagovara centralizovan model upravljanja sa snažnom ulogom države. U programu se ne pominje konkretna decentralizacija u smislu jačanja lokalnih vlasti, već se teži: povećanju efikasnosti državnih institucija kroz „resuverenizaciju“; očuvanju nacionalne teritorijalne celovitosti bez podele na regione koje bi imale samostalna ovlašćenja; preispitivanju privatizacija i vraćanju državne kontrole nad strateškim resursima (Program MSN, 2023). Ovaj model odbacuje koncept regionalizacije i autonomije i favorizuje centralizovanu državu sa jakim državnim institucijama, što je suprotno principima EU o regionalnoj politici i upravljanju na više nivoa, ali je u potpunosti u saglasju sa suverenističkim pristupom koji je jasno proklamovan u programu. Osim toga, u kontekstu nacionalnih manjina, ovakav pristup može značiti smanjenu institucionalnu autonomiju za manjinske zajednice, što je u suprotnosti sa postulatima evropskih integracija i sa kolektivnim pravima koja su manjinama garantovana Ustavom i zakonom.

Program Mi Snaga Naroda se snažno oslanja na suverenističku i konzervativnu ideologiju, uz naglašavanje nacionalnog interesa, tradicionalnih vrednosti i državne kontrole nad ključnim resursima. Njihov stav prema EU nije samo protiv kao u slučaju Novog DSS-a, već je istinski odbojan i isključiv. Iz programa se može zaključiti da je saradnja sa institucijama EU neprihvatljiva u svakom smislu, dok Novi DSS ne zastupa tako ekstremno stanovište. U programu se u više navrata naglašava da se Kosovo i Metohija vide kao okupirani deo Srbije. U pogledu decentralizacije, program se zalaže za snažnu centralizaciju, čime odbacuje principe koji bi mogli poboljšati položaj nacionalnih manjina kroz autonomiju i lokalno odlučivanje. U kulturno-identitetskom pogledu, fokus je isključivo na srpskoj nacionalnoj i pravoslavnoj tradiciji, dok su manjinske zajednice gotovo nevidljive

u programskim ciljevima. Ovakav pristup može biti problematičan za manjinske zajednice i regionalni razvoj, jer ne prepoznaje specifične potrebe raznolikog društva kakvo Srbija jeste. Takođe, MSN-ova ideološka orijentacija izoluje Srbiju od EU i globalnih integracija, čime se udaljava od standarda koji se odnose na demokratizaciju i zaštitu ljudskih prava.

5.3 IZMEĐU REDOVA: DEKODIRANJE PROGRAMA VEĆINSKIH STRANAKA

Analiza ideja i vrednosti koje stranke zastupaju u svojim programima pokazala nam je da, kada govorimo o stavu prema politici integracije, najveći broj stranaka samo deklarativno prihvata vrednosti multikulturalizma i ima konzervativan pristup politici integracije, koji podrazumeva da se manjinama garantuju prava, jer je to nužnost, a ne zato što je to istinski interes društva. Nijedna stranka u svojim programima ne poriče prava nacionalnih manjina; to čak ne čine ni Srpska radikalna stranka, ni Pokret Dveri, koje su, kao stranke desnice, najviše sklone politici etnocentrizma, ali istovremeno, nedovoljan je broj stranaka suštinski posvećen multikulturalnim vrednostima i vođenju demokratske politike integracije.

Stavovi većinskih stranaka, kada je reč o pravima nacionalnih manjina i politici integracije se mogu klasifikovati u sledeće kategorije: 1) negiranje potrebe za postojanjem bilo kakvih prava nacionalnih manjina, a u nekim slučajevima i negiranje etničke heterogenosti društva; izbor se za ove stranke svodi na asimilaciju ili marginalizaciju manjina; 2) indiferentan stav prema manjinama; ovim strankama „etničko“ nije primarno i zalažu se za primat individualnih prava nad kolektivnim pravima; 3) deklarativno prihvatanje vrednosti multikulturalizma i kolektivnih prava nacionalnih manjina; u svojim programima stranke prepoznaju koncept zaštite manjinskih prava, ali često zloupotrebljavaju i manipulišu interesima nacionalnih manjina i imaju konzervativan pristup politici integracije; 4) promovisanje kulturnih i etničkih razlika i proaktivan pristup politici integracije (Marković & Lutovac, 2017: 303–304).

Manjinska prava su bila centralna tema u godinama nakon demokratskih promena dvehiljaditih, kada se nastojalo stvoriti okvir za zaštitu prava manjina u skladu s evropskim standardima. Političke stranke koje su svoje programe formirale u navedenom periodu su naglašavale prava nacionalnih manjina, jer su bili pod većim pritiskom međunarodne zajednice, s obzirom na proces evropskih integracija i nasleđe ratova devedesetih. S obzirom na promenjenu dinamiku međunarodnih odnosa i slabiji monitoring, ove teme su izgubile prioritet. Međutim, kasnije su neka pitanja iz ovog domena izgubila političku vidljivost, uočena je značajna promena diskursa nakon 2016. godine. Politički diskurs u Srbiji postao je snažno usmeren na teme poput ekonomije, pravne države, borbe protiv korupcije i evropske integracije. Ove teme su često isticane kao prioriteti jer su prepoznate kao ključni problemi sa kojima se suočava čitavo društvo, uključujući i pripadnike nacionalnih manjina. Međutim, istovremeno se može uočiti da je ovo skretanje fokusa sa manjinskih politika ujedno i posledica postepenog urušavanja demokratskih institucija, oslabljene vladavine prava i sve izraženijeg trenda autoritarizacije političkog sistema u Srbiji. Od 2016. godine, u Srbiji je u porastu populistički pristup politici, sa naglaskom na teme koje direktno pogađaju većinsku populaciju. Nacionalne manjine čine uslovno mali deo biračkog tela, pa se njihovim specifičnim problemima često pridaje manje pažnje u političkim programima.

Pod dominacijom Srpske napredne stranke (SNS) institucionalni okvir demokratije postepeno je devalviran, što je dovelo do smanjenog prostora za autentičnu političku debatu o pravima nacionalnih manjina. Evropske integracije i borba protiv korupcije postale su retorički alati koji prikrivaju izostanak suštinskih reformi, dok su specifične politike prema manjinama izgubile vidljivost u dominantnom političkom diskursu. Iz programa se jasno vidi da se sve više neguje populistički pristup politici, sa naglaskom na teme koje direktno pogađaju većinsku populaciju. Dominacija etnonacionalističkih narativa omogućava autoritarnim liderima da konsoliduju moć, osiguraju kontrolu nad političkim procesima i marginalizuju opoziciju, pri čemu se prava manjinskih grupa često koriste kao politički alat, ili se

potpuno zanemaruju (Vachudova, 2021: 376–378). Dodatno, režimska kontrola medija i slabljenje nezavisnih institucija značajno su otežali mogućnost manjinskih zajednica da kroz institucionalne kanale artikuliraju svoje specifične interese. Kao što ističu Bieber (2020) i Freedom House (2023), Srbija je u ovom periodu zabeležila ozbiljan pad u demokratskim standardima, a politički sistem je sve više karakterisan ličnom vlašću i erozijom političkog pluralizma. U takvom kontekstu, nacionalne manjine su često ostavljene u sivoj zoni između formalnog priznavanja prava i faktičke nemogućnosti da ih u punom kapacitetu ostvaruju. S druge strane, nasilje i govor mržnje zasnovani na etničkoj pripadnosti nisu prepoznati kao ključna tema, iako su prisutni u društvu. Ovo može biti posledica nedostatka javne osude, nedovoljno istraživanja o ovoj problematici ili izbegavanja da se ova pitanja stave u prvi plan zbog političke osetljivosti i moguće polarizacije.

Međutim, opravdano je pretpostaviti da razlog za izostanak interesovanja političkih stranaka za „manjinsko pitanje“ leži u percepciji da su ključni zakonski okviri već uspostavljeni. Stranke možda smatraju da su manjinska prava već institucionalizovana kroz zakone i specifične mehanizme (npr. Nacionalni saveti nacionalnih manjina), te da nije potrebno dodatno isticanje ovih tema u glavnim političkim dokumentima. Takođe, strah od otvaranja kontroverznih pitanja u vezi sa međuetničkim odnosima može voditi izbegavanju tih tema. Takođe je izvesno da stranke većine polaze od pretpostavke da nacionalne manjine imaju svoje predstavnike, stoga ne osećaju potrebu da im se posebno obraćaju. Ovakav pristup dovodi do zaključka da se manjinska pitanja više ne smatraju relevantnim za širu političku debatu. Ako je to zaista slučaj, bojim se da nas takav stav vodi u pogrešnom pravcu, potvrđujući da su principi segregativnog multikulturalizma duboko ukorenjeni u kolektivnu svest našeg društva.

Umesto proaktivnog pristupa zaštiti manjinskih prava, ova tema je svedena na deo šireg, često deklarativnog okvira ljudskih prava i društvene jednakosti, bez konkretnih političkih mera koje bi osnažile participaciju i prava nacionalnih manjina. U kontekstu partijske kompeticije, koja se odvija u

nedemokratskim uslovima, većinske stranke ne računaju na podršku manjinskih birača, smatrajući da su oni već politički opredeljeni. Ovakav pristup dodatno učvršćuje praksu u kojoj većinske stranke izbegavaju direktno obraćanje biračima iz redova nacionalnih manjina, dok se njihova integracija u društvo i dalje svodi isključivo na dogovore između političkih elita manjinskih zajednica i vladajuće većine.

Drugo pitanje koje se javlja kao nezaobilazno u programu gotovo svake stranke jeste pitanje Kosova i Metohije. Kosovo je nezaobilazna tema u političkom diskursu Srbije, jer njegovo rešavanje nije samo pitanje teritorijalnog integriteta, već i ključni faktor u oblikovanju političke stabilnosti, međunarodnog položaja, evropskih integracija zemlje i konačno pitanje ostvarenja nacionalnog interesa. Od jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosova, srpska javnost se suočava s dvostrukim izazovom: prvo, sa traumatičnim gubitkom dela teritorije koji je kroz istoriju bio centralni simbol nacionalnog identiteta i kolektivnog pamćenja, i drugo, sa činjenicom da će proces evropskih integracija Srbije u velikoj meri zavisiti od modaliteta rešavanja kosovskog pitanja (Marković, Matijević & Jovanović, 2021: 86). Dok je u prošlosti kosovski mit imao mobilizatorsku, nacionalno-oslobodilačku funkciju, u savremenom političkom kontekstu njegova uloga je neizvesna, a njegov dalji razvoj zavisice od toga da li će Srbija i njene političke elite pronaći način da usklade ovaj simbolički narativ sa realnostima evropskih integracija i međunarodnih odnosa (Marković, Jovanović & Matijević, 2019: 181). Pitanje Kosova ne treba posmatrati isključivo kao teritorijalni problem, već pre svega kao simbolički marker koji produbljuje podele između modernističkih i tradicionalističkih političkih snaga u Srbiji. Ova podela prati obrasce tipične za postkomunistička društva, ali je u srpskom kontekstu dodatno intenzivirana kroz preklapanje sa drugim linijama političkog razdvajanja – pre svega između proevropski orijentisanih stranaka i onih koje političku agendu dominantno grade oko pitanja Kosova (Spasojević, 2016: 109). Stoga je ključno da političke stranke u svojim programima jasno artikulišu svoj stav o Kosovu, jer način na koji se ovo pitanje tretira ne utiče samo na nacionalnu politiku, već i na

percepciju Srbije u međunarodnoj zajednici i njenu unutrašnju društvenu koheziju.

Nakon 2000. godine političke stranke u Srbiji primenjivale su različite strateške pristupe za rešavanje Kosovskog pitanja, oscilirajući između identitetski zasnovanih i interesno motivisanih konflikata, kao i između strategija usmerenih na pridobijanje podrške birača i onih fokusiranih na osvajanje političke moći (Spasojević, 2016: 109). Imajući na umu ovaj nalaz, stranke u Srbiji možemo podeliti u tri grupe kada je reč o odnosu prema rešavanju Kosovskog pitanja. Prva grupa stranaka su režimske stranke, oličene pre svega u SPS-u i SNS-u, koje pokušavaju da opravdaju svoje postupke i prikažu da u procesu pregovora Beograda i Prištine, vlasti u Beogradu strana koja pobeđuje i ima prednost. Druga grupa, koja se isto zalaže za dijalog, ali je veoma kritična prema ovom procesu i zahteva pre svega transparentnost i doslednost u procesu pregovora i pokušavaju da nađe najadekvatnije modele zaštite interesa države Srbije na Kosovu i srpske zajednice na Kosovu. Ovde spadaju sve stranke proevropske opozicije, u slučaju našeg istraživanja to su: DS, SSP i ZLF. Uz napomenu da u trenutnim političkim okolnostima, proevropska opozicija je podeljena između onih koji naglašavaju pragmatizam i onih koji koriste Kosovo kao simbolički argument protiv vlasti. Treća grupa, zauzima radikalniji stav i smatra da treba, ako ne prekinuti pregovore, onda odrediti njihovu reviziju. U treću grupu spadaju stranke poput: SPS, Dveri, Mi glas iz naroda i Novi DSS.

Najveći izazov koji pred sobom imaju stranke većine jeste da redefinišu pojam nacionalnog interesa i odustanu od konzervativnog shvatanja nacionalnog i građanskog identiteta. Drugi uslov potreban za uspešnu politiku integracije jeste da stranke većine vode inkluzivniju unutarstranačku i programsku politiku. Uspešna politika integracije se zasniva na dijalogu i međusobnom uvažavanju, a ne na prikrivenom ili otvorenom izolacionizmu od kojeg koristi mogu imati političke elite, ali ne i građani i društvo u celini.

5.4 KAKO POLITIČKE STRANKE NACIONALNIH MANJINA VIDE POLITIKU INTEGRACIJE?

Kako bismo utvrdili stavove političkih stranaka nacionalnih manjina prema politikama integracije analiziraće se partijski programi i to primenom sledećih indikatora: 1) odnos prema zaštiti etnokulturalnog identiteta; 2) odnos prema teritorijalnoj autonomiji; 3) odnos prema regionalizaciji i decentralizaciji; 4) odnos prema interkulturalnosti; 5) odnos prema socio-ekonomskom statusu nacionalnih manjina. Cilj ovog odeljka je da utvrdimo u kojoj meri su manjinske stranke usmerene samo na zaštitu etnokulturalnih identiteta, odnosno na individualna i kolektivna prava nacionalnih manjina, koji modele integracije zastupaju, odnosno da li se zalažu za značajnije promene ustrojenja države (teritorijalna organizacija, politički sistem i sl.). Stav prema interkulturalnosti ćemo ispitivati utvrđivanjem u kojoj meri manjinske stranke poštuju definisane kriterijume integracije poput: načela višestrukosti identiteta i afirmacija interkulturalnog dijaloga. Konačno, analiza stavova manjinskih stranaka će nam pomoći da utvrdimo za koje strategije su se one opredelile kao zastupnici interesa nacionalnih manjina prilikom suočavanja sa građenjem nacije većine.

5.4.1 *Političke stranke mađarske nacionalne manjine*

Uvidom u registar političkih stranaka iz 2025. godine možemo videti da mađarsku nacionalnu manjinu predstavlja šest političkih stranaka (tabela 2). Među najuticajnije stranke, one sa najvećom izbornom snagom i koje su učestvovalе u vlasti nakon 2000. godine možemo svrstati sledeće stranke: Demokratsku zajednicu vojvođanskih Mađara (DZVM), Savez vojvođanskih Mađara (SVM) i Demokratski savez vojvođanskih Mađara (DSVM). Sve pobražane stranke svoje poreklo vode iz Demokratske zajednice vojvođanskih Mađara, i SVM i DSVM su u stvari otcepljene frakcije DZVM. U nastavku analiziramo programska načela ovih stranaka kroz prizmu integracije nacionalnih manjina, razmatrajući u

kojoj meri afirmišu vrednosti multikulturalizma koje su inherentne savremenim pristupima integracione politike.

Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara (DZVM) – Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK) je najstarija politička stranka mađarske nacionalne manjine. DZVM je osnovala grupa mađarskih intelektualca na čelu sa Andrašem Agoštonom još 1989. godine, kao stranka je registrovana 1990. godine, sebe su predstavili kao prvu interesnu organizaciju vojvođanskih Mađara posle Drugog svetskog rata (VAJma, 2020).¹⁰⁸ DZVM je na samom početku svoje programske ciljeve grupisala oko ideje trostepene autonomije koja se ostvaruje kroz personalnu, teritorijalnu i lokalnu samoupravu (Pal, 1996). Na izborima devedesetih godina ostvaruje dobre izborne rezultate. Nakon uspona SVM, ova stranka gubi svoj politički uticaj među pripadnicima mađarske nacionalne manjine. Trenutni predsednik ove stranke je Aron Čonka, na tu funkciju je izabran 2010. godine, pre toga je predsednik stranke je bio Šandor Pal.

Iz programskih načela stranke je jasno da stranka kao svoj osnovni cilj izdvaja predstavljanje interesa mađarske nacionalne manjine, a kao najbolje sredstvo za ostvarenje tog cilja vide trostepenu autonomiju. Koncept trostepene autonomije, za koji se zalaže DZVM, podrazumeva sledeće: dodela specijalnog statusa opštinama u kojima manjinsko stanovništvo čini većinu, teritorijalnu autonomiju za susedne opštine sa većinskim manjinskim stanovništvom i formiranje mesnih, lokalnih samouprava za naselja u dijaspori. Bašić i Crnjanski izdvajaju tri cilja trostepene autonomije. Prvi, davanje mađarskoj zajednici mogućnosti da se udružuju i stvore Mađarsku autonomnu oblast. Drugi, da pripadnicima mađarske zajednice koji su nastanjeni van autonomne oblasti omogući formiranje upravnih organa koji bi vodili računa o proporcionalnoj zastupljenosti nacionalnih manjina. Treće, omogućavanje personalne autonomije za pripadnike nacionalne manjine (Bašić & Crnjanski, 2006: 46).

¹⁰⁸ Pre trideset godina osnovana je Demokratska stranka vojvođanskih Mađara (31. mart 2020. godine). VAJma. Preuzeta sa <https://m.vajma.info/cikk/szerbkiadas/7063/Vojvodina-Trideset-godina-Demokratske-zajednice-vojvoanskih-Maara.html>

DZVM među svojim političkim ciljevima izdvaja sledeće: mogućnost da mađarska nacionalna manjina bira svoje legitimne političke zastupnike, stvaranje institucija mađarske autonomije, tamo gde Mađari čine većinsko stanovništvo i obezbeđivanje političkog pluralizma (Subotić, 2011: 190–193).

Nakon promene rukovodstva stranke, ciljevi stranke se mnogo ne menjaju. Lider Aron Čonka na izornoj konferenciji stranke, tokom obraćanja nakon izbora za predsednika, naglašava da: „mu je namera da u narednom periodu ponovo ugradi u svest ljudi ciljeve kao što su: teritorijalna autonomija, decentralizacija, regionalizacija, sistem lokalnih samouprava u Srbiji“ (Milosavljević, 2013: 332). Pored otvorenog zalaganja za koncept teritorijalne autonomije i ostvarivanje prava na autonomiju Mađara u Srbiji, stranka kao svoje ciljeve političkog delovanja ističe sledeće: borbu protiv partijske države i zalaganje za pravnu državu, ostvarivanje prava nacionalnih manjina za nacionalnu ravnopravnost, zalaganje za decentralizaciju, pravo na dvojno državljanstvo i srazmernu zastupljenost nacionalnih manjina u javnim institucijama (Milosavljević, 2013: 332–333).

Iz analize programskih načela i ciljeva jasno je da se DZVM zalaže za ostvarivanje individualnih i kolektivnih prava mađarske nacionalne manjine, a najbolje sredstvo za ostvarenje tog cilja vide u razvijanju modela teritorijalne autonomije. Fokus stranke je očekivano, borba za interese mađarske zajednice, koncept multikulturalnosti, samim tim i politike integracije se posmatraju primarno iz ugla prava nacionalnih manjina.

Savez vojvođanskih Mađara (SVM) – Vajdasági Magyar Szövetség je osnovana 1996. godine. Nakon raskola u DZVM, frakcija predvođena Ferencom Čabulom odlučuje da istupi i samostalno osnuje stranku.¹⁰⁹ Trojna autonomija ostaje opredeljenje i ove partije i kao cilj svog organizovanja izdvajaju ostvarivanje prava na identitet, jezik i škole (Orlović, 2008: 320). Dolaskom Jožefa Kase na čelo stranke SVM postaje ozbiljan konkurent matičnoj stranci i nameće se kao centar političkog

¹⁰⁹ Na izornoj skupštini održanoj 1994. godine Ferenc Čabul gubi od protivkandidata Andraša Agoštona, marta 1994. godine i tada odlučuje da istupi i osnuje posebnu stranku koja okuplja Mađare (Orlović, 2008: 319–320).

organizovanja mađarske nacionalne manjine. Dolaskom Ištvana Pastora na čelo stranke 2007. godine, SVM kreće u ozbiljnu ofanzivu i nastoji da maksimalno homogenizuje biračko telo Mađara. U tome uspeva, jer na svim izborima nakon 2008. godine SVM ostvaruje najbolje rezultate u odnosu na druge stranke mađarske nacionalne manjine i postaje konstanta različitih koalicionih vlada na nacionalnom, a posebno na pokrajinskom nivou.

SVM u svom programu ističe da je podjednako opredeljen borbi za interese mađarske zajednice kao i borbi za ljudske, civilizacijske, demokratske i građanske vrednosti. Ovu odredbu možemo tumačiti kao nastojanje SVM da pomiri vrednosti afirmacije nacionalnog identiteta sa demokratskim vrednostima. Kao cilj političkog delovanja izdvajaju mobilizaciju mađarske zajednice, ali i razvoj čitave zemlje, a posebno AP Vojvodine kao regije u kojoj je nastanjena mađarska zajednica. Potpuno poštovanje ljudskih prava, načela ravnopravnosti i prava na različitost razvijanje građanskog društva vide kao osnovne preduslove za ostvarivanje prava nacionalnih manjina. Ističe se predanost stranke procesu evropskih integracija. Proces evropskih integracija se vidi kao šansa za kulturnu i privrednu integraciju sa matičnim narodom na način koji neće ugroziti interese Srba ili drugih naroda iz okruženja (Program SVM, 2004).¹¹⁰

SVM ističe svoju ulogu kao stranke u rušenju Miloševićevog režima i uspostavljanju demokratskog poretka nakon 2000. godine, kao poseban uspeh se izdvaja donošenje već nekoliko puta pomenutog, saveznog zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina i uspostavljenog modela kulturne autonomije i učešće u organima vlasti na lokalnom i pokrajinskom nivou. Praćenje primene ovog zakona i usklađivanje celokupnog zakonskog okvira Republike Srbije sa ovim zakonom prepoznaju kao strateški cilj (Program SVM, 2004). Ovime je i potvrđen, do sada nekoliko puta iznet nalaz, da je dominantan uticaj na zakonski okvir uspostavljen nakon 2000. godine imala u prvom redu mađarska zajednica.

¹¹⁰ Program SVM. Preuzeto 17. jul 2020, sa <https://www.vmsz.org.rs/sr/o-nama/dokumenti/program>

SVM nastavlja da razvija ideju trostepene autonomije, ne možemo reći da se u tome previše razlikuje od DZVM, iz čijih je redova istupila. Zagovara se personalna autonomija, odnosno kulturna autonomija, kao model zaštite nacionalnog identiteta i kulture. Isto se zalažu za formiranje regije sa mađarskim opštinama koje bi imale teritorijalnu autonomiju (Program SVM, 2004).

SVM se zalaže za povećanje nadležnosti AP Vojvodine i to tako da Vojvodina dobije zakonodavnu, izvršna i sudska ovlašćenja. Kao jedan od načina da se poboljša socio-ekonomski položaj Mađara ističe se finansijska samostalnost Vojvodine, u smislu budžetske nezavisnosti, ali i raspolaganja prihodima. Važno je napomenuti da se usled izostanka regionalizacije zemlje SVM kao prioritet vidi proširivanje ovlašćenja lokalnih samouprava i traženje prava veta za nacionalne manjine u pokrajinskim organima za određena pitanja (Program SVM, 2004).

U svom programu detaljno razrađuju kolektivna prava koja se tiču očuvanja nacionalnog identiteta, jezika, kulture i tradicije mađarske zajednice. Kao prioritetne ciljeve izdvajaju: široku upotrebu mađarskog jezika u javnom životu, obrazovanje na mađarskom jeziku i pravo na autonomiju u oblasti obrazovanja. Interesantno je da pored standardnih zahteva da mađarski kao jezik nacionalne manjine bude prisutan u organima javne uprave, SVM se zalaže za postizanje potpune ravnopravnosti mađarskog jezika i afirmaciju njegovog korišćenja u trgovini i privredi. Navedene programske odredbe jasno pokazuju da se SVM zalaže za vrednosti segregativnog multikulturalizma, jer se insistira isključivo na većoj upotrebi mađarskog jezika u javnom životu, što u načelu nije sporno, ali je sporno što se ne prepoznaje potreba za dvojezičnošću.

Kada je reč o oblasti obrazovanja tu se predviđa čitav niz mera kako bi se proklamovana autonomija i ostvarila. Konkretno se zalažu za obrazovanje na mađarskom jeziku od predškolskog do univerzitetskog nivoa i osnivanje mađarskog autonomnog univerziteta; formiranje mađarskog obrazovnog kluba unutar resornog ministarstva, i dodelu stipendija za fakultetsko

obrazovanje u Mađarskoj.¹¹¹ Institucija koja bi bila odgovorna za upravljanje autonomijom u obrazovanju je Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine, koji bi trebao da ima punu autonomiju i kontrolu u ovoj oblasti. Predviđeno rešenje može biti sporno, pošto kreiranje i sprovođenje obrazovne politike u Srbiji, prema trenutnim zakonima jeste u nadležnosti državnih organa. Načela integracije nalažu da u kreiranju politike obrazovanja imaju veliku ulogu predstavnici manjinskih zajednica kako bi se odgovorilo na potrebe manjinske zajednice, ali to ne znači isključivu kontrolu nad ovim procesom. SVM zagovara ekskluzivistički pristup procesu obrazovanja, što konačno odgovara prihvaćenom nadzoru segregativnog multikulturalizma.

SVM ima veoma rigidan stav prema bilingvalnom obrazovanju, čiju primenu doživljavaju kao pretnju razvoju nacionalnog identiteta i rizik od asimilacije, iako se prepoznaje potreba za učenjem srpskog jezika kako bi se obezbedila prohodnost unutar obrazovnog sistema u Srbiji. Iz programa SVM-a je jasno da se kao prioritet izdvaja ne samo negovanje mađarskog jezika nego afirmacija njegove primene u svim sferama života kako bi se postigla ravnopravnost sa drugim jezicima, odnosno srpskim jezikom.

Kulturna politika za koju se zalaže SVM takođe podrazumeva osnivanje isključivo mađarskih kulturnih institucija, poput biblioteka, muzeja, arhiva, zaštite spomenika kulture i sl. koje će imati autonomni status koji podrazumeva samostalnost u odlučivanju i upravljanju novcem. Isti je pogled i na medijsku politiku, uz jednu važnu razliku da se za razliku od obrazovanja, gde je jasna tendencija centralizacije ove oblasti, u medijima se prepoznaju prednosti decentralizacije kako bi se svim pripadnicima nacionalnih manjina omogućile jednake mogućnosti za ostvarivanje prava na informisanje. Takođe se pored uređivanja različitog sadržaja na mađarskom jeziku prepoznaje i značaj informisanja

¹¹¹ SVM prepoznaje deficit visokoobrazovanog kadra među pripadnicima svoje zajednice, a odgovor na postojeći izazov traži u promovisanju dvojnog državljanstva i stipendiranja mađarske omladine da završavaju fakultete u Mađarskoj uz obavezu vraćanja u Srbiju, kako bi stečena znanja primenili (Program SVM, 2004).

većinske populacije o temama važnim za mađarsku zajednicu (Program SVM, 2004). Ovo je jedina odredba u kojoj se makar na simboličkom nivou prepoznaje vrednost interkulturalne razmene, ako ne dijaloga.

Vrednosti interkulturalnog dijaloga nisu prepoznate kao primarne, iako se u nekoliko navrata pominje saradnja sa drugim nacionalnim zajednicama i zajednička borba za zaštitu etnokulturalnog identiteta.

Kada je reč saradnja sa pripadnicima drugih zajednica, indikativan je pogled SVM-a na način rešavanja izbegličke krize u Srbiji nakon ratova devedesetih. SVM kritikuje što Srbija nije strateški rešila pitanje izbeglih i raseljenih lica i osuđuje pokušaje da se izgradnjom stambenih naselja izmeni etnička struktura opština sa pretežno mađarskim stanovništvom (Program SVM, 2004).

SVM prepoznaje problem iseljavanja Mađara sa kojim se suočava Srbija nakon otvaranja granica prema Evropi i regionu i među prioritetne ciljeve svrstava upravo borbu za prestanak iseljavanja Mađara iz Vojvodine, odnosno Srbije. Kako bi postigla zadati cilj fokus se pomera sa identitetskih pitanja kulturnog opstanka zajednice na poboljšanje socio-ekonomskog položaja nacionalne manjine. Međutim, kao sredstva da se postigne ovaj cilj izdvajaju se: obrazovanje pripadnika mađarske zajednice na jeziku nacionalne manjine, privredna samostalnost Vojvodine i srazmerna zastupljenost u organima vlasti na republičkom, pokrajinskom i lokalnom nivou SVM nudi i svoj koncept kako unaprediti socijalnu i zdravstvenu politiku, kao i u slučaju manjinskih prava rešenje vide u sveopštoj decentralizaciji sistema, modernizaciji penzionog i zdravstvenog sistema, ali i reformi socijalnog i invalidskog osiguranja. Borbu za socijalnu sigurnost građana i borbu protiv siromaštva postavljaju kao prioritet, zalažu se i za povećanja nataliteta, dečji dodatak za svako dete i dodatne pogodnosti za porodice sa više dece, poboljšanje položaja penzionera i invalida (Program SVM, 2004). Kao jedan od koraka da se unapredi položaj Mađara u Vojvodini, odnosno Srbiji SVM vidi i u promeni pristupa u poljoprivrednoj, odnosno ekonomskoj politici. Napominju da je proces privatizacije, koji je usledio nakon političke transformacije društva, posebno pogodio mađarsku

zajednicu i kao šansu za poboljšanje socio-ekonomskog položaja Mađara vide u razvijanju privredne saradnje Srbije i Mađarske. Konkretno kroz razvijanje različitih programa podrške, koje bi finansirala Mađarska kao matična država. Pored navedenog SVM se otvoreno zalaže za podršku razvoja malih i srednjih preduzeća i poljoprivrednika kroz različite programe državne pomoći i poreskih olakšica i sa tim zahtevima se redovno istupa ispred državnih organa (Milosavljević, 2013: 337).

Veliki deo programa SVM-a je posvećen analizi socio-ekonomskog položaja mađarske zajednice i merama kako ovaj položaj unaprediti. Međutim, rešenja koja se nude su vrlo omeđena etničkim granicama, odnosno problem položaja mađarske zajednice se posmatra samo kroz perspektivu centralizovanog sistema nametnutog od strane većine, dok se rešenja nalaze isključivo u konceptima samouprave mađarske zajednice, prvenstveno na lokalnom nivou. S druge strane, zalaganje za povećanje nadležnosti AP Vojvodine vide kao način da se bolje prepoznaju potrebe i interesi mađarske zajednice, ali i da se obezbedi veći uticaj političkih subjekata mađarske zajednice.

Način na koji SVM razrađuje pravo na obrazovanje i službeno upotrebu mađarskog jezika je komplementaran sa modelom trostepene autonomije za šta se kao stranka zalaže. Zahteva se ravnopravnost i jednake šanse da se unutar mađarske zajednice izgradi autonomna socijetalna kultura, sa aspekta integracije takav pristup nije previše svrsishodan jer podrazumeva jasno odvajanje etničkih zajednica, čime se zanemaruju svi potencijali interkulturalnog dijaloga.

Interesantno je da SVM sebe opisuje u istom programu i kao nacionalnu demokratsku partiju, i kao demokratsku građansku partiju. Ideološka profilisanost SVM se pored analize vrednosti za koje se zalaže lako može odrediti i na osnovu saradnje sa drugim partijama, odnosno partijskim grupacijama (Milosavljević, 2013: 335). Imajući u vidu da je SVM članica Evropske narodne partije (EPP) i ima vrlo intenzivnu saradnju sa strankom Viktora Orbana iz Mađarske, jasno je da je reč o desničarskoj i konzervativnoj stranci, usmerenoj ka tradicionalnim vrednostima.

Pogled na integraciju je saglasan sa ideološkom orijentacijom stranke. SVM ima vrlo konzervativan pristup politici integracije i rešenja koja zagovara su nedvosmisleno ponikla na vrednostima segregativnog multikulturalizma.

Demokratska stranka vojvodanskih Mađara (DSVM) – *Vajdasági Magyar Demokrata Pártja*, druga partija u nizu koja nastaje otcepljenjem od DZVM-a, i to samo godinu dana nakon osnivanja SVM-a. Ovog puta iz stranke istupa Androš Agošton, nakon sukoba sa stranačkim rivalom Palom Šandorom koji ostaje na čelu stranke nakon istupanja frakcije okupljene oko Agoštona.¹¹² Sadašnji predsednik stranke je Bela Čorba, naslednik Androša Agoštona, koji je bio predsednik od osnivanja do 2013. godine.

DSVM isto preuzima koncept trostepene autonomije od DZVM, međutim, razlika postoji u modalitetima kako da se ostvari ova ideja u konkretnim političkim i društvenim okolnostima Srbije. Dok je Šandor Pal, kao predsednik DZVM argument za uvođenje trostepene autonomije tražio u položaju Srba i Republike Srpske u Bosni i Hercegovini, Andraš Agošton pravi paralelu između položaja Mađara i položaja Srba na Kosovu nakon potpisivanja Briselskog sporazuma (Milosavljević, 2013: 333).

Nakon jasne dominacije SVM-a i preuzimanja svih poluga moći, kako u organima vlasti, tako i u domenu kulturne autonomije, DSVM sebe predstavlja kao konstruktivnu opoziciju SVM-u. Ovo je postala zvanična politika stranke nakon raspada Mađarske koalicije, formirane za potrebe izbora 2008. godine, i sklapanja saveza između SVM i tada vladajuće Demokratske stranke (RTV Vojvodina, 2008).¹¹³ Još oštrije kritike na račun SVM se upućuju šest godina kasnije, DSVM je odbio da se kandiduje na izborima 2014. godine, jer smatra da ne postoji fer izborni uslovi za sve učesnike, odnosno da SVM zloupotrebljava poziciju svoje

¹¹² Androš Agošton je istupio iz stranke nakon što je suočen sa optužbama da je sarađivao sa vladajućom Socijalističkom partijom Srbije i odbijanja saradnje sa novoosnovanim SVM (Orlović, 2008: 320).

¹¹³ RTV Vojvodina (19. 10. 2008). Agošton protiv sporazuma Pastor–Tadić. Preuzeto: 20. jul 2020, sa https://www.rtv.rs/hu/vojvodina/agoston-protiv-sporazuma-tadic-pastor_88209.html

političke moći kako bi monopolizovao nacionalni savet i ocenjuju da to nije institucija u kojoj se obezbeđuje suštinska autonomija.

Glavni ciljevi DSVM se mogu svrstati u sledeće: demokratizacija političkog sistema; ostvarivanje prava mađarske nacionalne manjine sa ciljem da se očuva nacionalni identitet Mađara u Srbiji; proporcionalna zastupljenost Mađara u organima vlasti, ali i javnoj upravi i pravosuđu; ono što je razlikuje od drugih stranaka mađarske nacionalne manjine jeste to što ne spaja princip personalne i teritorijalne autonomije, odnosno zalaže se za ostvarivanje prava mađarske zajednice u obrazovanju, kulturi i informisanju, ali ne nužno kroz različite oblike teritorijalne autonomije; očuvanje dobrih odnosa sa matičnom državom (Milošavljević, 2013: 333). Druga razlika u odnosu na DZVM i SVM je to što je još 2008. godine u okviru Mađarske koalicije, DSVM istupila sa zahtevom da se uvede sistem rezervisanih mesta u republičkom i pokrajinskom parlamentu, kao mera koji bi obezbedila srazmernu zastupljenost manjina u zakonodavnim telima.

DSVM kao stranka afirmiše toleranciju, saradnju i razumevanje među različitim nacionalnim zajednicama i pobrojane vrednosti izdvaja kao prioritetne (Program, 2009: 3). U poređenju sa SVM možemo reći da je DSVM ipak otvorenija ka vrednostima interkulturalnosti i ne deli rigidne stavove SVM-a kada se radi o uspostavljanju isključivo samostalnih mađarskih institucija u oblasti kulturne autonomije i ne vidi da je moguće rešiti položaj mađarske zajednice samo u okviru teritorijalne autonomije.

Kada uporedimo izborne rezultate SVM i DSVM, jasno je da usled dominacije SVM-a, DSVM kao stranka gubi politički značaj i podršku biračkog tela među pripadnicima mađarske zajednice.

Pored navedenih stranaka, interese mađarske zajednice pretenduju da predstavljaju još i Građanski savez Mađara – Magyar Polgári Szövetség, Pokret mađarske nade (PMN) – Magyar Remény Mozgalom i Stranka mađarskog jedinstva – MAGYAR EGYESÜLT PÁRT. Za razliku od pomenute tri stranke, sve navedene stranke su osnovane nakon donošenja odluke o primeni afirmativnih mera, tako da je politički staž, ali i uticaj ovih stranaka mnogo skromniji u odnosu na DZVM ili SVM.

*Građanski savez Mađara – Magyar Polgári Szövetség*¹¹⁴ svo- je političko delovanje usmerio je na lokalni nivo vlasti, fokus je na opštinama Senta i Ada gde imaju nekoliko odbornika. U pro- gramu stranke navode da sebe vide kao: srednje desničarsku političku partiju mađarske nacionalne manjine, koja se mimo opštih političkih zadataka naglašeno koncentriše na očuvanje vrednosti i interesa Mađara priključenih Srbiji kao poseban cilj navode jačanje samosvesti podršku zajedničkom delovanju među Mađarima u Vojvodini (Program Građanskog saveza Ma- đara, 2010: 2).

*Pokret mađarske nade (PMN) – Magyar Remény Mozgalom (MRM)*¹¹⁵ Ideje oko kojih se ova stranka okupila se ne razlikuju mnogo od preostalih stranaka koje svoju podršku traže među mađarskim biračkim telom. Zalažu se za očuvanje identiteta, ra- zvoj i opstanak mađarske manjine u Srbiji i teritorijalnu autono- miju za vojvođanske Mađare (Program PMN, 2009). Stranka je 2014. godine suspendovala svoje političke aktivnosti na neodre- đeno vreme, navodeći kao razlog značajan pad broja pripadnika mađarske zajednice u Vojvodini, delom zbog iseljavanja mladih. Nakon perioda neaktivnosti, MRM je zvanično raspušten 19. de- cembra 2018. godine, a kao njen naslednik osnovan je Mađarski pokret (Magyar Mozgalom)¹¹⁶ Pokret mađarske nade je zvanično izbrisan iz registra 2018. godine.

Stranka Mađarskog jedinstva – MAGYAR EGYSÉG PÁRT, ova stranka je među najmlađima kada je reč o strankama koje pri- marno predstavljaju interese mađarske zajednice u Vojvodini.¹¹⁷ Stranka pretenduje da zauzme poziciju demokratskog centra i

¹¹⁴ Osnovana je 2004. godine i njen predsednik od osnivanja je Laslo Rac Sabo. Ova stranka je jedna vrsta naslednika Demokratskog saveza Mađara koji se još devedesetih otepio od DZVM.

¹¹⁵ Osnovana je 2009. godine i predsednik stranke je Balint Laslo.

¹¹⁶ Tamaš Korhec je bio jedan od osnivača i lidera Mađarskog pokreta (Magyar Mozgalom) u Srbiji. Pre toga, od juna 2010. do novembra 2014. godine, oba- vljaao je funkciju predsednika Nacionalnog saveta Mađara u Srbiji. U decem- bru 2016. godine imenovan je za sudiju Ustavnog suda Republike Srbije, a funkciju sudije obavlja i danas.

¹¹⁷ Osnovana je 2012. godine i okuplja mahom bivše članove DZVM, predsednik stranke je Zoltan Smeiško.

privuče mađarske birače koji ne glasaju za manjinske partije (Milošavljević, 2013: 330).

Republikanska stranka je registrovana kao stranka mađarske nacionalne manjine, i kao takva je učestvovala u izborima 2016. godine, a osnovana je tek godinu dana kasnije 2015. godine. Ovde se nećemo baviti analizom programa ove stranke, jer ona ne predstavlja autentičnog predstavnika mađarske nacionalne manjine, postoje ozbiljne sumnje da je ova stranka zloupotrebila afirmativnu meru namenjenu strankama nacionalnih manjina. Jedan od argumenata koji potkrepljuje ovu tvrdnju jeste i to što se Republikanska stranka tokom procesa kandidature na parlamentarnim izborima 2016. godine, dovodila u vezu sa falsifikovanjem potpisa (Marković, 2017: 232).

5.4.2 Političke stranke bošnjačke nacionalne manjine

kao u slučaju mađarske nacionalne manjine, bošnjačku nacionalnu manjinu pretenduje da predstavlja više od deset partija (tabela 1). Međutim, kao i kod Mađara i ovde će se izdvojiti tri stranke koje imaju značajniji uticaj. Geneza razvoja stranaka bošnjačke nacionalne manjine je imala isti put kao i mađarske stranke, najveći broj njih je nastao otcepljenjem od stranaka koje su formirane još devedesetih godina. Najveći broj političkih organizacija sa bošnjačkim predznakom je registrovan nakon 2000. godine i svoje političko delovanje vezuje za teritoriju Sandžaka, odnosno opštine Tutin, Novi Pazar, Sjenicu i Prijepolje, gde većinom živi bošnjačko stanovništvo. Kao politički cilj svi ističu poboljšanje položaja Bošnjaka u Srbiji, dok se razlike među strankama uočavaju pre svega u načinu kako da se proklamovani cilj i ostvari. Kao tri najuticajnije stranke bošnjačke nacionalne manjine izdvajamo Stranku demokratske akcije Sandžaka, SDP Rasićma Ljajića i Bošnjačku demokratsku zajednicu, odnosno Stranku pravde i pomirenja.

Stranka demokratske akcije Sandžaka (SDA Sandžaka) je osnovana još devedesetih godina, ukoliko pogledamo izborne rezultate jasno je da je reč o stranci koja uživa podršku značajnog

dela biračkog tela među Bošnjacima i da aktivno učestvuje u vlasti na lokalnom i nacionalnom nivou.¹¹⁸ Tokom devedesetih godina ova stranka je bila najuticajnija bošnjačka stranka, posle 2000. godine, situacija se menja i kako vreme odmiče dobija sve više konkurenata u trci za glasove i naklonost bošnjačkog biračkog tela. Sudbina SDA Sandžaka je veoma slična sudbini Demokratske zajednice Vojvođanskih Mađara. Raskol unutar SDA je počeo 1993. godine. Taj raskol je bio jasan znak da počinje deoba i to duž radikalnije linije, koja je bila uz Ugljanina, predsednika stranke i umerenije linije koja će pratiti Rasima Ljajića, u to vreme, sekretara stranke (Orlović, 2008: 322).¹¹⁹ Objasnjavajući političke podele i dinamiku političkog organizovanja stanovništva Sandžaka, Bašić ističe da „političko mišljenje Bošnjaka u Sandžaku je podeljeno na pristalice Bošnjačkog nacionalnog veća i SDA koji se zalažu za sprovođenje odluka o širokoj teritorijalnoj i političkoj autonomiji regije putem koje bi svi građani Sandžaka zadovoljili svoje ekonomske, socijalne, kulturne, obrazovne i druge potrebe i pristalice SDP koji rešenje ovih problema vide u demokratizaciji Srbije zasnovanoj na principima decentralizacije i regionalizma“ (Bašić, 2018: 185). Tako je završena podela unutar SDA,¹²⁰

¹¹⁸ SDA je formirana 11. avgusta 1990. godine u Novom Pazaru kao sandžački ogranak istoimene stranke sa sedištem u Sarajevu. U programskoj deklaraciji SDA navodi se da je to „politički savez građana Jugoslavije koji pripadaju muslimanskom kulturno-povjesnom krugu“, kao i da se ova stranka zalaže za kulturno-prosvetnu autonomiju za muslimansko stanovništvo Sandžaka (Orlović, 2008: 322).

¹¹⁹ Ovaj raskol je došao najviše do izražaja na saveznim izborima 1996. godine kada se na izborima pojavljuju dve liste bošnjačke manjine i to: Lista za Sandžak–Sulejman Ugljanin, koalicija Liberalno-bošnjačke organizacije i tri varijante SDA: SDA za Jugoslaviju, SDA za Sandžak i Prva SDA; Bošnjačka lista Sandžaka je druga lista, odnosno krilo SDA koje okuplja pristalice Rasima Ljajića i Partije sandžačkih Bošnjaka (Orlović, 2008: 322).

¹²⁰ Podela unutar SDA svoj epilog dobija 1996. godine kada Rasim Ljajić, uz podršku većine opštinskih odbora, biva upisan kao predsednik SDA i kada odlučuje da organizuje „progresivne političke činioce u Sandžaku“ u novu stranku čiji će naziv biti Sandžačka demokratska partija. Ugljaninov odgovor je osnivanje SDA Sandžaka, stranke koja je aktivna i danas pod tim imenom i čiji je predsednik i dalje Ugljanin. Nakon rušenja režima Slobodna Miloševića 2000. godine, umerenija struja sa Rasimom Ljajićem na čelu predaje Ministarstvu pravde i zvanični zahtev za promenu naziva SDA u Sandžačka demokratska partija (Orlović, 2008: 322).

od jedne partije nastaju dve: SDP, koja okuplja umerenija struju i SDA Sandžaka, tvrdo krilo okupljeno oko Ugljanina koja nastavlja politiku čiji je temelj borba za političku i teritorijalnu autonomiju Sandžaka i trudi se da održi jake veze sa istoimenom partijom u Bosni i Hercegovini. Različit pogleda na status Sandžaka i položaj bošnjačke zajednice će ostati konstanta do današnjeg dana.

SDA Sandžaka se zalaže za demokratizaciju društva u svim sferama života; poštovanje ljudskih prava; unapređenje položaja nacionalnih zajednica, ali se afirmiše i ravnopravnost naroda u Srbiji, kao multietničkoj zemlji; unapređenje individualnih i kolektivnih prava bošnjačke nacionalne manjine; promovisanje međuverške tolerancije i ravnopravnosti verskih zajednica. Zanimljivo je da se zaštita bošnjačkog identiteta dovodi u direktnu vezu sa tradicionalnim vrednostima i zaštitom javnog morala. Sličan pristup ima i SVM kada govori o tome kako programska načela stranke počivaju na hrišćanskim vrednostima, a zaštita mađarskog identiteta se isto dovodi u direktnu vezu da porodičnim životom. Iz navedenog je jasno da je reč o strankama koje neguju tradicionalne vrednosti i mogu se svrstati prvenstveno u stranke desnog spektra. Imajući to u vidu, teško je očekivati da će i SDA Sandžaka i SVM prepoznati negovanje interkulturalnosti kao šansu za razvoj bošnjačke ili mađarske zajednice.

SDA Sandžaka ističe ne samo privrženost ljudskim pravima kao civilizacijskoj vrednosti, već se obavezuje na uvažavanje, toleranciju i aktivnu koegzistenciju sa svima bez obzira na rasu, veru, naciju ili političko opredeljenje (Program SDA, 2009: 1). Poput SVM-a SDA Sandžaka pokušava da uskladi vrednosti afirmisanja bošnjačkog nacionalnog identiteta sa demokratskim vrednostima. Stranka u svojim programskim načelima ističe privrženost demokratskim vrednostima, a demokratiju vidi kao vladavinu naroda. Zalaže se za proces evropskih integracija i vide ih kao šansu za demokratizaciju društva u Srbiji (Program SDA, 2009: 3).

Iz principa uvažavanja razlika među različitim zajednicama SDA Sandžaka izvodi pravo Bošnjaka na svoju: samoidentifikaciju, samorealizaciju i samoafirmaciju u svim socijalnim sredinama i na svim prostorima Srbije i šire (Program SDA, 2009: 2). Svoju viziju samorealizacije Bošnjaka kao naroda ova stranka vidi u

uspostavljanju svojih simbola i institucija koje će upravljati razvojem bošnjačke zajednice u Srbiji. Upotrebi i korišćenje bosanskog jezika u službenoj upotrebi, kao i pravo na obrazovanje na maternjem jeziku se vide kao osnovna sredstva za očuvanje nacionalnog identiteta, ali i kao uslovi za unapređenje položaja Bošnjaka u Srbiji. S druge strane podsećaju se državni organi na obaveze koje su propisane zakonom da bi bošnjačka nacionalna manjina mogla da ostvari pravo na informisanje i kulturna prava, za koju tvrdi SDA Sandžaka da su uskraćeni u odnosu na neke druge nacionalne manjine.¹²¹ Takođe se insistira da se omogući srazmerna predstavljenost Bošnjaka u svim organima vlasti, ali i organima, javne uprave, pravosuđu i policiji (Program SDA, 2009: 4–5).

Ističe se neravnopravnost sa kojom se suočavaju pripadnici bošnjačke nacionalne manjine jer žive u jednoj od ekonomski najnerazvijenijih regija i traže od državnih vlasti da se osmisle mere kojim će se unaprediti ekonomski razvoj ove regije. Zalažu se ravnomerni regionalni razvoj i to vide kao šansu za poboljšanje položaja Bošnjaka, ali i smanjenje ekonomske nerazvijenosti i siromaštva unutar Srbije. Predviđa se i niz mera kako bi se postigao održivi razvoj unutar Srbije, rešenje se vidi u decentralizaciji vlasti, investiranju u nerazvijena područja i regionalnoj saradnji i povezivanju (Program SDA, 2009: 6–10). Poput SVM-a velika pažnja je usmerena na mere poboljšanja ekonomsko-socijalnog statusa Bošnjaka, uz napomenu da SDA Sandžaka povlači jaču vezu između ekonomske isključenosti Bošnjaka i ostvarivanja prava na kulturnu autonomiju.

Interkulturalnost se ne prepoznaje kao vrednost u programskim načelima, kada se i govori o međuetničkoj saradnji, fokus je na regionalnoj saradnji radi ostvarenja ekonomskih i privrednih ciljeva, saradnja među kulturama se ne pominje. U jednom momentu se identifikuje bošnjačka zajednica kao činilac unapređenja regionalne saradnje, ali se i tu saradnja između različitih nacija i kultura sagledava kroz prizmu regionalne stabilnosti, a ne kroz prizmu sveukupnog razvoja društva.

¹²¹ Oправdano je pretpostaviti da se ovde referiše na manjine u Vojvodini, u prvom redu mađarske zajednice.

Iz izloženog je jasno da se politika integracije, kao i celokupna politika multikulturalnosti sagledava pre svega iz ugla prava nacionalnih manjina. Kao najefikasnije sredstvo za ostvarivanje prava Bošnjaka SDA Sandžaka izdvaja regionalnu samoupravu. Poput DZVM i SVM uspostavljanjem teritorijalne autonomije SDA Sandžaka vidi rešenje za poboljšanje položaja Bošnjaka u Srbiji. Insistiranje na uspostavljanju sopstvenih institucija i bez prepoznavanja potreba za interkulturnim dijalogom. Jasno je da SDA Sandžaka poput drugih stranaka ima konzervativan pristup politikama multikulturalnosti, koji podrazumeva jasnu podelu institucija između nacionalnih zajednica.

Sandžačka demokratska partija (SDP) kao strateški cilj nakon 2000. godine postavlja demokratizaciju Sandžaka i Srbije u celini, sebe definišu kao parlamentarnu stranku posvećenu zaštiti ljudskih i manjinskih prava i ravnopravnosti građana (Program SDP, 2008: 1). Iz analiza programa stranke je jasno da se radi o stranci koja je primarno orijentisana na zaštitu manjinskih prava i sloboda bošnjačke zajednice. Ciljevi koje formuliše SDP su između ostalog i ravnopravno zapošljavanje Bošnjaka u organima javne uprave, zaštita nacionalnog identiteta Bošnjaka, poštovanje prava na slobodu veroispovesti, slobodnu aktivnost verskih zajednica, zaštita privatne svojine i dosledno sprovođenje principa tržišne privrede, zaštita i unapređenje socijalnih prava zaštita majki, dece, starih, zaštita životne sredine. I za razliku od drugih manjinskih stranaka kao partnere u ostvarivanju proklamovanih ciljeva prepoznaju pored drugih političkih stranaka i nevladin sektor (Statut SDP, 2009: 7). Poput SVM, SDP ističe svoju ulogu u borbi protiv Miloševićevog režima i ulozi koju je imala u koaliciji DOS i formiranju prve demokratske vlade.¹²² Međuetnička saradnja i regionalna saradnja se prepoznaje kao vrednost koja može doprineti demokratizaciji društva u celini i poboljšanju položaja bošnjačke zajednice (Program SDP, 2009: 3). Druga osobenost ove stranke je što je SDP nakon odluke lidera Rasima Ljajića da proširi svoje političko delovanje van Sandžaka i osnuje

¹²² Istinomer. Sandžačka demokratska partija. Preuzeto 25. jula 2020, sa <https://www.istinomer.rs/stranka/sandzacka-demokratska-partija/>

Socijaldemokratsku partiju Srbije, ušla u uniju sa ovom strankom, što podrazumeva zajednički izlazak na sve nivoe izbora. SDP stranke je ostala fokusirana na lokalni nivo vlasti, dok se SDP Srbije aktivno uključuje u rad vlada od 2000. godine.

Bošnjačka demokratska zajednica Sandžaka je osnovana avgusta 2013. godine, nakon raskola sa strankom Emira Elfića na čelu ove partije je bio Jahja Fehratović, ali je neformalni i suštinski vođa bio muftija Zukorlić. U početku je bilo reč o stranci sa radikalnom desničarskom ideologijom, koja je suštinski predstavljala interese verske organizacije, odnosno Islamske zajednice u Srbiji. Zukorlić je nekoliko puta u javnosti nastupao sa vrlo kontraverznim izjavama koje se odnose na položaj Sandžaka i Bošnjaka u Srbiji. Ova stranka je učestvovala u svim izbornim ciklusima koji su usledili nakon 2013. godine, na kojima beleži značajan uspeh i svrstava se u tri najjače partije u Sandžaku, kada je reč o broju glasova koje osvaja na izborima.¹²³ Na samom početku koalicioni potencijal stranke je bio nizak, zbog radikalne retorike kojom se služio Zukorlić i njegovi sledbenici, pa je stranka uprkos velikom broju glasova osvojenim na izborima ostala bez učešća u lokalnoj vlasti. Uvidevši to, rukovodstvo stranke na čelu sa Zukorlićem, rešava da promeni strategiju i pred parlamentarne izbore 2016. godine pravi zaokret u narativu, ali i u politici. Odustaje se od radikalnih desničarskih stavova, a Zukorlić shvata da će morati da zamrzne versku funkciju, usled, kako i sam primećuje: „nespojivosti političkih i verskih dužnosti“. Ovo je bio prvi korak u napuštanju politike pretnji i širenju manevarskog prostora za eventualni ulazak u vlast. Stranka menja svoje ime u *Stranku pravde i pomirenja (SPP)*, nakon čega donosi novi program i statut.

Najuočljivija razlika u odnosu na sve ostale manjinske stranke jeste što program počinje sa rečenicom „U ime boga svemogućeg!“, s obzirom na činjenicu da je osniva religijski vođa to i nije tako iznenađujuće. Pristup u definisanju programskih načela stranke je prilično osoben, program je pun religijskih i

¹²³ Pored parlamentarnih i lokalnih izbora, ova stranka je učestvovala i na izborima za Nacionalni savet koji su održani 2014. godine.

filozofskih fraza. Sebe definišu kao stranku okrenutu čoveku i budućnosti, slobodi i pravdi, poziva svoje pristalice na akciju u borbi protiv apatije i tiranije u društvu (Program SPP, 2013: 1).

Kao konkretne političke ciljeve izdvajaju promenu člana Ustava RS jer smatraju da je reč o kršenju načela ravnopravnosti svih građana, očuvanje identiteta i kulture bošnjačke zajednice kroz vlastite državne institucije, kulturne i druge organizacije, decentralizaciju vlasti i ravnomerni regionalni razvoj, borbu protiv siromaštva i ekonomska osnaživanje i razvijanje sandžačke regije i povezivanje sandžačkih opština u Srbiji i Crnoj Gori, borba protiv kriminala i korupcije (Program SPP, 2013: 6). Pogled na kulturnu autonomiju im je identičan kao i kod ostalih stranaka, podsećaju državu na zakonom i ustavom definisane zakonske obaveze i podsećaju da nemaju sve manjine jednak pristup pravima (Program SPP, 2013: 8). Poput SDA Sandžaka insistiraju da su Bošnjaci autohton narod, čime implicitno negiraju status Bošnjaka kao nacionalne manjine i zalažu se za zaštitu kulturnog nasleđa Bošnjaka (Program SPP, 2013: 4). Prepoznaje se značaj koju međuetnička saradnja ima za unapređenje ekonomskih i regionalnih odnosa. Međutim važno je da se prepoznaje potreba ne samo unutar bošnjačkog pomirenja, već i unutar srpskog pomirenja i pomirenja drugih zajednica na Balkanu, u prvom redu srpske i albanske zajednice, ali i Srba i Hrvata (Program SPP, 2013: 3). Međutim interkulturalnost kao takva se ne prepoznaje kao vrednost, iako se govori dosta o razvoju društva borbi za slobodu i dostojanstvo čoveka. Međutim pravi pogled na multikulturalnost se jasno vidi iz uverenja da se položaj bošnjačke zajednice može unaprediti jedino osnivanjem vlastitih i autonomnih institucija. Poput SVM-a i SDA Sandžaka dosta pažnje pridaje konkretnim merama kako da se reši ekonomski položaj Bošnjaka ali i pospeši privredni razvoj Sandžaka kao regije. I tu se kao jedino rešenje vidi decentralizacija vlasti i davanje više samoupravnih nadležnosti ili opštinama u Sandžaku ili Sandžaku kao regionu.

Pored navedene tri stranke bošnjačku nacionalnu manjinu predstavlja još devet stranaka, međutim, najveći deo njih je usmeren samo na učešće na lokalnim izborima i eventualno na

izborima za Nacionalni savet bošnjačke nacionalne manjine. Političke aktivnosti ostalih stranaka bošnjačke nacionalne manjine su vrlo nestalne, iz analize izbornih rezultata videli smo da se ni ne kandiduju u svim izbornim ciklusima, a kada to i učine ne osvajaju veliki broj glasova.

5.4.3 Političke stranke romske nacionalne manjine

Romi su kao nacionalna manjina priznati tek nakon donošenja Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, do tada se u javnosti govorilo kao o etničkoj grupi. I upravo nepriznavanje statusa Romima i jeste bila najveća prepreka društvenoj i političkoj integraciji Roma. Kao što smo nekoliko puta već istakli, nepriznavanje pravnog i političkog statusa grupi značilo je i nepriznavanje identiteta njenih pripadnika i onemogućavalo je kreiranje podsticajnih mera za ekonomsko, kulturno i društveno osnaživanje Roma (Bašić, 2018b: 150).¹²⁴ Priznavanjem statusa Romima otpočelo je novo poglavlje u rešavanju položaja ove nacionalne manjine. Međutim, uprkos tome što je priznavanje nacionalnog identiteta Roma pokrenulo i osnažilo aktivnosti organizacija civilnog društva koje sve posvećenije zastupaju interese Roma ili zagovaraju njihova prava, izostala je politička organizacija Roma u okviru jedne ili dve stranke sa stabilnom biračkom podrškom, što je konačno Rome učinilo politički nevidljivim (Bašić, 2018: 154–161).

Za razliku od većine manjina, romske partije koje danas deluju su se osnovala tek nakon 2000. godine, ne postoji nijedna stranka koja svoje delovanje vezuje za prvu dekadu višestranačja u Srbiji.¹²⁵ Uspeh romskih partija na izborima je više nego skroman, s obzirom na to da je romska zajednica treća po brojnosti u

¹²⁴ Kao što je već pomenuto, pored Roma, još nekim nacionalnim manjinama: Vlasi, Cincari, Bunjevci i drugi, većina zakonom predviđenih prava nije bila dostupna zbog toga što im nije bio priznat status nacionalne manjine.

¹²⁵ Tokom devedesetih godina XX veka bile su aktivne i Socijaldemokratska partija Roma, osnovana 1990. godine na čelu sa Rajkom Đurićem, zatim Demokratska politička partija Roma – Kragujevac, Demokratska zajednica Roma Jugoslavije i Romska kongresna partija (Milosavljević, 2013: 350).

Srbiji. U registru političkih stranaka postoji čak sedam političkih stranaka romske nacionalne manjine, međutim nijedna od njih nema veći politički uticaj.¹²⁶ Imajući u vidu da su institucionalni kapaciteti i resursi registrovanih romskih stranaka vrlo skromni i da se u javno dostupnim informacijama slabo šta od podataka i može pronaći o njihovom političkom delovanju, analiziraćemo uzroke koji su doveli do toga da Romi postanu politička nevidljiva zajednica (Bašić, 2018b), odnosno da uprkos svojoj brojnosti nemaju nijednu stranku sa stabilnom političkom podrškom.¹²⁷

Iz analize izbornih rezultata parlamentarnih izbora videli smo da su samo dve političke stranke, i to samo 2007. godine, uspele da obezbede dovoljno glasova podrške da osvoje mandate u Narodnoj skupštini. Reč je o *Uniji Roma Srbije*, poslanik Rajko Đurić i *Romska partija*, za poslanika izabran lider stranke – Srđan Šain. Nakon toga romska zajednica je imala predstavnika u parlamentu 2012. godine, mandat je obezbeđen u okviru koalicije sa Srpskom naprednom strankom.

Kada se uradi komparativna analiza učešća romskih stranaka na izborima jasno je da postoje romske partije koje izlaze na lokalne izbore i uspevaju da se izbore za mandate u lokalnim samoupravama, ali su njihovi rezultati vrlo skromni. Reč je o osvojenih jedan ili dva mandata, a najaktivnije su na jugu Srbije u opštinama Bujanovac, Vranje i Leskovac. U Bujanovcu je na poslednja tri kruga lokalnih izbora mandat osvojila *Ujedinjena partija Roma – Jekutni Partija Romani. Romska stranka „Jedinstvo“* je osvojila mandat u Vranju, na izborima 2016. godine. Primarni cilj ove stranke je učešće na lokalnim izborima i da predstavlja Rome u gradskim vlastima.¹²⁸

¹²⁶ Registar političkih stranaka nacionalnih manjina (ažurirano jula 2016) Preuzeto 20. jula 2016, sa <http://mduls.gov.rs/registri/registar-politickih-stranaka/>

¹²⁷ „U pogledu kapaciteta, romske partije su oskudne u svim segmentima. Od prostora, preko finansija, do kadrova i partijske infrastrukture koja treba da je autonomna i funkcionalna, i van perioda izbornih kampanja.“ (Gavrilović, 2009: 46). Nijedna politička stranka nema svoj zvanični sajt niti su njihovi programi, statut i bilo šta drugo od programske dokumentacije javno dostupni.

¹²⁸ Jugpress (15. jul 2015). Romska stranka „Jedinstvo“: za bolji položaj Roma. Preuzeto 1. avgusta 2020. sa <https://jugpress.com/romska-stranka-jedinstvo-za-bolji-polozej-roma/>

Uvidom u izborne rezultate romskih stranaka jasno je da je delovanje ovih političkih partija vrlo nestalno, retko koja stranka je uspela da na tri uzastopno izborna ciklusa pređe prirodni prag. Postoji nekoliko koalicija sa većinskim strankama na lokalnim izborima, van pobrojanih opština, ali je nepoznato koliko mandata je dodeljeno romskim strankama u okviru koalicija.

Uzroke političke nevidljivosti romske zajednice možemo svrstati u dve grupe. Prva grupa faktora se odnosi na objektivne činjenice. Politička participacija Roma neraskidivo je povezana sa njihovim socijalnim položajem. Siromaštvo, socijalna isključenost i etnička mimikrija su faktori koji vrlo nepovoljno utiču ne samo na političko organizovanje Roma, već i na njihovo učešće u izbornom procesu. Velika prepreka za političko samoorganizovanje i delovanje je prostorna struktura romske populacije, odnosno teritorijalna raštrkanost koja otežava političku mobilizaciju. Druga grupa faktora proističe iz lošeg socio-ekonomskog položaja Roma koji romsku populaciju čini izuzetno ranjivom i podložnom uticaju i kontroli. Imajući to u vidu uzroci političke nevidljivosti Roma su: nepoverenje u romske stranke, glasanje Roma za većinske partije i manipulacija i zloupotreba romskih glasova. Ovu tvrdnju potkrepljujemo nalazima istraživanja Gorana Bašića i Biroa za društvena istraživanja. Izučavajući društveno i političko organizovanje Roma, Bašić iznosi dva uzroka koja dovode do političke nevidljivosti Roma. Prvi, Romi, strogo kontrolisani od strane lidera unutar svoje zajednice, postaju biračka „masa“ koja dirigovano glasa za političke stranke sa kojima lideri romske zajednice imaju određeni dogovor. Kao drugi uzrok se navodi da građani romske nacionalnosti smatraju da „velike“ političke stranke ne žele predstavnike Roma u parlamentu, a ne žele ni da razmatraju njihove probleme (Bašić, 2018b: 160). Pored toga što Romi nisu organizovani putem manjinskih stranaka, procenat pripadnika romske nacionalne manjine je značajno manji ukoliko ih uporedimo sa manjinama poput Hrvata, Slovaka ili Bunjevaca. Jasno je da političke stranke većine nisu zainteresovane, odnosno nisu prepoznale kao politički interes da afirmišu pripadnike romske nacionalnosti da nastupe kao kandidati na izbornim listama. Imajući u vidu nalaze do kojih smo

došli analizom programa većinskih stranaka jasno je da većinske stranke ne prepoznaju vrednosti interkulturalizma, i da se multietničnost zemlje percipira, ako ne kao pretnja, onda kao vrlo neugodna činjenica. I naše istraživanje je potvrdilo nalaz da se romska zajednica posmatra dominantno iz konteksta ekonomskog i socijalnog položaja, dok se potencijali da romska zajednica postane politički subjekt i akter integracije apsolutno ne prepoznaju (Gavrilović, 2009: 69).

5.4.4 Političke stranke albanske nacionalne manjine

U registru političkih stranaka se može videti da je registrovano sedam političkih stranaka albanske nacionalne manjine. Iz analize izbornih rezultata smo videli da samostalno na izbore izlazi jedino Partija za demokratsko delovanje, koja je od svih albanskih partija u javnom životu Srbije i najvidljivija. Političke stranke albanske nacionalne manjine možemo podeliti u dve grupe: političke stranke čije je političko delovanje fokusirano samo na teritoriju Preševa, Bujanovca i Medveđe, odnosno učesće na lokalnim izborima i lokalnoj vlasti i stranke koje izlaze i na parlamentarne izbore i izbore za Nacionalni savet nacionalne manjine. U prvu grupu spada većina stranaka registrovanih kao stranke albanske nacionalne manjine, dok u drugu grupu možemo uvrstiti: Partiju za demokratsko delovanje (PDD) i Partija za demokratski progres. Kada je reč o strankama koje učestvuju na lokalnim izborima, najuticajnija je Demokratska partija Albanaca, koja je jedno vreme vodila opštinu Preševo.

Partija za demokratsko delovanje (PDD) – PARTIA PËR VE-PRIM DEMOKRATIK ima najduži staž u predstavljanju interesa albanske zajednice sa juga Srbije, osnovana je još 1990. godine.¹²⁹ PDD za razliku od većina albanskih stranaka, aktivno učestvuje na parlamentarnim izborima i ima svoje predstavnike u Narodnoj skupštini Srbije u svim sazivima od 2007. do 2016.

¹²⁹ Lider ove stranke je od njenog osnivanja bio Riza Haljimi, narodni poslanik NSRS u nekoliko mandata, nakon skoro tri decenije se povukao sa čela partije i ovu funkciju prepustio Šaipu Kamberiju.

godine. PDD je aktivna u opštinama gde su pretežno nastanjeni Albanci, učestvovali su u lokalnim vlastima u Preševu, Bujanovcu i Medveđi, da li samostalno ili u koaliciji sa drugima albanskim strankama. PDD nikada nije ulazila u koaliciju sa većinskim strankama.

Demokratska partija Albanaca (DPA) – Partia demokratike Shqiptare je osnovana isto kao i PDD 1990. godine, sedište stranke je u Preševu.¹³⁰ Reč je o regionalnoj stranci, koja deluje u tri opštine sa pretežno albanskim stanovništvom: Preševo, Bujanovac i Medveđa. Po političkim opredeljenjima je bliska Demokratskom savezu Kosova (Orlović, 2008: 328), tokom donošenja važnijih političkih odluka više se konsultuju sa političarima iz Prištine nego iz Beograda. Inače su jedna od dve stranke koje aktivno propagiraju strategiju bojkota – od popisa, parlamentarnih izbora, pa do izbora za Nacionalni savet.

Partija za demokratski progres – Lëvizja e Progresit Demokratik je osnovana 2001. godine u Bujanovcu.¹³¹ Ova partija isto poput DPA bojkotuje parlamentarne izbore, ali je vrlo aktivna na lokalnim izborima, a od 2014. godine preuzima vođstvo i u Nacionalnom savetu Albanaca. Partija za demokratski progres je učestvovala u lokalnoj vlasti u Bujanovcu, lider stranke je bio zamenik predsednika opštine Bujanovac i predsednik Nacionalnog saveta od 2014. do 2018. godine.

Kao i u slučaju romskih stranaka, nijedna politička stranka nema javno dostupan program na srpskom jeziku. Ključna ideološka i programska razlika koja postoji među strankama albanske nacionalne manjine, a koja presudno utiče na to kako albanske stranke doživljavaju proces integracije se mora istraživati kroz dve ravni. Prvo, odnos prema državnim institucijama Republike

¹³⁰ Na čelu stranke je Ragmi Mustafa, gradonačelnik Preševa, u tri mandata.

¹³¹ U Registru političkih stranaka stoji kao godina osnivanja stranke 2003. godina, međutim, činjenica je da je ova stranka počela svoje delovanje odmah nakon okončanja sukoba 2001. godine, na prvim lokalnim izborima nastupili su kao grupa građana i osvojili osam odborničkih mesta u skupštini (Orlović, 2008: 328). Osnivač i predsednik stranke je Jonuz Musliju, aktivan lider i predvodnik radikalnijeg krila u albanskoj zajednici. Tokom oružanih sukoba 2000/2001. godine je bio politički komesar tzv. Oslobođilačke vojske za Preševo, Medveđu i Bujanovac.

Srbije, odnosno da li se državne institucije bojkotuju ili ne; drugo, odnos prema dijalogu Beograda i Prištine, tj. odnos prema statusu Kosova i Metohije.

Kada je reč o odnosu albanske nacionalne manjine prema vlastima Republike Srbije, kao što smo već naveli postoje stranke koje ne žele nikakvu saradnju sa vlastima u Beogradu i ne zanima ih integracija albanske zajednice u institucije na republičkom nivou, pa stoga i ne učestvuju na republičkim izborima. Odnosno bilo kakav oblik integracije albanske zajednice u srbijansko društvo ne vide kao prioritet niti to izdvajaju kao svoj cilj. Jedna od najvećih i najuspešnijih kampanji bojkota jeste bio pomenuti bojkot popisa 2011. godine, koji je kasnije prouzrokovao brojne probleme u ostvarivanju prava Albanaca na jugu Srbije, jer je uživanje prava, poput dodele budžetski sredstava za rad Nacionalnih saveta nacionalnih manjina, uslovljena upravo brojnošću pripadnika nacionalne manjine, odnosno veličinom Nacionalnog saveta. Kao razloge zašto su se opredelili za bojkot, albanski predstavnici ističu očigledne činjenice, ekonomska nerazvijenost opština u kojima žive predstavnici albanske nacionalne manjine, socijalna nesigurnost i diskriminacija sa kojom se suočavaju i nepostojanje volje da se istinski pregovara o rešavanju pomenutih problema (Politika, 2011). Pogled na položaj albanske zajednice na jugu Srbije je sličan i u Vladi Srbije, rešavanje statusa albanske zajednice nije bilo među prioritetima u vladama koje su formirane nakon 2012. godine. Dok su Vlade u periodu od 2000. do 2012. godine rešavanju ovog problema pristupale samo kroz prizmu državne i nacionalne bezbednosti.¹³² Nije za čuđenje što je u nedostatku jasne strategije koja će rešiti i manjinsko pitanje Srbije generalno izostala i osmišljena ni politika integracije za albansku zajednicu na jugu Srbije. Ne samo da je izostala strateški osmišljena politika već se vlasti u Beogradu

¹³² „Kao ključne bezbednosne pretnje i izazovi na teritoriji opštine Preševo, Bujanovac i Medveđa izdvajaju se: oružana pobuna, terorizam/ekstremizam i organizovani kriminal. Veoma je važno istaći da su ove tri pretnje najčešće predstavljaju kao teško razdvojivi delovi jedinstvenog kompleksa problema koji proističu iz jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosova, kao i iz ekonomske nerazvijenosti juga Srbije“ (Marović, Ejdos & Kostić, 2012: 19).

sve češće suočavaju sa optužbama da se nad njima primenjuje metoda selektivne etničke diferencijacije čime se onemogućuje Albancima da ostvare svoje osnovne civilno-građanske slobode (Ristić, 2019).¹³³

Položaj albanske zajednice u Srbiji je pod velikim uticajem i povezan sa dešavanjima na Kosovu i Metohiji. Tako da se možemo složiti sa ocenom da je njen položaj i stvarni status u velikoj meri povezan sa statusom Kosova, statusom srpske zajednice na Kosovu (Helsinški odbor za ljudska prava, 2021; Marović, Ejduš & Kostić, 2012), odnosno pregovorima između Beograda i Prištine. Od potpisivanja Briselskog sporazuma albanski političari iznose u javnost ideju o reciprocitetu položaja srpske zajednice na Kosovu i albanske zajednice na jugu Srbije. Kako bi imali jedinstven nastup ispred vlasti u Beogradu, odbornici albanske nacionalnosti su oformili Skupštinu odbornika Preševa, Bujanovca i Medveđe. Na pomenutoj Skupštini 2013. godine je usvojena Deklaracija kojom se traži priključenje Kosovu svih naselja u kojima žive Albanci.¹³⁴ Kao razlog za donošenje ove deklaracije navode loš položaj Albanaca na jugu Srbije, kao i to što nisu stvoreni uslovi za integraciju Albanaca (Milosavljević, 2013: 345). Moramo napomenuti da je ovo jedno od tumačenja ove inicijative. Iz uvida u dokument možemo reći da je osnovni cilj usvojene Deklaracije skretanje pažnje vlastima u Beogradu da se što pre osmisle konkretne mere za poboljšanje položaja Albanaca na jugu Srbije i to na takav način da imaju na raspolaganju ista prava kao Srbi na severu Kosova.¹³⁵ Međutim, jasna je i namera predstavnika

¹³³ Danas (28. novembar 2019). Mustafa: Vlada Srbije ne sprovodi dogovoreno za Preševsku dolinu. Preuzeto 15. septembar 2020, sa <https://www.danas.rs/vesti/politika/mustafa-vlada-srbije-ne-sprovodi-dogovoreno-za-presevsku-dolinu/>

¹³⁴ Deklaracija je bila upućena Vladi Srbije, Vladi Kosova i međunarodnoj javnosti, Trivić i Teodorović (2013). Radio slobodna Evropa (11. mart 2013). Preuzeto 6. septembra 2020, sa <https://www.slobodnaevropa.org/a/za-albance-na-jugu-srbije-ista-resenja-kao-za-srbe-na-severu-kosova/24925632.html>

¹³⁵ „Beogradsko odbijanje Strategije za integraciju severa Kosova podstaklo je Albance na jugu Srbije da ponove svoj stav s početka 2000. godine. Predsedavajući Skupštine Kosova Jakup Krasniqi rekao je da bi Srbi, ukoliko žele da se otcepe, morali da budu svesni da su Albanci u Preševu i Bujanovcu spremni da se ujedine sa Kosovom. Rekao je da bi razmena teritorija „trebalo da

albanske zajednice, da usled ignorisanja problema na jugu Srbije pokušaju da internacionalizuju ovo pitanje i tako izdejsvuje urgentnije rešavanje svog statusa.

Sve albanske stanke su pozdravile potpisivanje Briselskog sporazuma, i od tada se ulažu naponi da se uvežu položaj albanske zajednice na jugu Srbije sa položajem srpske zajednice na severu Kosova, usvojena Deklaracija je deo ove namere. Lideri stranaka su nudili različite argumente kako bi objasnili uvezivanje ova dva procesa. Riza Haljimi navodi da se i jedna i druga zajednica suočavaju sa istim problemima i da je to razlog zašto se traži primena istih mehanizama integracije.¹³⁶ Jonuz Musliu, isto je podržao u ime svoje stranke usvajanje Deklaracije i izneo zahtev, da pored zahteva da imaju jednaka prava kao Srbi na severu Kosova, predstavnici albanske zajednice kontrolišu carinske prelaze.¹³⁷

Odgovor vlasti u Beogradu je bio očekivan, predsednik Koordinacionog tela za opštinu Preševo, Bujanovac i Medveđa tvrdi da situacija na severu Kosova i situacija na jugu Srbije nije uporediva i podseća na razgovore koje je u februaru vodila Vlada RS sa albanskim predstavnicima i tvrdi da su se zahtevi koji su tada upućeni bili Vladi Srbije ticali pre svega poboljšanja ekonomske situacije opština na Jugu Srbije.¹³⁸

bude izvršena uzajamnim dogovorom i u saradnji ne samo sa lokalnim Srbima, već i sa političarima u Beogradu". Izjava ukazuje da bi Beograd, koji drži jug Srbije pod stalnim „nadzorom“ mogao da se suoči sa novim pritiskom na teritorije koje je uvek smatrao strateški važnim" (Helsinški odbor za ljudska prava, 2021: 31).

¹³⁶ Slobodna Evropa. Za Albance na jugu Srbije ista rešenja kao za Srbe na severu Kosova. Preuzeto 6. septembra 2020, sa <https://www.slobodnaevropa.org/a/za-albance-na-jugu-srbije-ista-resenja-kao-za-srbe-na-severu-kosova/24925632.html>

¹³⁷ Reč je o kontroli protoka robe na carinskom prelazu Končulj–Bela Zemlja u opštini Bujanovac. Slobodna Evropa (11. mart 2013). Za Albance na jugu Srbije ista rešenja kao za Srbe na severu Kosova. Preuzeto 6. septembar 2020, sa <https://www.slobodnaevropa.org/a/za-albance-na-jugu-srbije-ista-resenja-kao-za-srbe-na-severu-kosova/24925632.html>

¹³⁸ Slobodna Evropa (11. mart 2013). Za Albance na jugu Srbije ista rešenja kao za Srbe na severu Kosova. Preuzeto 6. septembra 2020, sa <https://www.slobodnaevropa.org/a/za-albance-na-jugu-srbije-ista-resenja-kao-za-srbe-na-severu-kosova/24925632.html>

Pokušaćemo da damo kratak odgovor na iznetu dilemu, odnosno da li je moguće da se položaj srpske zajednice na severu Kosova i Albanaca na jugu Srbije rešava primenom istih mehanizama. Prva stvar koja se mora imati na umu jeste da ustrojstvo političkih sistema Srbije i samoproglašene republike Kosova nisu ni slični. Srbija ima centralizovan sistem upravljanja i opštine poseduju skromne nadležnosti, dok je u slučaju Kosova suprotan slučaj. Opštine, odnosno lokalne samouprave na Kosovu imaju daleko veći stepen nadležnosti, naročito u oblasti obrazovanja, zdravstva i socijalne politike, što u Srbiji nije slučaj. Drugo, koncept zaštite prava i interesa nacionalnih manjina je postavljen na drugačijim osnovama. Srbija je svoj koncept zaštite interesa nacionalnih manjina bazirala na konceptu kulturne autonomije, odnosno manjinske samouprave u oblasti obrazovanja, službene upotrebe jezika i pisma, informisanja i kulture. Na Kosovu, pošto je reč o postkonfliktnom društvu fokus je bio na integraciji zajednica u politički sistem i obezbeđivanju institucionalne jednakosti, odnosno stvaranje uslova za ostvarivanje političke jednakosti, između većinskog stanovništva i srpske zajednice. Tako da fokus nije bio na zaštiti etnokulturalnog identiteta, već na integraciji srpske zajednice u institucije samoproglašene republike Kosova.

Možemo zaključiti da dinamika normalizacije odnosa između Beograda i Prištine sigurno utiče i uticaće na status albanske zajednice na jugu Srbije, možda više nego na status srpske zajednice na severu Kosova, međutim rešenje se ne može tražiti u primeni istih mehanizama. Ono što je moguće uraditi jeste osmisliti strategiju integracije albanske zajednice u srbijsko društvo, ali ne primenom jednostranih odluka, kao što je do sad bio slučaj, već dogovorom sa predstavnicima albanske zajednice. To bi konkretno podrazumevalo rešavanje tri urgentna problema. Prvo, obezbediti adekvatno predstavljanje albanske zajednice u organima zakonodavne i izvršne vlasti, pre svega zastupljenost albanske zajednice u Narodnoj skupštini Republike Srbije. Drugo, integraciju albanske zajednice u organe javne uprave, policiju i pravosuđe, ali i obrazovni i zdravstveni sistem. Treće, osmisliti konkretne mere kako bi se poboljšala

ekonomska situacija u Preševu, Bujanovcu i Medveđi, jer visoka stopa nezaposlenosti i nerazvijenost opština pogađa sve građane tih opština i nisu etnički omeđen problem i ne dotiču položaj samo jedne zajednice. Četvrto, preduzeti neophodne mere kako bi albanska nacionalna manjina mogla da ostvari prava garantovana zakonom, tu pre svega mislimo na prava iz domena kulturne autonomije.

Iz priložene analize političkih ciljeva albanskih stranaka možemo zaključiti sledeće: PDD se može okarakterisati kao stranka koja je spremna da uzme učešće u institucijama Republike Srbije, što se jasno vidi iz odluke da nastupaju na izborima, ne podržava uvek strategiju bojkota i u svakoj prilici, čini se, da je spremna i voljna da pregovara sa predstavnicima vlasti u Beogradu. Sa tog aspekta možemo reći da je integracioni potencijal najveći u odnosu na sve druge albanske stranke. U slučaju svih ostalih albanskih stranaka možemo reći da je integracioni potencijal značajno niži i da nije jasno uolikoj meri su oni kao akteri uopšte zainteresovani za pregovore sa vlastima u Beogradu i koliko sebe uopšte identifikuju sa vlastima u Beogradu i koliko albansku zajednicu vide kao deo društva. Najveći opONENTI, naročito nakon potpisivanja Briselskog sporazuma, PDD jesu upravo lokalni lideri koji oko sebe okupljaju frakcije bivših boraca i vođa oslobodilačke vojske za Preševo, Bujanovac i Medveđu (Banchev, 2020: 723–742). Partija za demokratski progres i Demokratska partija Albanaca zbog loše ekonomske situacije i nepostojanja političke volje Beograda da nešto konačno reši, sve se više okreću institucijama Prištine kao partneru za rešavanje položaja albanske nacionalne manjine na jugu Srbije i ulažu velike napore da se položaj albanske zajednice na jugu Srbije internacionalizuje. Tako da, ukoliko ne dođe do nekih većih promena u političkim okolnostima u Beogradu i/ili Prištini, teško da će ijedna od pomenute dve stranke biti zainteresovana za istinsku integraciju albanske zajednice u institucije Srbije, ali i u društvo u celini.

5.4.5 Političke stranke hrvatske nacionalne manjine

Dve stranke su registrovane kao političke stranke nacionalnih manjina: Demokratski savez Hrvata u Vojvodini i Demokratska zajednica Hrvata.

Demokratski savez Hrvata u Vojvodini (DSHV) sebe definiše kao stranku koja je stožer nacionalnog okupljanja Hrvata u Srbiji i koja zastupa individualna i kolektivna prava hrvatske zajednice u Vojvodini i Srbiji. Ističu privrženost pluralizmu i demokratiji i smatraju da društvo mora biti organizovano po načelima supsidijarnosti. Poput drugih stranaka nacionalnih manjina ističu proces regionalizacije kao šansu da se ostvare puni kapaciteti razvoja, kako pojedinca, tako i društva u celini. Ističu svoju privrženost procesu evropskih integracije i proces regionalizacije percipiraju kao proces koja će ubrzati dolazak do cilja. Smatraju da teritorija AP Vojvodine treba da ima političku i teritorijalnu autonomiju (Program DSHV, 2008).¹³⁹ Kao koncept poželjnog državnog uređenja u kome se mogu ostvariti vrednosti za koje se zalažu izdvajaju socijalnu državu. Smatraju da je dužnost države da ponudi jednake uslove svim pojedincima i zajednicama da ostvare svoje potencijale i priznaju autoritet države, ako ona ispunjava svoje zadatke i dužnosti (Milosavljević, 2013: 349).

Zalažu se za primenu afirmativnih mera kako bi se obezbedila zastupljenost manjinskih zajednica u organima republičkih, pokrajinskih i lokalnih vlasti, ali i u pravosuđu, policiji, vojsci, javnoj upravi i javnim preduzećima. Primenu navedenih afirmativnih mera definišu kao jedan od zadataka države. Interesantno je da je ovo jedina manjinska stranka koja prepoznaje rodnu ravnopravnost kao jednu od osnovnih načela za koju se zalaže. DSHV svoju doslednost nastoji da pokaže i insistiranjem da sve nacionalne zajednice moraju imati jednaka prava, bez obzira na brojnost (Program DSHV, 2008). Porodici, brizi o deci i odgovornom roditeljstvu poklanjaju posebnu pažnju. Pristup DSHV-a porodici i negovanju porodičnih vrednosti je dosta

¹³⁹ Program DSHV. Preuzeto 10. septembra 2020, sa <https://www.dshv.rs/dokument/program-2>

osoben, naglasak nije toliko na parohijalnim vrednostima, kao što je to slučaj kod bošnjačkih stranaka, već se neguje jedna vrsta demohrišćanskog pristupa, koji je opet savremeniji od onog koji nudi npr SVM, koja sebe svrstava u stranke koje neguju demohrišćanske vrednosti.

Zalažu se za ostvarivanje svih veza sa Hrvatskom, kao matičnom državom, ali se ističe i potreba za unapređenjem, privredne, kulturne i političke saradnje između Srbije i Hrvatske i to se shvata kao obostrani interes i potpora za buduće delovanje stranke (Program DSHV, 2008). DSHV ima za nijansu otvoreniji pristup prema interkulturalnom dijalogu, makar u slučaju odnosa hrvatske i srpske zajednice, odnosno unapređenje saradnje se vidi kao šansa za razvoj društva, kako u Srbiji, tako i u Hrvatskoj.

Značajan deo programskih odredbi je posvećen statusu nacionalnih manjina, odnosno oblastima koje podrazumevaju ostvarivanje prava na kulturnu autonomiju. DSHV ima malo fleksibilniji pristup obrazovnim politikama od drugih manjinskih stranaka. Prvo, jer se preporučuje na nivou predškolskog obrazovanja formiraju grupe etnički mešovitog sastava. Drugo, jer se ne insistira po svaku cenu na obrazovanju na hrvatskom jeziku. Iako se naglašava da ukoliko postoje uslovi da se to pravo ostvari. Pristup kulturnoj politici je drugačiji od većine manjinskih stranaka, DSHV se na zadržava samo na opštim načelima, već su predviđene konkretne strateške i taktičke mere kako da se ostvare kulturna prava hrvatske zajednice u Srbiji. Iako najveći broj mera koji se predviđa podrazumeva izvesni stepen segregacije kulturnih ustanova i organizacija jer se insistira na osnivanju samostalnih institucija, u kojima će biti i zaposleni pripadnici hrvatske zajednice. Afirmaciju različitih kulturnih programa DSHV vidi kao dvostruku dobit, povezivanje hrvatske zajednice i mogućnost zaposlenja i profesionalnog usavršavanja velikog broja Hrvata koji se bave kulturom (Program DSHV, 2008).

Kada je reč o ostvarivanju prava na informisanje tu se isto pristupilo strateški. Definisana su dva jasna strateška cilja: prvi je medijski proboj hrvatske nacionalne zajednice u Srbiji. Ostvarenje ovog cilja podrazumeva veću zastupljenost tema od značaja za hrvatsku zajednicu, ali i srazmernu minutažu programa

na hrvatskom jeziku na javnim servisima. Drugi cilj je razvijanje stranačkih glasila, kako bi se unapredio proces razmene informacija unutar članstva DSHV. Kao jedan od primarnih ciljeva u ostvarivanju prava na službenu upotrebu jezika i pisma navodi se uvođenje hrvatskog jezika kao službenog u organe AP Vojvodine, ali i u drugim opštinama gde za to postoji zakonski osnov (Program DSHV, 2008).

DSHV ima jasan stav kada je reč o identitetskom sporu koji se vodi između predstavnika hrvatske i bunjevačke zajednice i otvoreno zastupa stanovište da je bunjevački identitet jedna podvrsta hrvatskog etničkog identiteta. A promovisanje tog stanovišta vide kao jedan od ciljeva svog političkog delovanja. U ovom pitanju su možda najuočljiviji stavovi DSHV prema interkulturalnom dijalogu i poštovanju načela višestrukosti identiteta. Iz ovog stava je jasno da je i u slučaju DSHV poimanje etničkog identiteta i kulture isto kao i kod predstavnika većinske zajednice i ostalih manjina, identitet se posmatra kao unapred data, ali i nepromenjiva kategorija.

DSHV se zalaže za usvajanje koncepta socijalne države i kao ciljeve privrednog razvoja navode smanjenje siromaštva i povećanje zaposlenosti, a najveće šanse za privredni razvoj vide u osnaživanju poljoprivrede, ali i razvoju turističke ponude Vojvodine i regionalnoj saradnji na različitim osnovama (Program DSHV, 2008).

DSHV u određenim segmentima pokazuje otvoreniji odnos prema integraciji, ali ima zatvoren pogled na politiku identiteta, što se ogleda i u konzervativnom pristupu u kulturnim politikama.

Demokratska zajednica Hrvata (DZH) ima kraći politički staž od DSHV, formirana je 2007. godine i od tada deluje kao politički oponent DSHV i okuplja uglavnom pripadnike hrvatske zajednice koji ne podržavaju politiku lidera DSHV-a. Jedan od osnivača i predsednik stranke je bio Đorđe Čović, a 2012. godine na njegovo mesto dolazi Dragan Hupko. DZH sebe definiše kao stranku desnog centra koja je osnovana radi zastupanja interesa hrvatske zajednice. Iz analize izbornih rezultata videli smo da je stranka uglavnom fokusirana na lokalne izbore, uz određene uspehe u opštini Subotica, a bez mandata na nivou republike.

5.5 IZMEĐU REDOVA: DEKODIRANJE PROGRAMA POLITIČKIH STRANAKA NACIONALNIH MANJINA

Poput većinskih stranaka manjinske stranke u načelu imaju konzervativan pristup integraciji. U programima dominiraju identitetska pitanja i u najvećem broju slučajeva se zalažu za vrednosti segregativnog multikulturalizma. Političke stranke nacionalnih manjina nisu uspele da usklade afirmaciju politike zaštite identiteta sa načelima integracije. Cilj političkog delovanja svih manjinskih stranaka je prvenstveno usmeren na zaštitu nacionalnog identiteta i kulture, odbranu nacionalnih interesa zajednice koju predstavljaju i zaštitu kolektivnih i individualnih prava. Kada je reč o konkretnim strateškim ciljevima izdajamo sledeće: 1) očuvanje i razvoj identiteta nacionalne manjine u Srbiji uspostavljanjem sopstvenih institucija; 2) izmena republičkog Ustava; 3) izmena izbornih zakona; 4) decentralizacija i proširenje postojećih nadležnosti opštinama; 5) proporcionalno predstavljanje u republičkom i pokrajinskom zakonodavstvu i prisustvo u lokalnim samoupravama u skladu sa procentualnim učešćem u stanovništvu; 6) proporcionalno predstavljanje u organima javne uprave, pravosuđa, vojske, policije i javnim preduzećima.

Očekivan je nalaz da će manjinske stranke suočene sa većinskim građenjem nacije doživljavati međuetničke odnose kao igru nultog zbira. Poput većinskih stranaka zagovaraju ekskluzivistički pristup nacionalnom identitetu i kulturi. Ne uvažava se višestrukost identiteta, međuetnička saradnja se posmatra primarno kao šansa za poboljšanje socio-ekonomskog statusa nacionalnih manjina. Dok se interkulturalni dijalog ne samo ne afirmiše, već se shvata kao pretnja naporima nacionalnih manjina da zaštite svoj nacionalni identitet i kulturu.

U svojim programima političke stranke nacionalnih manjina ističu predanost demokratskim načelima i to uvek kroz prizmu ljudskih prava, jednakosti i solidarnosti. Međutim, iako se deklarativno usvajaju principi demokratije i ljudskih prava, jasno se daje primat kolektivnim nad individualnim pravima. Sve stranke insistiraju na homogenizaciji manjinskih zajednica,

načela pluralnosti se retko gde pominju, niti se prepoznaju kao poželjna vrednost.

Sve manjinske stranke bez rezerve podržavaju put evropskih integracija i vide ga kao veliku priliku za ispunjenje dva cilja: prvo, da se država Srbije dodatno obaveže da će proklamovana prava ustavom i zakonom i sprovesti; drugo, da se izvrši reforma načina upravljanja, odnosno da se decentralizuje donošenje odluka i time stvore uslovi da se manjinskim opštinama daju veća ovlašćenja, odnosno mogućnost da se udruže u posebne regionalne celine. Teritorijalna autonomija se prepoznaje kao model koji bi nacionalnim manjinama omogućio veći stepen ostvarivanja prava, a u napretku evropskih integracija se vidi i šansa da se izvrši određen stepen decentralizacije i regionalizacije zemlje čime bi se proklamovani cilj makar delimično ostvario.

Kao prioritet se izdvaja i politička participacija nacionalnih manjina na svim nivoima vlasti. Sve stranke se zalažu za postizanje pune ravnopravnosti i političke jednakosti između manjine i većine i kroz zastupljenost manjina u organima republičke, pokrajinske i lokalne vlasti, ali i u pravosuđu, vojsci, policiji i organima javne uprave i javnim preduzećima. Otvoreno se zalažu za punu političku integraciju nacionalnih manjina, dok se društvena integracija posmatra samo iz ugla ostvarivanja prava na kulturnu autonomiju.

Političke stranke nacionalnih manjina, naročito iz redova mađarske i bošnjačke zajednice, sve više pažnje posvećuju socio-ekonomskom statusu nacionalnih manjina i često uzroke lošijeg položaja u društvu povezuju upravo sa socio-ekonomskim prilikama lokalnih zajednica u kojima žive nacionalne manjine. Međutim, rešenja koja stranke predlažu ne izlaze iz okvira segregativnog multikulturalizma, pošto se insistira na uspostavljanju kontrole nad donošenjem odluka unutar zajednice, odnosno insistira se na samostalnom upravljanju resursima i teritorijom gde žive manjine. Interesantno je da se prednosti međuetničke saradnje prepoznaju u najvećem broju slučajeva samo kada se govori o privrednoj saradnji, dok kulturna saradnja nije u fokusu.

5.6 KLASIFIKACIJA POLITIČKIH STRANAKA U REPUBLICI SRBIJI

Kriterijume na osnovu kojih ćemo klasifikovati etničke stranke smo izveli iz teorije političkog predstavljanja nacionalnih manjina i podrazumeva sledeće: deklarisanje stranke kao etničke stranke, partijsko članstvo i liderstvo se najčešće mobilise iz redova etničke zajednice koju predstavljaju i etnički i kulturni zahtevi su ključni tokom izbornih kampanja (Van Cott, 2005: 3). U navedene kriterijume ćemo uključiti i načela i vrednosti za koja se zalažu stranke u svojim programima kako bismo uvideli za koje vrednosti i načela se zalažu političke stranke u Srbiji, kada je reč o identitetskim pitanjima, politikama integracije i politikama multikulturalizma.

Podela stranaka koju je ponudio Horovic na: neetničke, etničke i multietničke stranke dopunili smo tako što smo etničke stranke podelili na dve grupe: monoetničke i etničke stranke koje u svoje redove uključuju pripadnike nacionalnih manjina. Uzimajući u obzir saznanja do kojih smo došli izučavanjem rešavanja statusa nacionalnih manjina u postkomunističkim društvima, monoetničke stranke smo podelili u dve podgrupe: stranke većine i političke stranke nacionalnih manjina. Primenom navedenih kriterijuma i na osnovu nalaza do kojih smo došli analizom programskih načela većinskih stranaka i političkih stranaka nacionalnih manjina klasifikovaćemo stranke u četiri kategorije: 1) monoetničke stranke dominantne nacije/većine; 2) političke stranke nacionalnih manjina; 3) etničke stranke koje uključuju pripadnike nacionalnih manjina; 4) građanske stranke i 5) multietničke stranke.¹⁴⁰ Teza o potrebi da se postojeća klasifikacija političkih stranaka dopuni je potvrđena i tokom analize programskih načela stranaka.

Unutar partijskog sistema Srbije dominiraju monoetničke stranke. Političke stranke predstavljaju ili interese većinske zajednice ili interese manjinskih zajednica, s tim da tokom

¹⁴⁰ Navedena klasifikacija je nastala kao jedna vrsta sinteze zaključaka i saznanja do kojih su došli Donald Horovic (1985) i Florian Biber (2008).

poslednja dva izborna kruga postoji tendencija povećanja broja etničkih partija koje u svoje redove uključuju pripadnike manjinskih etničkih zajednica.

Bez obzira da li se radi o strankama manjine ili većine jasno je da monoetničke stranke imaju vrlo konzervativan pristup politici integracije. Multietničnost društva se često poima kao bezbednosni rizik, a međuetnički odnosi se posmatraju kao igra nultog zbira. Neguje se vrlo ekskluzivistički odnos prema nacionalnom identitetu i kulturi, odnosno ne uvažavaju se vrednosti interkulturalizma. Najpoželjniji oblik lojalnosti jeste etnička lojalnost zajednici iz koje se potiče, dok se načelo višestrukosti identiteta i interkulturalni dijalog shvataju kao pretnja očuvanju nacionalnih interesa. Monoetničke stranke primarno zastupaju samo interese jedne etničke zajednice. Ove stranke se najčešće vezuju samo za biračko telo manjine ili većine, odlikuju se niskim stepenom inkluzivnosti, često igraju na „etničku“ kartu i otvoreno promovišu i zagovaraju vrednosti i simbole svoje zajednice. Kriterijumi podele su bili sledeći: programska orijentacija partija, lidersko vođstvo i kandidati u partijama, kao i članovi i glasačko telo stranke. U monoetničke stranke se ubrajaju konzervativne i nacionalističke stranke (Bieber, 2008: 13).

Sve partije nacionalnih manjina možemo svrstati u monoetničke stranke, jer primarno zastupaju interese zajednice koju predstavljaju, lideri stranaka i kandidati sa kojima istupaju su pripadnici nacionalnih manjina i uporište biračke podrške su pripadnici date nacionalne manjine. Politički ciljevi definisani u programima i aktivnosti na izborima pokazuju da su ove stranke usmerene pre svega na pitanja zaštite entokulturalnih identiteta i kolektivnih prava nacionalnih manjina. Pogled na politiku integracije i vrednosti multikulturalizma nam jasno pokazuju da se pokretačka snaga stranke crpi iz postojećeg etničkog rascepa i da je pogled na nacionalni identitet omeđen granicama društvenog determinizma, odnosno neguje se ekskluzivistički odnos prema nacionalnom identitetu i kulturi. Poput monoetničkih stranaka većine, u prvi plan se ističu simbolička obeležja nacije iz koje potiču i/ili matične države (zastava i grb stranke, izborni logo, boje koje se koriste u vizualima stranke, sve navedeno je

jasno povezano sa nacionalnim simbolima zajednice/države iz koje potiču). Bez obzira da li primenili kriterijume klasifikacije koju su koristili Horovic, Van Kot i Biber ili kriterijume vezane isključivo za spoljna i simbolička obeležja jasno je da je reč o etničkim, odnosno monoetničkim strankama.

Kada je reč o monoetničkim strankama većinske nacije, analiza programa stranaka nam jasno pokazuje da je reč pre svega o strankama desnice. Iz analize stranačkih programa je jasno da među prioritetima stranke dominiraju identitetska politika, oličena u težnji za očuvanjem nacionalnog jedinstva i suvereniteta države Srbije, kao i kulturnog identiteta srpskog naroda, odbrana srpskih interesa u južnoj pokrajini, insistiranje na odbrani teritorijalnog integriteta zemlje i kritika procesa evrointegracija. Konkretno u monoetničke stranke možemo ubrojati: SNS, DSS, SPS, SRS, Dveri, URS, Mi glas iz naroda. Mada u ovoj grupi moramo napraviti razliku između SNS, SPS i DSS u odnosu na SRS, Dveri i Mi glas iz naroda. Srpska radikalna stranka (SRS), Dveri i Mi glas iz naroda spadaju u stranke desnice i ta njihova ideološka orijentacija presudno utiče na to da se srpskom nacionalnom identitetu daje apsolutni primat u odnosu na sve druge etničke grupe. Možemo reći da se interpretacija politike integracije svodi na asimilaciju ili marginalizaciju nacionalnih manjina. Dok SNS, SPS i DSS priznaju i prepoznaju prava nacionalnih manjina i ne dovode ih otvoreno u pitanje, iako i one otvoreno naglašavaju potrebe i interese dominantne nacije, ali ne na način da negiraju druge.

Kada je reč i klasifikaciji monoetničkih stranaka moramo reći da je za sve pobrojane stranke situacija prilično jasna, međutim URS je bio najveći izazov prilikom klasifikacije stranaka. URS je nastao kao jedan vid transformacije od G17 plus. Imajući u vidu da je prilikom ove transformacije došlo da značajnog zaokreta URS ka identitetskim pitanjima, drugo, analiza programa pokazala da se radi o pokušaju da se stvori nacionalna građanska opcija, treće činjenica je da ova stranka nije kandidovala pripadnike nacionalnih manjina na svojim listama, a analiza rezultata izbora nam pokazuje da teško da se radi o stranci koja može računati na podršku među pripadnicima nacionalnih

manjina, odlučili smo da je smestimo u kategoriju monoetničkih stranaka većine. Uz napomenu da je ova stranka zbog promovisanja ideje regionalizacije i prihvatanja načela višestrukosti identiteta ima veći integracioni potencijal nego bilo koja druga stranka iz ove grupe.

Drugi tip stranaka u svoje redove uključuju i predstavnike manjinske zajednice. Ove stranke ne promovišu nužno samo interese jedne zajednice, odlikuju se većim stepenom inkluzivnosti, među svojim kandidatima, ali i biračkim telom, imaju i pripadnike nacionalnih manjina. Ovaj model otvara mogućnost da se postojeći etnički rascepi umanje, jer postoji interakcija interesa između manjine i većine. Međutim, ukoliko ove stranke manipulišu i kalkulišu interesima manjine, postoji opasnost da će rukovodstvo ovih partija samo deklarativno uključivati pripadnike manjine u svoje redove (Marković, 2017: 248).

Etničke stranke koje uključuju pripadnike nacionalnih manjina nisu tako česta pojava u Srbiji, iako su česte multietničke koalicije. Samo DS i kasnije SDS možemo klasifikovati kao stranke koje uključuju pripadnike nacionalnih manjina. I jedna i druga stranka prihvataju multietničnost društva kao razvojni činilac, zalažu se za manjinska prava, iako DS ima za nijansu konzervativniji pogled na politiku integracije od SDS-a, s obzirom na to da su obe stranke isticale kao kandidate pripadnike nacionalnih manjina i da je na osnovu uvida u izborne rezultate opravdano pretpostaviti da za njih glasaju i predstavnici manjina, obe stranke možemo svrstati u drugu grupu.

Treći tip su građanske stranke. One teže da smanje ulogu etničkih podela i rascepa, kako u svojim programskim načelima, tako i u partijskoj organizaciji. Međutim, ove stranke prednost daju građanskom identitetu i ne favorizuju pronacionalne vrednosti i simbole. Trude se da imaju visok stepen inkluzivnosti. Iako je često pojava da među članovima dominiraju pripadnici većine, ova partija ima sposobnost da privuče i glasove manjina jer se u svojim programima zalažu za afirmaciju političkog učešća nacionalnih manjina (Marković, 2016: 248).

Građanske stranke su takođe retkost u Srbiji, usled dominacije monoetničkih stranaka ove stranke i nemaju previše

prostora za dobijanje podrške unutar biračkog tela. Klasičan primer građanske stranke bi mogao biti LDP.¹⁴¹ LDP ne naglašava etničke i religijske komponente identiteta, otvoreno se zalaže za zaštitu prava manjina i naglašava poštovanje prava na posebnost i različitost (Stojanović & Jović, 2013: 133). Poput drugih većinskih stranaka bila je nekoliko puta u prilici da za koalicionog partnera ima i manjinsku stranku. Najinteresantnija multietnička koalicija ove stranke je bila sa Bošnjačkom demokratskom zajednicom (BDZ), čiji je najistaknutiji predstavnik bio muftija Moamer Zukurlić i koja primarno zastupa interese dela islamske verske zajednice na teritoriji Sandžaka. Na konačnim rezultatima izbora se pokazalo da ovo savezništvo nije urodilo plodom – ni LDP, ni predstavnici BDZ-a nisu osvojili dovoljno glasova za dobijanje mandata (Marković, 2016: 251).

Druga stranka koju smo klasifikovali kao građansku je DJB. Reč je o pokretu liberalne orijentacije, fokus je na ekonomskim pitanjima i ne pokazuju veće interesovanje za manjinska prava i etničke podele. U svojim programskim odredbama se primarno zalažu za reforme državnog i privrednog sistema, do 2016. godine, identitetska pitanja nisu okosnica političkog delovanja DJB i zato je svrstavamo u građanske stranke. Predmet analize je bio program i političko delovanje do parlamentarnih izbora 2016. godine. Nakon 2016. godine ova stranka menja svoj naziv u Suverenisti, i pokušava da zauzme poziciju desnog centra, ali ne beleži veći uspeh, a u poslednja dva saziva, 2022. i 2023. godine, nemaju status parlamentarne stranke.

Pored ove stranke u građanske stranke ćemo uvrstiti i G17 plus. Isto kao i u slučaju URS ovde je bilo dosta dilema kako klasifikovati ovu stranku. Uvrstili smo je u kategoriju građanskih stranaka, jer se u vreme svog najvećeg političkog uticaja, G17 nije bavio identitetskim pitanjima i imala je imidž organizacije koja se primarno ne bavi nacionalnim temama. Takođe smo uzeli u obzir nalaz do kog smo došli analizom programskih načela da je G17 pokušao da redefiniše nacionalni identitet i nacionalni

¹⁴¹ Florian Biber upravo LDP i klasifikuje kao građansku stranku (Bieber, 2008: 14).

interes i tako zauzme jasniju poziciju na građansko-kosmpolitskoj liniji podele unutar partijskog sistema što ih je kvalifikovalo da se, u poređenju sa drugim strankama, svrstaju u građanske stranke. Ova stranka je nestala sa političke scene i izbrisana je iz Registra političkih stranaka.

U grupu građanskih stranaka smo svrstali i Zeleno-le-vi front (ZLF). Ova stranka ne naglašava etnokulturalne odlike identiteta, daje primat individualnim pravima, rodnoj ravnopravnosti i građanskom karakteru društva. Iako se dosta govori o pravičnosti i ravnopravnosti ne predviđaju se nikakvi posebni institucionalni mehanizmi koji bi uvažili interese i potrebe nacionalnih manjina. ZLF ne vidi pitanje integracije nacionalnih manjina kao poseban politički problem koji zahteva specifične politike, već veruje da se ono može rešiti kroz poštovanje načela demokratije, individualnih prava, decentralizacije i transparentnosti političkog procesa, što je automatski svrstava u red ovih stranaka. Uz napomenu da ZLF ima kapacitet da privuče birače različitih etničkih grupa, naročito kroz naglasak na građanskim pravima i jednakosti. Međutim, za razliku od nekih drugih stranaka (npr. LSV ili raniji DS), ZLF se ne predstavlja kao stranka sa direktno multietničkom politikom, već pre kao stranka koja podstiče političku participaciju svih građana, uključujući pripadnike manjina.

Stranku slobode i pravde ćemo isto svrstati u grupu stranaka građanske orijentacije. SSP u svom programu naglašava univerzalne demokratske vrednosti, vladavinu prava, socijalnu pravdu i evropske integracije. Fokus nije primarno na etničkim pitanjima, već na institucionalnim reformama, ljudskim pravima i ekonomskom razvoju, što je karakteristično za građanske stranke. SSP, za razliku od ZLF-a se ne može baš tako nedvosmisleno ukalupiti u model građanske stranke. SSP se formalno svrstava u građanske stranke, ali programska orijentacija u praksi daje prednost srpskom nacionalnom identitetu. Stranka nije monoetnička, niti ekskluzivno nacionalistička, ali je jasno da daje primat potrebama i interesima srpske populacije kao dominantne, bez mnogo osvrtnja na potrebe i interese nacionalnih manjina kao zasebnih društvenih grupa i političkih subjekata.

Multietničke stranke se obraćaju i predstavljaju interese različitih etničkih zajednica. Jedan od uslova koje moraju ispuniti da bi se razlikovali od multietničkih koalicija jeste da su u organizacionu strukturu stranke jasno integrisane različite etničke zajednice. Ove stranke su okupljene oko jednog cilja, a to je prevazilaženje međuetničkog konflikta. Najveći izazov ovim strankama jeste sposobnost da konstantno podjednako predstavljaju interese različitih etničkih zajednica (Biber, 2008: 15).

Multietničke stranke u Srbiji su retkost, što je logičan ishod etničkih rascepa u društvu i dominacije monoetničkih stranaka koje crpe svoju političku snagu i uticaj iz te podele. Međutim, postoje dve stranke koje bismo mogli svrstati kao multietničke, reč je o LSV i SDP Srbije. Iako je jasno da nije slučaj o strankama koje bi mogli istaći kao klasičan primer multietničkih stranaka, ali zadovoljavaju osnovne kriterijume klasifikacije. Urađićemo pojedinačnu analizu za svaku stranu kako bismo potkrepili iznetu tezu.

LSV ima veoma otvoren odnos prema politici multikulturalnosti i politikama integracije, možda najotvoreniji pristup od svih drugih stranaka. Pored uvažavanja i zagovaranja prava na autonomiju nacionalnih zajednica, LSV je jedina stranka koja otvoreno afirmiše kreiranje i sprovođenje obrazovnih i kulturnih politika u skladu sa vrednostima interkulturalizma. Iz analize programa je jasno da je LSV stranka koja pokušava da nadiđe etničke rascepe i na tom putu je otvorena ka primeni vrlo radikalnih rešenja kada je reč o tome šta bi trebalo biti osnov srpskog nacionalnog identiteta i interesa. Četvrta činjenica koja se mora uzimati u obzir, jeste da LSV istupa sa kandidatima iz različitih etničkih zajednica i da osvaja solidan broj glasova i mandata u multietničkim sredinama. Konačno, ovo je jedina stranka, koja u svom zvaničnom nazivu stranke navodi i ime stranke na različitim manjinskim jezicima. Međutim, ono što se mora uzeti u obzir da je reč o regionalnoj stranci, samim tim je njen domet ograničen, ali to ne znači da se treba isključiti kao multietnička stranka. Međutim, ono što baca senku na političko delovanje ove stranke, jeste koalicija sa SNS-om nakon izbora 2016. godine, ali kako će se tačno to odraziti na imidž ove stranke kao multietničke stranke pokazaće godine i izbori koji slede.

Socijaldemokratska partija Srbije (SDP Srbije) nam je bila najveći izazov prilikom klasifikacije: da li je ovo partija manjine koja uključuje pripadnike većine, što bi u duhu navedene klasifikacije bila nova kategorija ili je to etnička stranka koja ulaže napore da se preorijentiše i profiliše kao građanska (Marković, 2016: 252). Transformacija koju je napravio SDP Srbije ima ogroman značaj za politiku integracije u Srbiji, jer je reč o jednoj stranci koja je iskoračila van etničkog rasepa i uspeła da izgradi infrastrukturu i imidž stranke van granica svoje manjinske zajednice.

Iako SDP Srbije sebe definiše kao stranku levog centra, uzimajući u obzir programska načela stranke, izborne aktivnosti i strukturu članstva i kandidata stranke opredelili smo se da je ipak svrstamo u multietničke, a ne u građanske stranke. Jasno je da ukoliko uporedimo SDP Srbije i LSV kao multietničke stranke, više kriterijuma zadovoljava LSV nego SDP Srbije. Postoji nekoliko razloga zašto smo se odlučili da SDP Srbije svrstamo u kategoriju multietničkih stranaka. Prvo, SDP Srbije ima jasno integrisane pripadnike srpske i bošnjačke zajednice u svojoj institucionalnoj infrastrukturi, tako da zadovoljava jedan od uslova koje je postavio Horović. Drugo, među svojim kandidatima ima i predstavnike srpske i bošnjačke zajednice, ali i predstavnice vlaške i rumunske nacionalne manjine, čime je ispunjen uslov koji je postavio Biber. Treće, stranka ima vrlo aktivan pristup politici integracije, ne insistira na segregaciji bošnjačke zajednice, zagovara ustavni patriotizam kao model uređenja države koji će biti inkluzivniji za sve nacionalne manjine, a ne samo za bošnjačku. Konačno, iz strateških dokumenata stranke je jasno da se ulažu veliki naponi da se ponudi nov osnov građanske lojalnosti i privrženosti i napušta se koncept etničke lojalnosti koji je definisan pripadnošću određenoj nacionalnoj zajednici.

SDP Srbije će morati da odgovori na dva velika izazova kako bi očuvao dodeljeni status multietničke stranke. Prvo, uvid u izborne rezultate ove stranke pokazuje da se SDP Srbije još uvek u velikoj meri oslanja na biračko telo bošnjačke zajednice, najbolje rezultate osvaja u pet sandžačkih opština. Pomenuli smo da SDP Srbije aktivno sarađuje sa Sandžačkom

demokratskom partijom, koja je njen glavni partner u Sandžaku. Drugo, isto kao i u slučaju LSV-a, ono što baca senku na političko delovanje ove stranke, jeste koalicija sa SNS-om nakon izbora 2016. godine, ali kako će se tačno to odraziti na imidž ove stranke i da li će je ovaj manevar nagnati da odustane od nastojanja da se profiliše kao građanska stranka i da se vrati u etničke okvire pokazaće godine i izbori koji slede.

6. ZAKLJUČNE NAPOMENE

Integrativne demokratske politike ne bi trebalo da zatvaraju etničke zajednice u samodovoljne i izolovane krugove, već da podstiču interakciju, međukulturni dijalog i političku participaciju na svim nivoima. Međutim, analiza međunarodnih standarda pokazuje da samo formalno obezbeđivanje prava na političko predstavljanje nije dovoljno. To pravo mora biti deo šire strategije uzajamnog priznanja, prilagođavanja i aktivnog angažovanja svih društvenih aktera – kako manjinskih, tako i većinskih. Srbija je država sa značajnim brojem nacionalnih manjina koje imaju specifične potrebe u oblastima kulture, obrazovanja, informisanja, političke reprezentacije i lokalne samouprave. Dosađnja praksa pokazuje da bez posebnih politika i institucionalnih mehanizama, jednakost u formalnom smislu ne garantuje i jednakost u praksi.

Politička jednakost između većine i manjine može se postići samo ukoliko manjine imaju pravo da učestvuju u političkom životu ne kao pasivni subjekti integracije, već kao aktivni akteri. Manjinske stranke se u tom smislu prepoznaju kao najefikasniji mehanizam ostvarivanja ovog prava, što je model koji je prihvatila i Srbija. Ipak, postojeći model političke integracije nosi brojne izazove. Iako je registrovan veliki broj manjinskih stranaka, samo mali deo njih uspeva da osvoji dovoljan broj glasova za ulazak u Narodnu skupštinu. Uglavnom su to stranke koje okupljaju politički i teritorijalno homogenije zajednice, poput mađarske i bošnjačke manjine, uz ograničen uspeh hrvatskih i albanskih političkih organizacija. S druge strane, teritorijalno disperzirane i malobrojne manjinske zajednice često su u gotovo nemogućoj poziciji da ostvare svoje političke interese na nacionalnom nivou.

Politika integracije nacionalnih manjina u Srbiji je politika velikih brojeva i zasnovana je na načelima segregativnog multikulturalizma. Političke elite i manjine i većine su multietničnost

Republike Srbije videli kao pretnju po nacionalni identitet i opstanak nacionalnih zajednica. Politika segregativne multikulturalnosti je ustoličena i zvanično priznata kao model uređenja društvenih odnosa donošenjem Ustava Republike Srbije 2006. godine i proglašenjem Republike Srbije državom srpskog naroda i ostalih građana koji žive na njenoj teritoriji. Ovaj princip se kasnije preslikao u sva zakonska rešenja koja su sledila.

Jedan od najvećih problema u političkom sistemu Srbije jeste dominacija monoetničkih stranaka, kako većinskih, tako i manjinskih. U situaciji gde većina manjinskih partija nije ideološki profilisana, one se uglavnom oslanjaju na etničku mobilizaciju i nacionalističku retoriku kako bi pridobile birače. To dodatno produbljuje etničke podele i slabi potencijal za izgradnju inkluzivnog i multietničkog političkog prostora. Nedostatak dijaloga između većinskih i manjinskih političkih aktera naročito dolazi do izražaja tokom izbornih kampanja – i kada do komunikacije dođe, ona je često zasnovana na međusobnim optužbama, kritikama i političkim sukobima. Nedostatak političkog dijaloga i ideološke artikulacije unutar etnički profilisanih stranaka dodatno je otvorio prostor za političku marginalizaciju pitanja statusa nacionalnih manjina. Ova tendencija postaje naročito vidljiva nakon 2016, kada dolazi do konsolidacije vlasti Srpske napredne stranke i sistemskog potiskivanja međuetničkih tema iz političke agende.

Primetno je da je fokus političkih stranaka koje su formirane nakon 2016, tokom vladavine većine okupljene oko Srpske napredne stranke u potpunosti marginalizovala pitanje nacionalnih pitanja i međuetničke odnose. Izostanak pitanja o statusu nacionalnih manjina je uzrokovan urušavanjem demokratije, institucija i vladavine prava, rastom korupcije i ekonomske nejednakosti. Odgovoriti i ponuditi rešenja na navedene izazove je bilo od vitalnog interesa kako bi se oslobodila „zarobljena država“, tako da je u fokusu političkih aktivnosti opozicionih stranaka izgradnja institucija, ponovno uspostavljanje demokratije i vladavine prava i borba protiv korupcije.

Iz analize programa stranaka je jasno da su načela segregativnog multikulturalizma prožeta kroz sve programe stranaka,

uz izuzetak Lige socijaldemokrata Vojvodine i Socijaldemokratske stranke Srbije i Socijaldemokratske partije Srbije. Uglavnom sve stranke imaju konzervativan pogled na politiku integracije i multietničnost društva se tretira kao nužnost. U programima koji su nastajali u periodu nakon 2000. godine do 2012. godine postoji volja da se makar na deklarativnom nivou bave rešavanjem statusa nacionalnih manjina. Međutim u programima stranaka koje se osnivaju neposredno pre ili posle 2020. godine pravi se kompletan otklon od manjinskog pitanja usled urušavanja demokratije i vladavine prava. Isticanje srpskog nacionalnog identiteta i kulturni determinizam ostaju kao determinante koje određuju većinu stranaka većine. Ovakva akcija je imala ekvivalentnu reakciju među predstavnicima nacionalnih manjina, tako da stranke nacionalnih manjina ostaju primarno usmerene na zaštitu etnokulturalnog identiteta, a strategije manjinskih stranaka se kreću od odbrane ljudskih prava do separatističkih težnji. Tako da partijska kompeticija u Srbiji zaista jeste oličenje pretpostavke da je manjinski nacionalizam odgovor na većinsko stvaranje nacije. Izostanak ovih tema u programima odražava promene u političkim prioritetima i strategijama, kao i potrebu za širim društvenim pritiskom da se manjinska prava i međuetnička saradnja vrate u prvi plan. Ova pitanja su ključna za dugoročnu stabilnost i demokratizaciju društva, te bi njihovo integrisanje u političke programe trebalo da bude prioritet svih opozicionih, građanskih, odnosno proevropskih partija.

Trenutni model političkog predstavljanja, uz dominaciju monoetničkih stranaka, nosi rizik koji je predvideo Horovic – da etničke stranke ne samo da ne doprinose integraciji, već dodatno produbljuju etničke podele. Nacionalne manjine, umesto da budu aktivni subjekti političkog dijaloga i saradnje, često postaju samo deo partijskih kalkulacija i međustranačkih pregovora. Umesto da se učešće manjina u vlasti bazira na usaglašavanju zajedničkih interesa i dijalogu sa većinom, ono se često svodi na političke nagodbe i raspodelu položaja unutar koalicija. Time se interesi stranke i njenih lidera poistovećuju sa interesima zajednice, što može dovesti do isključivanja neistomišljenika i političkih oponenta iz manjinske zajednice.

Jedan od ključnih nedostataka trenutnog sistema je i nepostojanje multietničkih koalicija koje bi se zalagale za ravnopravnost svih etničkih grupa, umesto za dominaciju određene zajednice. Bez takvih koalicija, politički prostor ostaje podeljen, a međuetnički dijalog i saradnja ostaju na marginama političkog procesa. Postojeći sistem pogoduje monoetničkim strankama, jer čuva njihove privilegije i destimuliše ih da rade na društvenom integrisanju pripadnika nacionalnih manjina, stoga je potrebno izvršiti promenu izbornog sistema kako bi se ublažile etničke podela i kako bi se motivisalo formiranje multietničkih stranaka i društvena integracija pripadnika nacionalnih manjina.

Ukoliko za ostvarenje navedenog cilja ne postoji politička volja, potrebno je promisliti kako da se načela integracije ugrade u osnove zakonskog i institucionalnog sistema, ali i svakodnevne prakse. Primena diferenciranog pristupa u ostvarivanju prava bi umnogome pomogla da se zahtevana promena i sprovede. Jedan od prvih koraka bi moglo biti menjanje ustrojstva manjinskih samouprava (Bašić & Pajvančić, 2015; Bašić, 2018) tako da se uvažavaju potrebe i interesi malobrojnih i teritorijalno disperziranih manjina. Institucionalizovana veza između političkih stranaka nacionalnih manjina i nacionalnih saveta nacionalnih manjina otvorila je prostor da kulturna autonomija postane sredstvo za ostvarivanje političkih interesa manjinskih partija. Na taj način, umesto da funkcioniše kao mehanizam očuvanja i unapređenja manjinskih kultura, kulturna autonomija postaje oruđe manjinskih nacionalizama. Ovakva instrumentalizacija trajno je narušila ne samo mogućnost za jaču društvenu integraciju, već je i celokupni integracioni potencijal srpskog društva svela na zabrinjavajuće nizak nivo.

Drugi korak bi svakako morao biti promena izbornog sistema i to tako da se ojača veza između birača i izabranih predstavnika, ali i uvažavaju interesi lokalnih zajednica. Uvažavanjem interesa lokalnih zajednica uvećava se i šansa za integraciju nacionalnih manjina. Konačno potrebno je razmotriti i neke druge modele političkog predstavljanja nacionalnih manjina, poput sistema rezervisanih mesta, uz sve nedostatke koje poseduje, postiže bolje efekte kada je reč o uključivanju nacionalnih manjina

u javni i politički život. On nosi rizike od prevelike pacifikacije nacionalnih manjina ali pomaže da se nacionalne manjine učine konstruktivnim elementom političke zajednice. Drugi razlog zašto je potrebno je razmisliti o sistemu rezervisanih mesta u slučaju Srbije je to što omogućava predstavljanje malobrojnih i teritorijalno disperziranih manjina.

Na kraju, problem nije samo u manjinskim strankama – politička kultura u Srbiji u celini je oblikovana partokratijom, u kojoj stranke uspostavljaju monopol nad javnim resursima i institucionalnim pozicijama. U takvom sistemu, politička participacija, bilo većinske ili manjinske zajednice, često ne vodi suštinskom unapređenju prava građana, već postaje instrument partijske moći i kontrole nad državnim institucijama. Zato je ključno redefinisati model političke participacije nacionalnih manjina, ne samo kroz tehničke izmene izbornog sistema, već i kroz razvoj inkluzivne političke kulture zasnovane na dijalogu, ravnopravnosti i međusobnom priznavanju različitih društvenih aktera.

LITERATURA

- Bajme, K. F. (2002). *Transformacija političkih stranaka: od narodnih do profesionaliziranih biračkih stranaka*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Banchev, B. (2020). The Albanian Community in South Serbia and Its Leaders (2010–2014). *Balkan Studies / Etudes Balkaniques*, 56(4), 723–746.
- Bašić, G. & Crnjanski, K. (2006) *Politička participacija i kulturna autonomija nacionalnih manjina u Srbiji*. Beograd: Centar za istraživanje etniciteta i Friedrich Ebert Stiftung.
- Bašić, G. (2006). Politika multikulturalnosti u Srbiji. U: G. Bašić (ur.) *Iskušenja demokratije u multietničkom društvu* (str. 61–111). Beograd: Centar za istraživanje etniciteta.
- Bašić, G. (2018). *Multikulturalizam i etnicitet*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Bašić, G. & Marković, K. (2018). Social status of the Roma in Serbia – demographic aspects in multiculturalism policies. *Stanovništvo*, 56(1), 43–61.
- Bašić, G. (2018b). Društveno i političko organizovanje Roma u savremenoj Srbiji. U: T. Varadi (ur.) *Romi Srbije u XXI veku* (str. 149–165). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Башић, Г. (2019). Културна аутономија националних мањина у Републици Србији. У: Т. Варади (ур.) *Права националних мањина у уставно-правном систему Републике Србије* (стр. 29–42). Београд: Српска академија наука и уметности.
- Bauböck, R. (2004). Territorial or Cultural Autonomy for National Minorities. In: A. Dieckhoff (ed.) *The politics of Belonging, Nationalism, Liberalism and Pluralism* (pp. 221–258). Lanham: Lexington Books.
- Bauböck, R. (2005). Political autonomy or cultural minority rights? A conceptual critique of Renner's model. In: N. Ephraim (ed.) *National Cultural Autonomy and its Contemporary Critics* (pp. 97–111). London and New York: Routledge.
- Bellamy, R. (2007). *Political constitutionalism: A Republican Defence of the Constitutionality of Democracy*. Cambridge University Press.
- Bieber, F. (2008). Minority participation and political parties. In: F. Bieber (ed.) *Political Parties and Minority Participation* (pp. 5–31). Skopje: Friedrich Ebert Stiftung.
- Bieber, F. (2020). *The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans*. Palgrave Macmillan.

- Božović, L. (2013). Demokratska stranka. U: Z. Stojiljković, D. Spasojević & G. Pilipović (ur.) *(Ne)demokratsko redizajniranje političkih partija u Srbiji* (str. 25–70). Beograd: Fakultet političkih nauka i Fondacija Fridrih Ebert.
- Brubaker, R. (1995). National Minorities, Nationalizing States, and External National Homelands in the New Europe. *Daedalus*, 124(2), 107–132.
- Bursać, D. (2024). *Osnovi reforme izbornog sistema*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Diamond, L. & Gunter, R. (2001). Types and Functions of Parties. In: L. Diamond, R. Gunter (eds.) *Political Parties and Democracy* (pp. 3–39). Baltimor and London: The John Hopkins University Press.
- Димитријевић, В. (1996). Старе и нове мањине после „реалног социјализма“. У: М. Мацура & В. Становчић (ур.) *Положај мањина у СРЈ*, зборник радова са научног скупа одржаног 11, 12. и 13. јануара 1995. године (стр. 329–338). Београд: САНУ и Чигоја штампа.
- Dovi, S. (2018). *Political Representation*. Retrieved from *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/political-representation/>
- Đorđević, Lj., Lončar, J., Miljković, N. & Bašić, G. (2018). *Učešće nacionalnih manjina u društvenom i političkom životu Srbije*. Beograd: Centar za istraživanje etniciteta.
- Ђорђевић, Љ. (2016). Љубљанске смернице за интеграцију разноликих друштава и политико представљање националних мањина у Србији. У: В. Становчић & Г. Башић (ур.) *Сјашње и ѿерсјектйве мултикултурализма у Србији и државама рејона* (стр. 197–213). Београд: САНУ и ИДН.
- Ђурић, В. (2018). *Неѿерисјоријална мањинска ауѿономија/самоуѿрава у уѿоредном ѿраву*. Београд: Институт за упоредно право.
- Gans, C. (2003). *The Limits of Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gavrilović, Z. (2009). *Stanje političke zajednice Roma u Srbiji*. Beograd: BIRODI i OEBS.
- Gogić, O. (2013). Ujedinjeni regioni Srbije/ G17 plus. U: Z. Stojiljković, D. Spasojević & G. Pilipović (ur.) *(Ne)demokratsko redizajniranje političkih partija u Srbiji* (str. 350–394). Beograd: Fakultet političkih nauka i Fondacija Konrad Adenauer.
- Golubović, Z. (1988). *Krize identiteta savremenog jugoslovenskog društva*. Beograd: Filip Višnjić.
- Guinier, L. (1994). *The Tyranny of the Majority: Fundamental Fairness in Representative Democracy*. New York: Free Press.
- Gunter, R. & Diamond, L. (2003). Species of Political Parties. *Party Politics*, 9(2), 167–199.

- Gurr, T. R. (1993). Why Minorities Rebel: A Global Analysis of Communal Mobilization and Conflict since 1945. *International Science Review*, (2), 161–201.
- Фехер, Ф. (1991). *После комунизма*. Суботица: Руковец.
- Horowitz, D. (1985). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press.
- Horowitz, D. (1993). Democracy in Divided Societies. *Journal of Democracy*, 4(4), 18–38.
- Htun, M. (2004). Is Gender like Ethnicity? The Political Representation of Identity Groups. *Perspectives on Politics*, 2(3), 439–458.
- Ignjić, S. (2020). *Tri čoveka četiri glasa – zašto se glasovima manjina dodaje 35 odsto*. Preuzeto 15. marta 2020, <https://www.rts.rs/lat/vesti/politika/3868483/tri-coveka-cetiri-glasa--zasto-se-glasovima-manjina-dodaje-35-odsto.html>
- Ignatieff, M. (1993). *Blod and Belonging: journeys into the new nationalism*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Janjić, D. (2006). *Ogledi iz Srbije*. Beograd: Draslar partner.
- Janjić, D. (2009). *Ideologija politika i nasilje-križa nacionalnog identiteta i etnički sukobi*. Beograd: HESPIRIA.edu.
- Janjić, D. (2010). Nove nacionalne manjine i nova demokratska politika. U: D. Babić & D. Župarić-Ilić (ur.) *Nacionalne manjine kao faktor stabilnosti u međunarodnim odnosima Hrvatske i Srbije* (str. 209–219). Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Jovanović, M. (2025). *Da li se razumemo? Dvojezičnost u obrazovanju u manjinskim sredinama u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Jovanović, V. (2013). Liga socijaldemokrata Vojvodine. U: Z. Stojiljković, D. Spasojević & G. Pilipović (ur.) *(Ne)demokratsko redizajniranje političkih partija u Srbiji* (str. 165–184). Beograd: Fakultet političkih nauka i Fondacija Konrad Adenauer.
- Kanchan, C. (2011). What is an Ethnic Party? *Party Politics*, 17(2), 151–169.
- Kimlika, V. (2009). *Savremena politička filozofija*. Beograd: Nova srpska politička misao.
- Kimlika, V. & Opalski, M. (2002). *Može li se izvoziti liberalizam*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Kimlika, V. (2002). *Multikulturalno građanstvo-liberalna teorija manjinskih prava*. Novi Sad: Centar za multikulturalnost.
- Komšić, J. (2011). Dve decenije potrage za identitetom. U: S. Orlović (ur.) *Partije i izbori u Srbiji – 20 godina* (str. 153–183). Beograd: Fakultet političkih nauka i Fondacija Fridrih Ebert.
- Kukathas, C. (1992). Are there any cultural rights? *Political Theory* (1), 105–139.
- Kymlicka, W. (2001). *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism and Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.

- Корхеџ, Т. (2019). Нетериторијална самоуправа у Србији – 15 година усавршавања правног оквира културне аутономије. У: Т. Варади (ур.) *Права националних мањина у уставној правној сисџему Републике Србије* (стр. 9–28). Београд: Српска академија наука и уметности.
- Lajphart, A. (2003). *Modeli demokratije*. Beograd: CID.
- Lijphart, A. (1992). *Demokracija u pluralnim društvima*. Zagreb: Globus.
- Linc, J. & Stepan, A. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore and London: JHU Press.
- Lončar, J. (2011). Izborna formula i reprezentacija manjina. U: Z. Stojiljković & D. Spasojević (ur.) *Preporuke za izmenu izbornog zakonodavstva u Srbiji* (str. 137–151). Beograd: NDI.
- Lončar, J. (2012). Politike identiteta i kvalitet života u izornoj kampanji političkih stranaka 2012. godine. U: Z. Stojiljković, D. Spasojević, J. Lončar & A. Stojiljković (ur.) *Javne politike u izornoj ponudi* (str. 72–91). Beograd: Fakultet političkih nauka i Fondacija Fridrih Ebert.
- Лончар, Ј. (2015). Конструктивистички заокрет у теорији политичког представљања: проблем одговорности. *Социолошки преглед*, 213–228.
- Лашонц, А. (1996). Принудне путање и маневарски простор мањина у Југославији. У: М. Маџура & В. Становчић (ур.) *Положај мањина у Савезној Републици Југославији* (стр. 189–199). Београд: Српска академија наука и уметности.
- Mansbridge, J. (1999). Should blacks represent blacks and women represent women? A contingent „yes“. *Journal of Politics*, 61(3), 628–657.
- Marković, K. (2016). Uloga političkih stranaka u procesu integracije nacionalnih manjina u Republici Srbiji. U: V. Stanovčić & G. Bašić (ur.) *Stanje i perspektive multikulturalizma u Srbiji i državama regiona* (str. 235–256). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti i Institut društvenih nauka.
- Marković, K. (2017). Izazovi političke integracije nacionalnih manjina uz poseban osvrt na parlamentarne izbore 2016. godine. *Forum za sigurnosne studije*, 1(1), 212–236.
- Marković, K. (2020). Pravo na političko predstavljanje nacionalnih manjina: међународни стандарди и примена овог права у Републици Србији. U: I. Arsić & V. Mentus (ur.) *Promišljanja aktuelnih društvenih izazova: regionalni i globalni kontekst* (str. 181–207). Beograd: Institut društvenih nauka.
- Marković, K. & Jovanović, A. (2015). Novi pristupi manjinskom pitanju: Decentralizacija i nacionalne manjine – slučaj Srbija. *Nacionalni interes*, XI(2), 123–150.
- Marković, K., Matijević, B. & Jovanović, M. (2021). Kosovo i Metohija i Evropska unija – Dilema ili očekivani izbor? U: *Predstave o Evropskoj uniji*

- i Rusiji u javnosti Srbije: javno mnjenje Srbije 2018 – JMS 2018* (str. 74–89). Beograd: Institut društvenih nauka.
- Marković, K., Jovanović, M. & Matijević, B. (2019). Kosovo and Metohija or the European Union – a rhetorical dilemma in the Serbian political discourse. *Srpska politička misao = Serbian Political Thought*, 66(4), 173–192.
- Marković, K. & Lutovac, Z. (2017). Globalizacija i odnos većinskih stranaka prema nacionalnim manjinama – od politike izolacije do politike integracije. U: D. Šuković (ur.) *Globalizacija i izolacionizam* (str. 300–312). Beograd: Institut za društvene nauke – Centar za ekonomska istraživanja.
- Марковић, К. & Павловић, Ј. (2019). Територијална и културна аутономије за националне мањине. У: Т. Варади (ур.) *Права националних мањина у уставнојправном систему Републике Србије*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Маровић, М., Ејдус, Ф. & Костић, И. (2012). *Сукоб ђерцеџија? Безбедносћ на јују Србије*. Београд: Балкански центар за Блиски исток.
- Merkel, V. (2004). Ukotvljene i manjkave demokratije. *Politička misao*, 41(3), 80–194.
- Mesić, M. (2013). Pojam nacionalnih manjina i njihovo političko predstavljanje: slučaj Hrvatske. *Politička misao*, 50(4), 107–131.
- Milosavljević, M. (2013). Stranke nacionalnih manjina. U: Z. Stojiljković, P. Gordana & D. Spasojević (ur.) *(Ne)demokratsko redizajniranje političkih partija u Srbiji* (str. 329–359). Beograd: Fondacija Konrad Adenauer.
- Nimni, E. (2005). *National-Cultural Autonomy and its Contemporary Critics*. Routledge: Routledge.
- Orlović, S. (2008). *Partijski sistem Srbije – između partokratije i demokratije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Osipov, A. (2011). Non-Territorial Autonomy and Interantional Law. *International Community Law Review*, 13(4), 393–411.
- Palermo, F. (2010). At the Hurt of Participation and of its Dilemas, Minorities in the executive structures. In: M. Weller & K. Nobbs (eds.) *Political Participation of Minorities. A Commentary on International Standards and Practice* (pp. 434–452). Oxford: Oxford University Press.
- Pantoja, A. & Segura, G. (2003). Does Ethnicity Matter? Descriptive Representation in the Statehouse and Political Alienation among Latinos. *Social Science Quarterly*, 84(2), 441–460.
- Parcker, J. (2000). The origin and nature of the Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities. In: *Public Life. Helsinki Monitor*, 29–62.
- Parekh, B. (2002). *Rethinking Multiculturalism – Cultural diversity and Political Theory*. New York: Palgrave Macmillan.

- Parekh, B. (2008). *Nova politika identiteta – Politička načela za međuoavisni svijet*. Zagreb: Politička kultura.
- Phillips, A. (1995). *The politics of presence*. Oxford: Oxford University Press.
- Pitkin, H. (1967). *The Concept of Representation*. Berkeley, London: University of California Press.
- Pogge, T. (1997). Group Rights and Ethnicity. In: I. Shapiro & W. Kymlicka (eds.) *Ethnicity and Group Rights* (pp. 187–222). New York and London: New York University Press.
- Reilly, B. (2002). Electoral systems for divided societies. *Journal of Democracy*, 13(2), 156–170.
- Reilly, B. (2006). Political engineering and party politics in conflict-prone societies. *Democratization*, 13(5), 811–827.
- Reilly, B. (2013). Political parties and post-conflict peacebuilding. *Civil Wars*, 15(sup1), 88–104.
- Reilly, B. & Reilly, B. (2007). *Democracy and diversity: Political engineering in the Asia-Pacific*. Oxford: University Press.
- Sartori, Đ. (2002). *Stranke i stranački sustavi*. Zagreb: Politička kultura.
- Seton-Watson, H. (1977). *Nations and states: An enquiry into the origins of nations and the politics of nationalism*. London: Taylor & Francis.
- Smith, D. J. (2014). Minority Territorial and Non-Territorial Autonomy in Europe: Theoretical Perspectives and Practical Challenges. In: Z. Kantor (eds.) *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges* (pp. 15–24). Budapest: L'Harmattan.
- Smith, D. J. (2015). NTA as Political Strategy in Central and Eastern Europe. In: T. H. Malloy & F. Palermo (eds.) *Minority Accommodation through Territorial and Non-territorial Autonomy* (161–178). New York: Oxford University Press.
- Spasojević, D. (2016). Serbian political parties and the Kosovo question. In: I. Mehmeti & B. Radeljić (eds.) *Kosovo and Serbia: Contested options and shared consequences* (pp. 106–126). Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Spasojević, D. & Stojiljković, Z. (2020). *Između uverenja i interesa: ideologije i organizacije stranaka u Srbiji*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Stanić, T. & Janković, J. (2013). Demokratska stranka Srbije. U: Z. Stojiljković, P. Gordana & D. Spasojević (ur.) *(Ne)demokratsko redizajniranje političkih partija u Srbiji* (str. 329–359). Beograd: Fondacija Konrad Adenauer.
- Становчић, В. (1996). Владавина права и суживот етничких група. У: М. Мацура & В. Становчић, *Положај мањина у СРЈ*, зборник радова са научног скупа одржаног 11, 12. и 13. јануара 1995. (стр. 49–69). Београд: САНУ и Чигоја штампа.
- Становчић, В. (2006). Начела и правна решења заштите националних мањина. У: Г. Башић (ур.) *Искушења демократије у мултиетничком*

- группы» (стр. 125–137). Београд: Центар за истраживање етничитета.
- Становчић, В. (2008). Појам националне мањине и третирање индивидуалних и колективних права. *Годишњак Факултета политичких наука*, 2(2), 479–503.
- Stojiljković, Z. (2011). *Srbija u lavirintima tranzicije: ogledi iz političke sociologije savremenog društva*. Београд: Службени гласник.
- Stojiljković, Z. (2012). Izborna obećanja i postizborna realnost: javne politike u izornoj ponudi u Srbiji. *Political perspectives: journal for political research*, 2(2), 81–99.
- Subotić, M. (2011). O političkom položaju мађарске националне мањине u Srbiji. *Nacionalni interes*, 7(10), 187–222.
- Suksi, M. (2015). Non-Territorial Autonomy, The Meaning of (Non)-Territoriality. In: T. H. Palermo (ed.) *Minority Accomodation through Territorial and Non-territorial Autonomy* (pp. 83–115). Oxford: Oxford University Press.
- Tamir, J. (2002). *Liberalni nacionalizam*. Београд: Филип Вишњић.
- Tatalović, S. (2003). *Etnički sukobi i europska sigurnost*. Загреб: Политичка култура.
- Taylor, C. (1997). Nationalism and Modernity. In: J. M. McKim (ed.) *The Morality of Nationalism* (pp. 31–55). New York: Oxford University Press.
- Tkacik, M. (2008). Characteristics of Forms of Autonomy. *International Journal On Minority & Group Rights*, 15(2), 369–401.
- Tushnet, M. (2009). *Weak courts, strong rights: judicial review and social welfare rights in comparative constitutional law*. Princeton: Princeton University Press.
- Vachudova, M. A. (2021). Ethnopolitism and Democratic Backsliding in Central and Eastern Europe. *East European Politics*, 37(3), 373–394. <https://doi.org/10.1080/21599165.2020.1787163>
- Van Cott, D. (2005). *From Movements to Parties in Latin America: The Evolution of Ethnic Politics*. New York: Cambridge University Press.
- Васовић, В. (1996). Држава, демократија и етно-националне мањине. У: М. Мацура & В. Становчић (ур) *Положај мањина у СРЈ*, зборник радова са научног скупа одржаног 11, 12. и 13. јануара 1995. (стр. 21–47). Београд: САНУ и Чигоја штампа.
- Vučičević, D. & Bursać, D. (2022). Nationalization in an asymmetric autonomy: the case of the 2020 Vojvodina elections. *Regional & Federal Studies*, online first: 1–13. DOI <https://doi.org/10.1080/13597566.2022.2133108>
- Vukomanović, D. (2005). Legitimacijske matrice relevantnih političkih partija u Srbiji (1990–2005). У: Z. Lutovac (ur.) *Političke stranke u Srbiji – struktura i funkcionisanje* (стр. 31–61). Београд: Институт друштвених наука и Фондација Фридрих Еберт.

- Vukomanović, D. (2011). *Ideologija političkih partija u Srbiji i Crnoj Gori krajem XX veka*. Beograd: Institut za političke studije.
- Vukov, T. (2013). Pokret Dveri. U: Z. Stojiljković, D. Spasojević & G. Pilipović (ur.) *(Ne)demokratsko redizajniranje političkih partija u Srbiji* (str. 409–418). Beograd: Fakultet političkih nauka i Fondacija Konrad Adenauer.
- Walzer, M. (1995). Pluralism: A Political Perspective. In: W. K. (ed.) *The Right of Minority Cultures* (pp. 123–139). Oxford: Oxford University Press.
- Weller, M. (2007). *Effective Participation of Minorities in Public Life – Universal Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Williams, M. (1998). *Voice, Trust and Memory: Marginalized Groups and the Failings of Liberal Representation*. Princeton: Princeton University Press.
- Wimmer, A., Min, B. & Cederman, L. E. (2009). Ethnic politics and armed conflict. A configurational analysis of a new global dataset. *American Sociological Review* 74(2), pp. 316–337.
- Young, I. M. (1995). Together in Difference: Transforming the Logic of Group Political Conflict. In: W. Kimlicka (ed.) *The Right of Minority Cultures* (pp. 155–176). New York: Oxford University Press.

Pravni izvori i međunarodni dokumenti:

- European External Action Service (EEAS) (2013). First agreement of principles governing the normalization of relations. Retrieved from <https://www.eeas.europa.eu>
- Ljubljanske smernice (2012). Visoki komesar za nacionalne manjine. <https://www.osce.org/files/f/documents/e/b/110500.pdf>
- Preporuke iz Lunda o delotvornom učešću nacionalnih manjina u javnom životu sa objašnjenjima (1999). Visoki komesar za nacionalne manjine i Fondacija za multietničke odnose. <https://www.osce.org/sr/hcnm/32253>
- Savet Evrope (1995). *Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina*. <https://ljudskaprava.gov.rs/sh/node/19816>
- Ujedinjene nacije (1992). *Deklaracije UN o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih i jezičkih manjina*. <https://www.ohchr.org/en/ProfessionalInterest/Pages/Minorities.aspx>
- Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina. *Službeni glasnik RS*, br. 72/2009, 20/2014 – odluka US, 55/2014.
- Zakon o političkim strankama nacionalnih manjina. *Službeni glasnik RS*, br. 36/2009 i 61/2015 – odluka US) Preuzeto 21. marta 2020, https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_politickim_strankama.html

Programi i drugi akti političkih stranaka:

- Deklaracija o kulturi Dveri*, <https://dveri.rs/zasto-dveri/deklaracije-i-rezolucije/>
Deklaracija Vojvodina Republika (1999). Liga socijaldemokrata Vojvodine. Preuzeto 26. avgusta 2021, <http://lsv.rs/o-nama/dokumenti/vojvodina-republika-put-mira-razvoja-i-stabilnosti-107/>
- Deklaracija o pomirenju srpskog i albanskog naroda* (2019). Stranka slobode i pravde. Preuzeto 20. januara 2024, <https://ssp.rs/ideje-i-re%C5%A1enja/deklaracija-o-pomirenju/>
- Deklaracija o Kosovu i Metohiji i kosovskoj politici predsednika i vlade Republike Srbije* (2024). Nova demokratska stranka Srbije. Preuzeto: <https://www.novidss.rs/srl/news/41515/details/w/0/deklaracija-o-kosovu-i-metohiji-i-kosovskoj-politici-predsednika-i-vlade-republike-srbije/>
- Grupa autora (2010). LSV Monografija. Liga Socijaldemokrata Vojvodine.
- Izborni program Demokratske stranke. *Zato što život ne može da čeka* (2007).
- Izborni program Demokratske stranke. *Za bolji život građana* (2008).
- Izborni program Liberalnodemokratske partije. *Drugačija Srbija* (2007).
- Izborni program Liberalnodemokratske partije (2014).
- Program Demokratske stranke vojvođanskih Mađara (2008).
- Program Demokratske stranke Srbije (2010).
- Program Demokratske stranke Srbije (2007).
- Program Demokratske stranke Srbije (2009).
- Program Demokratske stranke Srbije (2016). Preuzeto 12. novembra 2016, <http://www.dss.rs/program-stranke/#1454952754602-19646c6c-da78>
- Program Demokratske stranke (2001).
- Program Demokratske stranke. Preuzeto 24. marta 2016, <http://www.ds.org.rs/dokumenti/ds-program.pdf>
- Program Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini. Preuzeto 10. septembra 2020, <https://www.dshv.rs/dokument/program-2>
- Program Demokratske stranke – *Ljudska i manjinska prava*. Preuzeto 20. decembra 2024, <https://ds.org.rs/politics>
- Program Demokratske stranke Srbije (2014). Preuzeto 12. novembra 2016, <http://www.dss.rs/program-stranke/#1454952754602-19646c6c-da78>
- Program Dosta je bilo. Preuzeto 12. novembra 2016, <http://dostajebilo.rs/program/>
- Program Dveri, *Novi narodni dogovor*. Preuzeto 16. jula 2021, <https://dveri.rs/zasto-dveri/program/>
- Program G17+ (2004).
- Program G17+. *Za srpsku građansku državu* (2013).
- Program Građanskog saveza Mađara.
- Program Liberalnodemokratske partije. *Povelja slobode* (2009).
- Program Liberalnodemokratske partije (2009).
- Program Lige socijaldemokrata Vojvodine (2009).
- Program Lige socijaldemokrata Vojvodine. *Povelja budućnosti* (2008).

- Program Pokreta mađarske nade (2009).
- Program Saveza vojvođanskih Mađara (2004). Preuzeto 17. jula 2020, <https://www.vmsz.org.rs/sr/o-nama/dokumenti/program>
- Program Socijaldemokratske partija Sandžaka (2009).
- Program Socijaldemokratske stranke (2014). Preuzeto 16. novembra 2016, https://www.sds-org.rs/fileadmin/user_upload/PROGRAM.pdf
- Program Socijaldemokratske partije Srbije (2009).
- Program Socijalističke partije Srbije (2000).
- Program Socijalističke partije Srbije (2003).
- Program Socijalističke partije Srbije (2010).
- Program Srpske napredne stranke. *Bela knjiga* (2011).
- Program Srpske radikalne stranke (2011).
- Program Stranke pravde i pomirenja (2013).
- Program Stranke slobode i pravde (2020).
- Program Zeleno-levog fronta. Preuzeto: 5. januara 2024, <https://zeleno-levifront.rs/wp-content/uploads/sites/5/2023/08/Program-ZLF.pdf>
- Program Nove Demokratske stranke Srbije (2022). Preuzeto 10. januara 2024, <https://www.novidss.rs/sr/o-nama/novi-dss-izbliza/program-stranke/>
- Programska deklaracija – *Vizija Srbije 2020, 2015*. Preuzeto 20. decembra 2024, <https://www.sps.org.rs/wp-content/uploads/2016/07/Programska-deklaracija-Vizija-Srbije-2020.pdf>
- Statut Liberalnodemokratske partije.
- Statut Socijaldemokratske partije Srbije (2009).
- Statut Stranke slobode i pravde. Preuzeto: 20. januara 2009, <https://ssp.rs/ideje-i-re%C5%A1enja/programska-platforma/>
- Vojvodina Republika Put mira, razvoja i stabilnosti*. Liga socijaldemokrata Vojvodine. Preuzeto: 20. 8. 2020, <https://lsv.rs/o-nama/dokumenti/vojvodina-republika-put-mira-razvoja-i-stabilnosti-107/>

Internet izvori:

- Danas* (28. novembar 2019). Mustafa: Vlada Srbije ne sprovodi dogovoreno za Preševsku dolinu. Preuzeto 15. septembra 2020, <https://www.danas.rs/vesti/politika/mustafa-vlada-srbije-ne-sprovodi-dogovoreno-za-presevska-dolinu/>
- Danas* (13. 12. 2021). DJB: Posle Stamatovića našu deklaraciju podržali Jovana Stojković i Čedomir Antić. Preuzeto 15. januara 2025, <https://www.danas.rs/vesti/politika/djb-posle-stamatovica-nasu-deklaraciju-podrzali-jovana-stojkovic-i-cedomir-antic/>
- FoNet* (12. jul 2022). Miloš Jovanović predsednik Novog DSS-a. Preuzeto 20. oktobra 2023, <https://n1info.rs/vesti/milos-jovanovic-predsednik-novog-dss/>.

- FoNet* (2022). Preuzeto 20. oktobra 2023, <https://n1info.rs/vesti/dss-i-zvanicno-postao-novi-dss/>
- Helsinški odbor za ljudska prava* (2021). Manjine: stalna opstrukcija društvene i političke integracije. Preuzeto: 20. juna 2021, <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/manjine.pdf>
- Ignjić, S. (2020). *Tri čoveka četiri glasa – zašto se glasovima manjina dodaje 35 odsto*. Preuzeto 15. marta 2020, <https://www.rts.rs/lat/vesti/politika/3868483/tri-coveka-cetiri-glasa-zasto-se-glasovima-manjina-dodaje-35-odsto.html>
- Istinomer*. Sandžačka demokratska partija. Preuzeto 25. jula 2020, <https://www.istinomer.rs/stranka/sandzacka-demokratska-partija/>
- Istinomer*. Dragan Đilas. Preuzeto: 20. januara 2025. godine, <https://www.istinomer.rs/akter/dragan-djilas/>
- Istinomer* (2022). Stranački programi – kakve su radnje iza prepunih izloga? (3. deo). Preuzeto: 10. januara 2025, <https://www.istinomer.rs/nekategorizovano/stranacki-programi-kakve-su-radnje-iza-prepunih-izloga-3-deo/>
- JugPress* (15. jul 2015). Romska stranka jedinstvo: za bolji položaj Roma. Preuzeto 1. avgusta 2020, <https://jugpress.com/romska-stranka-jedinstvo-za-bolji-polozaj-roma/>
- Liga socijaldemokrata Vojvodine* (2016). Trajanje ideja i borbe: 21 godina LSV. Preuzeto 15. decembar 2016, <http://lsv.rs/o-nama/istorija/>
- Nedeljnik* (2019). Sloboda i pravda: Formirana stranka Dragana Đilasa. Preuzeto 20. juna 2020, <https://www.nedeljnik.rs/sloboda-i-pravda-formirana-stranka-dragana-dilasa/>
- Nedeljnik* (20. maj 2022). Novo ime – Novi DSS, stari predsednik i „Srbija mora biti velika“. Preuzeto 10. juna 2024, <https://www.nedeljnik.rs/novo-ime-novi-dss-stari-predsednik-i-srbija-mora-biti-velika/>
- Novi DSS* (2022). Koreni i novo doba: Preuzeto 9. januara, <https://www.novidss.rs/srp/o-nama/novi-dss-izbliza/koreni-i-novo-doba/>
- Politika* (21. septembar 2011). Albanci traže ekonomski razvoj i prekid diskriminacije. Preuzeto 15. septembra 2020, <https://www.politika.rs/sr/clanak/191904/Albanci-traze-ekonomski-razvoj-i-prekid-diskriminacije>
- Registar političkih stranaka (ažurirano 19. jula 2016). Preuzeto 20. jula 2016, <http://mduls.gov.rs/registri/registar-politickih-stranaka/?script=lat>
- Registar političkih stranaka (ažurirano 14. februara 2025). Preuzeto 15. februara 2025, <https://upit.rps.gov.rs/>
- Registar nacionalnih saveta nacionalnih manjina. Preuzeto 11. februara 2025. godine, <https://minljmpdd.gov.rs/sektori/nacionalne-manjine/registar-nacionalnih-saveta-nacionalnih-manjina/>

- Radio slobodna Evropa* (11. mart 2013). Za Albance na jugu Srbije ista rešenja kao za Srbe na severu Kosova. Preuzeto 6. septembra 2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/za-albance-na-jugu-srbije-ista-resenja-kao-za-srbe-na-severu-kosova/24925632.html>
- Rainbow Ignite* (2024). Analiza programa i statuta političkih stranaka u Srbiji. Preuzeto 15. decembra 2024, <https://euresurscentar.bos.rs/sr>
- RTV Vojvodina* (19. 10. 2008). Agošton protiv sporazuma Pastor–Tadić. Preuzeto 20. jula 2020, https://www.rtv.rs/hu/vojvodina/agoston-protiv-sporazuma-tadic-pastor_88209.html
- SandžakPress* (25. april 2016). Muamer Zukorlić predstavio izborni program Sandžaka. Preuzeto 26. jula 2020, <http://sandzakpress.net/muamer-zukorlic-predstavio-izborni-program-bdz-sandzaka>
- Slobodna Evropa* (2024). I pored sporazuma Albanci na jugu Srbije bez priznanja kosovskih diploma. Preuzeto: 25. 10. 2025, <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-kosovo-priznavanje-diploma-albanci-jug-srbije/33170181.html>
- VAJMA* (31. mart 2020). Pre trideset godina osnovana je Demokratska stranka vojvođanskih Mađara. Preuzeto sa: <https://m.vajma.info/cikk/szerbkiadas/7063/Vojvodina-Trideset-godina-Demokratske-zajednice-vojvoanskih-Maara.html>

CIP – Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

329(497.11)
323.1(497.11)

МАРКОВИЋ, Ксенија, 1986–

Политичке странке као актери интеграције националних мањина у Србији / Ksenija Marković. – Београд : Институт друштвених наука, 2025 (Београд : RIC Граfiчког инжењерства Технолошко-металуршког факултета). – 228 стр. ; 22 cm. – (Едисија Монографије / [Институт друштвених наука, Београд])

Тираж 70. – Напомене и библиографске reference уз текст. – Библиографија: стр. 217–228.

ISBN 978-86-7093-287-6

а) Политичке партије – Србија
б) Националне мањине – Србија

COBISS.SR-ID 169251593